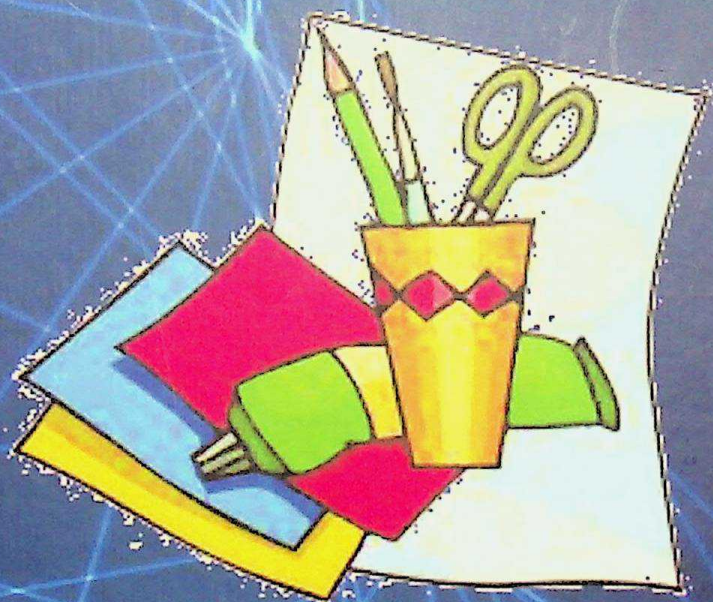

94.2
M-38

DILOBAR YAKUBJANOVA BATIROVNA
AKRAMOVA HAFIZA SAMADOVNA
TEMUROVA GULCHEHRA XUDOYQULOVNA

MEHNAT VA PREDMETLI AMALIY TA'LIM TEXNOLOGIYASI

74.2
M-36

O
OLIY TA'LIM

JIZZAX DA

D.B. YAKUBJA

MEHNA
AL
TE

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
ФАН VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ЎЛАТ PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ДОВА, X.S. AKRAMOVA, G.X. TEMUROVA

ЎЛАТ VA PREDMETLI **ЎҚИТУВИШ ТА'ЛИМ** **TEKNOLOGIYASI**

DARSLIK

JIZZAX DPU
V № 160 448
ЎҚИТУВИШ RESURS MARKAZI

Toshkent
METODIST NASHRIYOTI
2023

UDK: 37.013

KBK: 74.2

M 36

D.B. Yakubjanova

**Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi./
X.S. Akramova, G.X. Temurova/. DARSLIK. – Toshkent:
"METHODIST NASHRIYOTI", 2023. 246 b.**

Mazkur darslik bakalavriat 60112700 – Maxsus pedagogika (Surdopedagogika) yo'nalishi talabalarida «Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi» fanidan bilim, ko'nikma va malakalarni nazariy va amaliy mashg'ulotlarda innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida shakllantirishga mo'ljallangan.

Darslik talabalar, surdopedagoglar, tarbiyachi-pedagoglar, ota-onalar va keng jamoatchilik uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.U. Jumanazarova

*Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va
amaliyoti kafedrasi mudiri, f.f.d. (DSc)*

Z.N. Mamarajabova

*Surdopedagogika va inklyuziv ta'lim
kafedrasi professori, p.f.d. (DSc)*

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 27-martdagi 68-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-740-21-3

© D. B. Yakubjanova va boshqalar 2023.

© "METHODIST NASHRIYOTI" 2023.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatimiz uchun salohiyatli, zamonaviy bilimga ega, yuqori malakali kadrlar tayyorlash masalasi dolzarb bo'lib turibdi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi mavjud muammolarni hal etish, ta'lim va tarbiya tizimining samaradorligini oshirish va zamon talablariga javob berishga erishish, dunyodagi yetuk mamlakatlar darajasiga yetishga erishish, tizimni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tizimini xalqimizning ko'p yillik tajribalari asosida rivojlantirish hamda bolalar ta'lim-tarbiyasining yangi usullarini kashf etish bugungi kunning muhim masalalari hisoblanadi.

Texnologiya o'qitish metodikasi fani maxsus metodikani, darsning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad va vazifalarini, xususan, zaif eshituvchi bolalarga maxsus qo'l mehnati o'qitishning umumiy va maxsus didaktik tamoyillari, mehnatga o'rgatishning shakl va mazmuni hamda metodlarini ochib beradi.

Ushbu darslik zaif eshituvchi bolalarning estetik tarbiyasi badiiy texnologiya malakalarini, estetik tasavvurlarining shakllanishi va bolalar badiiy ijodkorligining rivojlanishini ko'zda tutadi, shuningdek, texnologiya jarayonida bolalarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish mezonlari, prinsiplari bilan kasb-hunarga hamda loydan narsa yasash, qirqib yelimlash, qurish-yasashga o'rgatish vazifalari, mazmuni, uslubiyati bilan tanishtiradi. Darslikda o'quvchilar uchun ma'ruza matnlari va amaliy mashg'ulotlar uchun dars ishlanmalari o'z o'rnini topgan. O'quvchilarda tanlagan kasblariga qiziqish uyg'otish, olgan bilimlarini rivojlantirish, ko'nikma va malakalarini shakllantirish masalalari ham darslik mualliflarining maqsad va vazifalari sirasiga kiradi.

Insonni tarbiylash, eng avvalo, uning o'z oldiga qo'ygan maqsadni qadam-baqadam amalga oshirishdan iborat. Insonning butun diqqat-e'tibori o'zligini, birinchidan, uning ozod, erkin, nodir, ulug' siymoligini anglash va bu maqsadlarga erishish uchun insoniy

fazilatlarni shakllantirib borish, ikkinchidan, milliy asoslarni tushunish va ularga amal qilishga qaratilmog'i zarur.

Tarbiya sohasidagi ilmlarni xulosalab, mujassamlashtirilsa, ular asosan 3 ta ekanligi ma'lum bo'ladi:

1. Ezgu niyat, ezgu fikr.
2. Ezgu so'z, xushmuomilalik.
3. Ezgu ish, ezgu faoliyat.

Shu yuqoridagi uch sifat ta'lim-tarbiyaning bosh maqsadlari hisoblanadi. Bu maqsadlar yoshlarda yuksak ma'naviy ahloqiy sifatlarni takomillashtirish, zamonaviy bilim, malaka, ko'nikmalar bilan qurollantira borish, mutaxassislarda har bir sohaga mos bilim berishdan iborat pedagogika fanining zamonaviy fan asoslarini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasiining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida ta'lim yurtimizda ijtimoiy taraqqiyotning ustivor yo'nalishlaridan biri, deb e'lon qilinadi.

Ta'limning yetakchi vazifalari yoshlarning eng asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bo'lgan har bir kishining aqliy-amaliy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojini ta'minlash, o'zi xohlagan kasbni tanlash va unda ko'tarilish, istalgan sohada faoliyat ko'rsatishi uchun moddiy-ma'naviy, tarbiyaviy-didaktik shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir.

Ta'lim pedagoglar va o'quvchilar faoliyatidan iborat qo'shaloq jarayondir. Birgalikdagi faoliyat orqali yoshlar ilmiy bilimlar bilan qurollanadilar. Natijada ularning ijodiy qobiliyatlari har tomonlama shakllanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonining natijasi to'plangan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi va shakllangan ma'naviy fazilatlar majmuyidir.

Ma'lumot olishning to'g'ri va ishonchli yo'li davlat ta'lim standartlari bo'yicha bilim beradigan aniq maqsadli rejalar, dasturlar asosida o'quv yurtlarida tashkil qilinadigan ta'lim-tarbiya jarayonidir.

Pedagogika uzoq tarixiy jarayonda o'zining ilmiy-nazariy, uslubiy, amaliy asoslarini yaratdi. Natijada surdopedagogika tizimi, tarmoqlari vujudga keldi. Yaqin vaqtgacha faning bir tarmog'i hisoblangan surdopedagogikaning

mustaqil yangi yo'nalishlari yaratildi. Unda surdopedagogika fanining tarixan rivojlanishi aks ettirildi va o'tmishdagi ilg'or pedagogik g'oyalarning paydo bo'lishi, rivojlanishi, ularning bugungi kundagi ahamiyati, merosdan foydalanishning zaruriyati haqida fikr yuritildi.

Tarbiya jarayonining jamiyat taraqqiyotidagi roli nihoyatda beqiyosdir. Insonni tarbiyalash, uni bilim olish, mehnat qilishga undash va buni asta-sekin ko'nikmaga aylantirib borish lozim. Insonning mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalash aqlni peshlaydi. Aql ongni charxlaydi. Ong esa moddiy va ma'anaviy manbaga aylanadi. Shu tarzda inson asta-sekin takomillashib, komillikka erisha boradi. Bu yo'lda tarbiyachi va tarbiyalanuvchidan mas'uliyat, qunt va mehnat, iroda talab etiladi. Shubhasiz, bunda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ma'naviy, insoniy fazilatlarining shakllanishida oiladagi, atrofdagi, jamiytdagi muhit va bolalarga bo'lgan munosabat muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarimiz va atrofdagilarning bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini ko'rgan bola shundan o'rnak olib ulg'ayadi. Ular avval kattalarga taqlid qiladilar. So'ng asta-sekin qilayotgan ishlarining mohiyatini anglaydilar. Bolalarni to'g'ri tarbiyalashda ota-onaning ongi, ma'naviyati, bilimi va o'zini tutishi ham muhim ahamiyatga ega.

Bolaning xarakteri, oiladagi tarbiyasi, or-nomusi kabi nozik tomonlarini hisobga olmay, o'ylamay-netmay uni jamoa o'rtasida uyaltirish va, ayniqsa, jahl ustida kaltaklash o'qituvchi yoki tarbiyachining o'z ishiga noloyiqligi namoyish etibgina qolmay, jiddiy huquqiy va hatto jinoiy javobgarlikka tortish uchun asos bo'lishi mumkin. Tanlangan jazo usuli zaif eshituvchi bolani qilgan xatosini tushunish va boshqa takrorlamaslik uchun tarbiyaviy saboq bo'lishi kerak. Agar bu jazo usullari samarasini bermasa, maxsus maktab-internat ma'muriyati va jamoa hamkorligida ehtiyotkorlik bilan boshqa choralarni ishlab chiqish kerak.

Sinf jamoasi bilan olib boriladigan ta'limiy va tarbiyaviy ishlarning hajmi, asosiy yo'nalishlari, mazmuni bolalarning yoshiga, ruhiy rivojlanishi darajasiga mos kelishi lozim.

Zaif eshituvchi o'spirinda o'zini anglashi negizida tarbiya masalasiga shaxsiy munosabati tug'iladi. Natijada unda o'zini

tarbiyalash vositalarini saralash, kundalik turmushga tatbiq qilib ko'rish ehtiyoji vujudga keladi. Bu tarbiyalash jarayoni o'spirin hulqidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy fazilatlarini shakllantirish bilan kifoyalanmay, voyaga yetgan kishilarga xos ko'p qirrali umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Zaif eshituvchi o'quvchilar o'zida shaxsning o'quv va mehnat malakalarini ongli, rejali, tartibli, izchil va muntazam ravishda egallab borishga, yuksak fazilatlarini rivojlantirishga harakat qiladilar, tarbiyasidagi kamchiliklarni barham qilishga, yaxlit ma'naviy-ruhiy qiyofasini shakllantirishga intiladilar. O'spirinlarning o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni, o'quv muassasasi, jamoat tashkilotlari, pedagoglar jamoasining ta'siri doirasida bo'lmog'i shart. Toki bu jarayon jamoada munosib o'rin egallashga, ijtimoiy burchni anglash, foydali mehnatga jalb etish ishiga xizmat qilsin.

1-§. MEHNAT VA PREDMETLI AMALIY TA'LIM TEXNOLOGIYASI FANINING TARKIBI VA UMUMIY MASALALARI

Tayanch tushunchalar: mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining maqsadi, ta'lim-tarbiya, ta'lim texnologiyasi, maxsus maktab, fanning vazifasi, usul, kasb-hunar, nuqson, tarbiya jarayoni, imkoniyat, dunyoqarash, iroda, mashg'ulot, dastur.

1.1. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining tarkibi, maqsad va vazifalari, metodlari va umumiy masalalari

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining maqsadi – o'quvchilarda ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarga mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi yuzasidan zarur nazariy bilim va amaliy malakalar, korreksion ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari hamda usullari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining vazifasi alohida yordamga muhtoj o'quvchilarni mehnatga o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari hamda usullarini amaliyotda qo'llashga o'qitishdan iborat.

Maxsus maktabning asosiy maqsadi – o'quvchilarni kasb-hunarga o'rgatish hisoblanadi.

Maxsus maktabning asosiy vazifalaridan biri – o'quvchilarni amaliy faoliyatga, ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etishga tayyorlashdan iborat. Ushbu vazifa maxsus maktabda o'quvchilarga kasbiy tayyorgarlik imkoniyatini yaratib beruvchi, aqliy va jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlarni bartaraf etuvchi mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi tizimida hal qilinadi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi va tarbiyasi jarayonida insonning dunyoqarashi shakllanadi, iroda, jamiyatchilik tuyg'usi tarbiyalanadi. Mehnat yosh avlod tarbiyasining asosiy qismini tashkil etadi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, maxsus maktablarda doim mehnatga tayyorgarlik olib borilgan. Mustaqillikkacha bo'lgan

davrda mehnat faqatgina kasbiy yo'nalishi bo'yicha olib borilgan, uning bolalar ta'lim va tarbiyasidagi ahamiyati deyarli hisobga olinmagan edi.

Hozirgi paytda barcha maxsus maktablarda mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasiga umumiy texnika mehnati va kasbiy texnik tayyorgarlik kiradi. Ko'rsatilgan mehnat turlarini belgilashda alohida toifadagi bolalarning rivojlanish xususiyatlari hisobga olinadi.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining birinchi bosqichida mashg'ulot paytida bolalar sodda asboblardan va materiallar bilan tanishadilar, ulardan foydalanishni o'rganadilar, kerakli bilim va malakalarni egallaydilar. Bolalarda mehnat malakalariga bo'lgan talablar ishlab chiqiladi. O'quvchilar, shuningdek, sodda kasbiy asboblardan ishlashni o'zlashtiradilar.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining asosiy mazmunini materiallar (qum, plastilin, qog'oz va boshqalar) bilan amaliy ishlash tashkil etadi. Material bilan ishlash jarayonida ularning jismoniy xususiyatlari haqida tasavvur hosil qilinadi.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining mazmuni maktabning o'quv, tarbiyaviy va korreksion vazifalari bilan aniqlanadi. Ushbu fan dasturida o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish nazarda tutiladi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi mashg'ulotlarida boshqa darslarda olingan bilimlarni mustahkamlash va kengaytirishga asosiy e'tibor qaratiladi. Shunday qilib, ta'limning birinchi bosqichida umumiy ta'lim vazifalari hal qilinadi.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining ikkinchi bosqichida bolalarning umumiy texnik tayyorgarligi, oddiy material bilan qayta ishlay olishi, mehnat turlari bilan tanishishi asosiy o'rinni egallaydi. Shu bilan birga o'quvchilar amaliy faoliyatida turli asboblardan foydalanish malakasi shakllantiriladi.

Bu ta'lim oluvchilarning ma'lum bir mehnat turiga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash va kasb tanlashlariga yordam beradi. Bu bosqichda o'quvchilar kasbiy ta'limga tayyorlovchi bilim, 'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Umumtexnik mehnat 'ari keyingi bosqichida o'quvchilarning nutqi, xotira, diqqat, ur, tasavvurini rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi.

Umumtexnik mehnat darslari mavzularini belgilashda umumiy ta'lim vazifalari hisobga olinadi.

Uchinchi bosqichda kasbiy texnik tayyorgarlikka e'tibor qaratiladi. Uning vazifasi mutaxassisliklar bo'yicha ishchilarni tayyorlashdan iborat. Bu bosqichda kasbiy va yordamchi mehnat talablarini amalga oshirish orqali qo'l asboblari bilan ishlash malakalari rivojlantiriladi. Texnologiya haqidagi savollar bilan tanishishga ko'proq vaqt ajratiladi.

O'quvchilar mehnatning turli shakllari va ishlab chiqarish bilan tanishadilar. Yordamchi maktab o'quvchilari ishlab chiqarishni tashkil etish va texnologiya haqidagi eng oddiy tushunchalarga ega bo'ladilar.

Kasbiy-texnik tayyorgarlik dasturiga mashina boshqarish kursi ham kiradi. Yordamchi maktabda o'quvchilarga mashina boshqarish bo'yicha yuzaki mashg'ulotlarga beriladi, ko'r va zaif ko'ruvchilar, eshitishda nuqsoni bor bolalar maktablarida mashina boshqarish kursi kengroq hajmda olib boriladi. O'quvchilar ish tartibi bo'yicha yo'l-yo'riqlar bilan tanishadilar. Har bir o'rganilayotgan kasb uchun dastgohlar va jihozlar bilan tanishish ko'zda tutiladi. Ish hujjatlaridan foydalanishga bo'lgan talab ortadi. Kasbiy tayyorgarda o'quvchilarning bilim va malaka doiralarini kengaytiruvchi va ularni zamonaviy ishlab chiqarish amaliyotlari bilan tanishtiruvchi mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi.

Ishlab chiqarish amaliyoti o'quvchilarga maktab ustaxonalaridagi mashg'ulotlarda har doim ham o'rgana olmaydigan bilim va malakalarni egallashlariga yordam beradi. Maxsus maktab o'quvchilari amaliyotni o'tishlari uchun ishlab chiqarishni tanlashda ularning nuqsoni hisobga olinadi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi predmeti yagona tamoyilga tayanishiga qaramay, har bir maxsus maktab mashg'ulotlarni o'quvchilarning xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etadi. Turli toifadagi nuqsonli bolalarning psixologik va jismoniy rivojlanish xususiyatlari, maxsus maktabdagi ta'lim, kasbiy va politexnik mashg'ulotlar mazmunini belgilashga, shuningdek, o'quvchilarning mehnat tayyorgarligining darajasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Bugungi kunda maxsus ta'lim va politexnik tayyorgarlik kasbiy mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi uchun asos bo'ladi. O'quvchilar metallni qayta ishlash turlari bilan tanishadilar, radio va elektromontaj ishlarini o'zlashtiradilar.

Eshitishning yo'qligi kasb egallashda kar insonlarning imkoniyatlarini cheklovchi obyektiv sabab bo'ladi.

Surdopedagogika tarixidan ma'lumki, maxsus ta'lim tizimida tilni o'qitish amaliyotiga kommunikativ (muloqot) tamoyilining kirib kelishi bevosita amaliy faoliyat bilan bog'liqligi S.A.Zikov tomonidan ishlab chiqilgan. Respublikamizda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarning ovoz kuchaytiruvchi apparatlar, sinf xonalarining maxsus jihozlar, muassasalarning defektolog-surdopedagoglar bilan ta'minlanganligi, o'quvchilarda muloqotda so'zlashuv (og'zaki, yozma) nutqidan foydalanish imkoniyatining pastligi hamda o'zbek tili qonuniyatlari rus tilidagidan tubdan farq qilishi S.A.Zikov va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan metodikani aynan qo'llash imkonini bermaydi. Maxsus ta'limda tilni o'qitish paytida faoliyat tamoyilini qo'llash predmetli amaliy ta'lim darslarida amalga oshiriladi. Bu darsda o'quvchilarning o'qituvchilar va o'rtoqlari bilan bevosita muloqoti uchun tabiiy vaziyatlar yaratiladi.

Amaliy faoliyat davomida o'quvchilar tomonidan o'qituvchilarning murojaatlari, savollari va topshiriqlari oson o'zlashtirilishi kuzatib turiladi.

Predmetli amaliy ta'lim darsi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktablarda asosiy va yetakchi dars hisoblanadi. Uning mohiyati shundan iboratki, predmet anglatgan mazmun, predmetga oid voqea-hodisalar, miqdor va sifat tushunchalari bevosita amaliy faoliyat asosida egallanib, tajribada qo'llaniladi.

Predmetlarning o'quvchilar tomonidan o'z qo'llari bilan tayyorlanishi, ularni tayyorlashda turli predmetlardan foydalanish o'quvchilarga predmet va uning xususiyatlari bilan tanishishda qulay va mos sharoitni yuzaga keltiradi. Amaliy ta'lim orqali shu sharoitning yaratilishi predmetli amaliy ta'lim darsining asosiy maqsadini ochib beradi. Bu darsdagi amaliy faoliyat jarayonida o'quvchilarning o'z qo'llari bilan ishlab chiqilgan mahsulotlari ko'nikmalar egallanadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktablarda predmetli amaliy ta'lim darsi o'zida nutq o'stirish, daktil nutqqa o'qitish, yozuv, matematika darslari va shular zahirida tarbiyaviy yo'nalishlar mazmunini mujassam etadi.

Surdopedagogika karlarni mehnatga tayyorlashda kasbiy yondashuvdagi qiyinchiliklarni bartaraf eta oladi. Maxsus maktablar amaliyoti shuni isbotlab berdiki, karlar turli kasblarni egallashlari va unda samarali mehnat qila olishlari mumkin. Karlar maktablarining tarbiyalanuvchilari metallni qayta ishlash sanoatining turli mutaxassisliklarini egallaydilar. Karlar uchun mos keluvchi mutaxassisliklar yog'ochni qayta ishlash sanoati bilan bog'liqdir. So'nggi yillarda kar o'quvchilar elektr va radiomontaj, chizmachilik va boshqa mehnat turlarini egallaydilar.

Umumiy ijtimoiy vazifalardan tashqari, maxsus mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi zaif eshituvchi bolalar rivojlanishidagi kamchiliklarni korreksiya va kompensatsiya qilish bilan bog'liq alohida vazifalarga ega. Bu vazifalarni hal etishda pedagogik, tibbiy va texnik vositalar kompleks ravishda ishlatiladi. Bunda pedagogik vosita asosiy hisoblanadi. O'quv predmetlari nafaqat o'rganish obykti, balki maxsus vazifalarni yechish vositasi bo'lib ham qo'llaniladi. Demak, mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi zaif eshituvchi bolalar rivojlanishidagi kamchiliklarni korreksiya va kompensatsiya qilishda katta ahamiyat kasb etadi.

1.2. Kelajak avlod tarbiyasida mehnatning roli

Yosh avlodni tarbiyalashda mehnatning ahamiyati shubhasiz. Mehnat qilish paytida bola aqlini ishlatib, muayyan maqsadni ko'zlay olish malaka va ko'nikmalarini tarbiyalash ishlari o'qituvchi tomonidan doimiy ravishda olib borilgan holdagina buning foydasi yaqqolroq ko'rinadi. Odatda istalgan predmetni ishlab chiqarish jarayoni bir qator operatsiyalardan iborat. Ularni bajarish ketma-ketligiga qat'iy rioya etish zarurati bolalarda ishni oqilona olib borish rejasini tuza bilishi fikrlashning oliy shakllari rivojlanganidan dalolat beradi. O'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish paytida predmetlarning bahosini chiqarish, qilingan

ishning sifatini belgilash zaruratiga duch keladilar bu esa o'z navbatida analitik idrok qilish bilan bog'liq. Bu o'rinda ham o'qituvchi o'quvchilarning idrok jarayonlarini kuzatib, to'g'ri yo'lga yo'naltirib bormog'i maqsadga muvofiq.

Bolalar maktabdan tashqari mashg'ulotlarda fikrlash (tahlil qilish, taqqoslash) amallarini shakllantirishlari mumkin, bu holda yordamchi maktab ta'lim oluvchilarining aqliy rivojlanishi mustahkamlanadi. Tabiiyki, maxsus rejalashtirilgan va tashkillashtirilgan sinfdan tashqari mehnat faoliyati maktabdagi dars paytida orttirilgan malakalar bilan yanada kuchaytirilsa, bu kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.

Eshitish, ko'rish va boshqa analizatorlarning mehnat yordamida takomillashishi markaziy nerv apparati tuzilmalarining analitik-sintetik faoliyatini rivojlantiradi. Bu esa mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi darsida ko'zi ojiz bolalarning oliy ruhiy funksiyalari takomillashuviga xizmat qiladi.

Mashinaning qismlari, mexanizm tugunlari, ularning vazifasi va ishlash prinsiplari bilan tanishtirish ko'zi ojiz bolalarning konstruktiv texnik fikrlashi, maxsuslashtirilgan (texnik) fazoviy mo'ljalni rivojlantirish vositalaridan biridir.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi mashg'ulotlarida ko'zi ojiz o'quvchilarning tirishqoqligi, intiluvchanligi, diqqat-e'tibori ishlaydi, oriyentatsiya uchun mavjud bo'lgan belgilarni ajrata olish sifatlari tarbiyalanadi.

O'quvchilarning og'zaki nutqini shakllantirish va rivojlantirish maxsus ta'limning asosiy vazifalaridan biri. Uning yetarlicha rivojlanmaganligi karlarning barcha sezgi faoliyatlariga, kasbiy mehnat tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Surdopedagogikada og'zaki nutqni shakllantiruvchi turli xildagi uslublar va vositalar ishlab chiqilganligi maxsus ta'lim tizimida mehnat darslariga jiddiy e'tibor qaratilganidan dalolat beradi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasini to'g'ri tashkil qilish orqali aniq tasavvurlar yaratiladi, anglash, eslab olish, fikrlash va bilish faoliyatlari rivojlantiriladi. Bundan tashqari, mehnatga tayyorgarlik jarayoni ham lug'at boyligini oshirish, jamiyat talablariga roya etish, ularga taalluqli

mehnat bilimlari, malaka va ko'nikmalar shakllantirishiga imkon beradi.

Ehitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan amaliy ishlashda ular o'qituvchidan olayotgan topshiriqni har doim ham tushunmasliklarini esdan chiqarmaslik darkor. So'zlar ishtirokidagi topshiriqlarni (texnologik kartochkalarni, chizmalarni) tushunish qiyinligi, ayniqsa, ma'lum obyekt tayyorlashda talab qilinadigan amallarni mustaqil bajarish zaruratida ko'zga tashlanadi. Bu holat ishlab chiqarishda, sanoat va qishloq xo'jaligida karlarning qatnashish ehtimolini susaytiradi.

Kar bolalarni mehnatga tayyorlashda ta'lim oluvchilar so'zli vositalar (og'zaki va yozma so'zli topshiriqlar – turli xildagi texnologik kartochkalar, chizmalar, tushuntiruvchi rasmlar) asosida o'z ish faoliyatlarini tashkillashtirishlari kerak bo'ladi. Shundan kelib chiqib, o'quvchilar bajarayotgan hamma vazifalar va harakatlarning sifatiga to'g'ri baho berish, harakatlarni belgilash, rejalashtirish va reja asosida ishlay bilish qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha ishlar olib boriladi.

O'quvchilar mashina uskunolari, asboblari, materiallar bilan bevosita ishlashlari davomida mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasiga kiritilgan hodisalar va narsalar haqida haqiqiy tasavvur hosil qiladilar. Mehnat mashg'ulotlari jarayonida so'zli vositalarda aks etgan turli xil sabab oqibatli bog'lanishlarni anglaydilar. Agar mehnat, darslari paytida bunga maxsus o'rgatilmasa, karlar uchun ma'lum qiyinchilik tug'diradi. Ko'rsatilgan topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish karlarni ishlab chiqarish jamiyatiga qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Eshita olmaslik nuqsoni ta'lim oluvchilarning kundalik harakatlariga ham ta'sir etmay qolmaydi. Tengdoshlariga qaraganda ularning harakatlari sust ekanligi yaqqol seziladi.

Ta'lim jarayonida karlarning harakat tezliklari osha boradi. Mehnat darslariga tegishli mashqlarni kiritish qisqa muddat ichida to'g'ri malaka va ko'nikmalarni shakllantiradi, karlarning motorikasi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ish rejasini tuzishni o'rganish fikrlashning oliy shakllari rivojlanishiga turtki beradi.

O'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish ustida ishlayotganlarida predmetlarning ma'lum belgilari bo'yicha bahosini chiqarish, qilingan ishning sifatini belgilash zaruratiga duch keladilar, bu esa analitik idrok qilishni taqozo etadi. Tabiiyki, bunda ham o'quvchilarning idrok jarayonlarini kuzatib borish talab etiladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning ta'lim jarayonida shakllangan malakalari o'zgargan sharoitlarga yomon moslashadi. Fikrlash (analiz, taqqoslash, umumlashtirish) amallaridan foydalanish yordamchi maktabda ta'lim oluvchilarning aqliy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham maxsus rejalashtirilgan va tashkillashtirilgan sinfdan tashqari ta'limda mehnat faoliyati davomida yuzaga kelgan yangi sharoitlarda kar va zaif eshituvchi bolalar tomonidan orttirilgan malakalarini qo'llanilishi katta ahamiyatga ega.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning atrofdagi olam haqidagi noaniq va xato tushunchalar va tasavvurlarini to'g'rilashga va aniqlashtirishga yordam beradi. Ijtimoiy jihatdan ahamiyatli ishlab chiqarish mehnatida qatnashish yordamchi maktab ta'lim oluvchilarida zaruriy axloqiy (mehnatsevarlik, jamoa bilan ishlay bilish malakasi) sifatlarini shakllantirishning asosiy shartlaridandir.

Karlar maktablarining tarbiyalanuvchilari metallni qayta ishlash sanoatining turli mutaxassisliklarini egallaydilar. Bundan tashqari yog'ichni qayta ishlash bilan bog'liq kasblar ham ularga mos keladi. So'nggi yillarda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar elektr va radiomontaj, chizmachilik va boshqa mehnat turlariga oid kasblarni ham egallamoqdalar.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi darslari kar va zaif eshituvchi bolalarning jismoniy nuqsonlarini korreksiyalashga yordam beradi. Maxsus maktablarda eshitish faoliyatining buzilishi sababli kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishida bir qancha kamchiliklar mavjud. Bu kabi hollarda mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi mehnat texnologiyasi sifatida qo'llanilishi lozim.

1.3. «Art terapiya va predmetli amaliy ta'lim» fani va uning vazifalari

Xorijiy manbalarda ma'lumotlar berilishicha, art terapiya malakali art-terapevt ishtirokida olib boriladi. Unga ko'ra, o'zligini ifodalash va aks ettirish uchun badiiy vositalar foydalaniladi. Art-terapevtga yo'naltiriladigan mijozlar avval ushbu sohada tajriba yoki malakaga ega bo'lishlari shart emas, ya'ni art-terapevt birinchi galda mijozning estetik yoki diagnostik nuqtayi nazarlarini shakllantirishga e'tibor qaratmaydi. Uning amaliy faoliyati – badiiy materiallar yordamida mijozning shaxsan o'sishi va o'zgarishi uchun xavfsiz va qulay muhit yaratishdan iborat. 1

Bayon etilgan materialni umumlashtirib, shunday xulosalarga kelish mumkin. Maxsus maktabdagi mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi predmeti keng doirali vazifalarning yechimini ta'minlashi, eng avvalo, tarbiyalanuvchilarga keyinchalik ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etishga tayyorlashi kerak.

Ta'lim oluvchilarning ta'limiy va ruhiy-irodaviy tarbiyalanishlarida mehnat darslari katta ahamiyatga ega. Maxsus maktab o'quvchilarining atrofdagilar bilan muloqoti chegaralanganligi tufayli zaif eshituvchi bolalarning kamchiliklarini korreksiyalash ham mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining vazifasiga kiritadi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining vazifalari barcha maxsus ta'lim maktablari uchun yagona bo'lishiga qaramay, har bir turdagi maktab uchun alohida ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Hozirgi vaqtda zaif eshituvchi bolalarning har bir toifasi ta'limiga mehnat metodlari va vositalarini ishlab chiqish defektologiyaning dolzarb muammolaridan biridir.

Nazorat savollari :

1. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasining vazifalari nimalardan iborat?
2. Tovush kuchaytiruvchi asboblari nima uchun ishlatiladi?
3. Art terapiyasi haqida ma'lumot bering.

¹ (BAAT) British Association of Art Therapists (2003) Membership Directory 2003–2004, London: British Association of Art Therapists. – P – 2 (mazmun-mohiyati olindi).

2-§. MAXSUS TA'LIM TASHKILOTLARIDA MEHNAT FAOLIYATI BO'YICHA DASTUR TALABLARI

Tayanch tushunchalar: **imyon, e'tiqod, vatanparvarlik, insonga cheksiz mehr-muhabbat, do'stlik, sadoqat, mehnatsevarlik, milliy g'urur, zaif eshituvchi bola, ilk va maktabgacha yoshdagi bola, Davlat talablari, qurish-yasash, metod va usul, korreksiya, kompensatsiya, kategoriya, defektologiyaning dolzarb muammolari.**

2.1. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti talablari

Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartlari va har yosh guruhiga qo'yiladigan davlat talablari. Har tomonlama kamolga yetgan barkamol inson uchun zarur bo'lgan imyon, e'tiqod, vatanparvarlik, insonga cheksiz mehr-muhabbat, do'stlik, sadoqat, mehnatsevarlik, milliy g'urur kabi fazilatlarni shakllantirish umumiy o'rta ta'lim tizimi oldidagi ta'lim tarbiya mazmunini tashkil etadi.

Buyuk allomalarimiz qilgan og'zaki va yozma ijodiyot avloddan-avlodga o'tib kelayotgan imyon, e'tiqod sirlarining nazariy va amaliy jihatlari haqidagi bilimlar bilan yoshlarni qurollantirish lozim.

2.2. Qurish-yasash va uning kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida tutgan o'рни.

Qurish-yasash lotin tilidan olingan bo'lib, turli predmetlarni, qism va elementlarni ma'lum bir holatga keltirish degan ma'noni bildiradi. Kar va zaif eshituvchi bolalar qurilish materiallaridan, qog'ozdan, karton, daraxt va boshqa materiallardan turli xil o'yinchoqlar yasashga o'rgatiladi. O'z xarakteriga ko'ra kar va zaif eshituvchi bolalarning qurish-yasashi ko'pincha tasviriy va o'yin faoliyati bilan o'xshashdir va u tevarak-atrofda aks etadi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning yasagan narsalari asosan amaliyotda ishlatiladi. Masalan. archa yasatish va onalarga sovg'a uchun o'yinchoqlar. Qurish-yasash faoliyati-amaliy faoliyat bo'lib, oldindan belgilangan, biror maqsadga qaratilgan real voqelikdir.

Qurish-yasash faoliyatiga o'rgatish jarayonidakar va zaif

eshituvchi bolalarda aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi shakllana boradi hamda tevarak-atrofdagi predmetlarni tahlil qilish ko'nikmasi, mustaqil fikrlash, badiiy did, shaxsning irodaviy sifatlaridan (maqsadga intilish, qat'iylik va xakazo...) tarkib topa boshlaydi, ularni barchasi kar va zaif eshituvchi bolalarni maktabda o'qishga tayyorlaydi.

Qurish-yasash materiallarining turlari. Maktabgacha ta'lim muassasalarida kar va zaif eshituvchi bolalarga qurish-yasash faoliyatini o'rgatishda qurilish materiallari, konstruktor, qog'oz, tabiiy va tashlandik materiallardan foydalaniladi.

Qurilish materiallari mayda va yirik geometrik figuralardan (kub, silindr, prizma va hokazo...) iborat. Mashg'ulotlarda qurilish materiallarining turli to'plamlaridan foydalaniladi. Mazmunli to'plamlar: «Kosmodrom», «Temir yo'l vokzali» va boshqalar. Mashg'ulot paytida materiallar ko'p bo'lishi kerak. Tarbiyachi qurilish materiallaridan qurish-yasashni faoliyatini tashkil etayotgan odam, hayvon, o'simlik va transport vositalarining ifodalovchi mayda o'yinchoqlarni tanlashi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalar tevarak-atrofdagi konkret narsalarni, ya'ni quyon uchun uy, mashinalar va yo'lovchilar uchun ko'prik yasaydilar. O'yinchoqlarni qurish-yasashda ishlatish muhim ahamiyatga ega. U o'yin faoliyatini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Qurilish materiali ma'lum bir shkaflarda tartib bilan saqlanadi.

Konstruktorlar. Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi katta bolalar mashg'ulotdan tashqari konstruktorlardan (taxta, plastmassa, metall va keramikadan yasalgan) foydalanadilar. Bu to'plamlar orqali turli konstruktsiyalar yasash mumkin. Tarbiyachi rahbarligida kar va zaif eshituvchi bolalar oddiy birlashtirish usulidan suratlar bo'yicha turli xil harakatli konstruktsiyalar yasaydilar. Asosiy diqqat kar va zaif eshituvchi bolalarni ma'lum qismlarni birlashtirish malakalarini shakllantirishga qaratiladi. Bunda kar va zaif eshituvchi bolalarning qo'llari, muskullari ishtirok etadi. Bu yoshda ularning qo'l mushaklari hali yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Tarbiyachi avval konstruktor yig'ishning metodik ko'rsatmalarini beradi. Shundan so'ng qurilish materiali va konstruktorlar kar va zaif

eshituvchi bolalarga ketma-ket beriladi. Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi katta bolalar mashg'ulotdan tashqari vaqtda yog'och, platmassa va metallardan tayyorlangan turli xil konstruktorlardan foydalanadilar. Bu to'plamlar yordamida detallarning joylashtirilishi bo'yicha ancha murakkab bo'lgan konstruksiyalar yasash mumkin. Tarbiyachi yordamida bolalar rasm va chizmaga qarab yangi birlashtirish yo'llarini qo'llagan holda turli xil ko'rinishdagi konstruksiyalarni yasashni o'rganadilar. Bu ishlarni kar va zaif eshituvchi bolalarga taklif etishdan oldin tarbiyachining o'zi konstruktorlar va ularning ko'rsatmalari bilan yaxshilab tanishib chiqishi zarur. Konstruktorlar va ulardagi yasash materiallari to'plami bolalarga bir vaqtda emas, balki oldinma-keyin, o'zlashtirishlariga qarab beriladi.

Birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari.

I. *Kichik guruh.* Kar va zaif eshituvchi bolalarga yasash materiali – kubik, g'ishtcha, turli xil shakllar va ularning qanday holatda joylashganligi (g'ishtcha yotibdi yoki turibdi) bilan tanishtiriladi. Bundan tashqari kubiklarni gorizontol holda joylashtirish, bir-birining ustiga qo'yish, darvoza, uycha qurish kabilar ham o'rgatiladi. Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalardan qurilmalar va tevarak olamdagi tanish predmetlar o'rtasidagi o'xshashlikni topishni so'raydi.

II. *Kichik guruh.* Kar va zaif eshituvchi bolalarga asosiy yasash materiallarini (kubik, g'ishtcha, plastilin) farqlash bilan birga, ularning nomini aytish, katta-kichik, uzun-qisqa, baland-past kabi so'zlarning ma'nosini tushuntirish, g'ishtchalarni teng oraliqda joylashtirish so'raladi.

Kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning mazmuni. Ikkinchi kichik guruhdagi dastlabki mashg'ulotlar g'ishtchalarni bir tekisda yo'lakcha qilib terib chiqish malakalarini rivojlantirish va mustahkamlashga qaratiladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar qisqa va keng yo'llar quradilar. Keyinchalik dan tramvay yo'li yasashni so'rash mumkin. Bu ulotlarning asosiy maqsadi kar va zaif eshituvchi bolalarga larni bir tekisda joylashtirish va uzun-qisqa, tor-keng

kabi tushunchalarni o'rgatishdan iborat. Keyingi mashg'ulotlarda g'ishtchalarni vertikal holda joylashtirish o'rgatiladi. Shundan keyin bolalar (g'ishtchalar, kubiklar, plastilindan) turli ko'rinishdagi darvozalarni yasaydilar. Bularning barchasini kar va zaif eshituvchi bolalar ma'lum ketma-ketlikka asoslangan holda bajarishlari ijobiy natija beradi. Darvoza qurish jarayonida tor-keng, baland-past tushunchalari tushuntirib boriladi. (Keng darvoza yuk mashinasi uchun, tor darvoza yengil mashina uchun, baland darvoza katta qo'g'irchoq uchun, past darvoza esa kichik qo'g'irchoq uchun mo'ljallangan va h.k.) Kar va zaif eshituvchi bolalarga bir necha mashg'ulot davomida sistemali ravishda uychaning yangi konstruksiyasi berib boriladi. Tarbiyachi har gal yangi konstruksiyani oldingisi bilan solishtiradi, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatadi. Bolalarning namunaga qarab uychani qurish malakasi hosil bo'lganligini tekshirish uchun mazkur namunani o'zlari mustaqil tarzda qurib berishlari so'raladi. Mashg'ulotlarning bu turi kar va zaif eshituvchi bolalarda aqliy faollikni oshiradi. Kichik guruhda kar va zaif eshituvchi bolalarni faqatgina konstruksiyani qurish detallarini (kub, g'isht, plastilinni) bilishga, farqlashga va ularni to'g'ri atashga o'rgatiladi. Masalan, katta-kichik, uzun-qisqa, past-baland g'ishtchalar, doiralar, to'g'ri to'rtburchaklar, kublar, plastina va uch yoqli prizmalardan iborat konstruksiya qurish materiallari 3-4 ta to'plamga jamlanadi. Yil davomida tarbiyachi birinchi kichik guruhda to'rt-olti nafardan bo'lib mashg'ulotlarni uyushtiradi. Asta-sekin kichik guruhlar soni ko'paytiriladi, yilning ikkinchi yarmidan boshlab butun guruh kar va zaif eshituvchi bolalardan iborat bo'ladi. Kichik guruhga jamlangan kar va zaif eshituvchi bolalarni konstruktorlar yordamida qurishga o'rgatishda turli metodlardan foydalaniladi. Asosiy o'rinni axborot-retseptiv metod va reproduktiv metod egallaydi. Bolalar nimani va qanday qurish kerakligi bilan tanishtiriladi. Bunda ko'rish va tushunish uchun tarbiyachining o'zi yasagan namunadan foydalanish mumkin bo'ladi. Birorta predmetni qurishni o'rgatishdan oldin tarbiyachi o'sha predmet, uning qismlari va amaliy belgilari bilan tanishtiradi. Masalan, tarbiyachi sayr vaqtida kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ikki qismdan

iborat bolalar sirpanib tushadigan arg'imchoqni kuzatadi. Birinchi qism bolalarning tepaga chiqishlari uchun mo'ljallangan zinapoya bo'lsa, ikkinchisi – tushishlari uchun sirg'aluvchi qismi. Bu keyinchalik xuddi shunday arg'imchoq yasashga yordam beradi.

Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalarni konstruksiya qurishga o'rgatishda o'zi yasagan namunalarni taqdim qiladi. Avval namuna butun bir holatda o'rganiladi. Masalan, uycha devorlari, to'siqlari va tomi butun qismlar bo'lsin. Keyin ularning shakllari va bir-biriga nisbatan joylashishi ko'zdan kechiriladi. So'ng har bir qismning qaysi detallardan iboratligi aniqlanadi. Masalan, uychaning tomi qatorma-qator qo'yilgan prizmalardan tashkil topgan va h.k. Namunaning bunday ko'rib chiqilishi bolalar konstruksiyani yasashda ketma-ketlikka rioya etishlariga yordam beradi, qurish-yasash jarayonini ancha osonlashtiradi. Tarbiyachi bolalarning o'zlari mustaqil ravishda harakat qilishlari, qurish-yasashning xilma-xil variantlari va yo'llaridan foydalanishlariga undaydi. Bunda tarbiyachi bir vaqtda reproduktiv va evristik metodlardan foydalanadi. Har bir mashg'ulot oxirida tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalarni o'zi qurgan qurilmalari bilan o'ynashlari uchun ikki-uch minut ajratib beradi. Bu esa kar va zaif eshituvchi bolalarda o'yin jarayoniga qiziqish va havas paydo qiladi. Tarbiyachi konstruktor yasash materiallari, detallari nomini faqatgina mashg'ulotlarda emas, balki mashg'ulotdan tashqari, ularni yig'ib joylash jarayonida ham aytib boradi. Masalan, konstruktor qismlarini yig'ib-terganda, kub yoki plastilinni ishlatganda mazmunan mos keladigan she'r, qo'shiq, ertaklardan foydalanishi mashg'ulotlarning yana ham qiziqarli o'tishiga olib keladi. Shuningdek, qurish-yasash jarayonida amaliy harakatlar orqali bolalarga savollar berish mumkin. Agar bolalar vazifani bajarishga qiynalsalar, tarbiyachi qaytadan tushuntirib beradi. Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalar ishlarini tahlil qilishda faqatgina ularning qanday bajarilganligini ko'rsatib o'tmay, balki butun jarayon, ya'ni namuna qanday ko'rib olingani, materiallar qanday tanlangani, ayrim harakatlar qanday bajarilgani haqida gapirib beradi. Har bir mashg'ulotdan tarbiyachi qurilmani qanday joy-joyiga taxlashni va ularni sistemali ravishda ko'rsatadi. Bolalar oddiy

konstruksiyalarni yasash bo'yicha birlamchi texnik ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Yilning boshida ikkinchi kichik guruhda o'tilgan mavzularni takrorlovchi mashg'ulotlar o'tkaziladi. Masalan, darvoza, mebel, garaj kabilar quriladi. Tarbiyachi garaj yasab ko'rsatishdan avval kar va zaif eshituvchi bolalarga mashinaning katta-kichikligiga e'tibor berishni so'raydi. Yuk mashinasi uchun katta garaj, yengil mashina uchun kichik garaj qurish kerakligi tushuntiriladi, albatta. Keyingi mashg'ulotlarda bolalar tarbiyachining ko'rsatmasi va namunasi asosida ko'prik, trolleybus, tramvay, avtobus, yuk mashina yasashni o'rhanadilar, silindr va undan qurilmada qanday foydalanish kerakligi bilan tanishadilar. Har bir konstruksiyani yasashni o'rganish uchun bir nechta mashg'ulot o'tkaziladi. Dastlabki mashg'ulotlarda namuna bo'yicha yasashni o'rganishsa, keyingilarida mustaqil yasashga harakat qiladilar. Misol uchun, namuna bo'yicha kichik ko'prik qurishni o'rganib bo'lganlaridan so'ng o'quvchilarga mustaqil tarzda baland, keng ko'prik qurish taklif etiladi. Bunda bolalarning o'zlari qurilish materiallarini tanlab, ko'prik konstruksiyasini o'ylab topadilar. Mavzudan mavzuga o'tgani sari o'rganiladigan konstruksiyalar murakkablasha boradi. Aksari mashg'ulotlar tarbiyachi rahbarligida olib borilsa-da, ba'zi narsalarni bolalarning o'zlari mustaqil bajarishlariga imkon beriladi. Shu yo'l bilan bolalarda mustaqil fikrlash malakasi rivojlanadi. Yilning ikkinchi yarmida bolalarning o'zlari o'ylagan, istagan narsalarini yasashlari mumkin. Buning asosiy maqsadi hosil bo'lgan malakalarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash va o'ylagan narsalarini osonlikcha yasashni o'rgatishdir.

Kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va usullari. Kichik guruhlarda kubiklar, g'ishtchalar, plastilin, prizmalardan foydalaniladi. Yil boshida bir kichik guruhda tarbiyachi 4-6 nafardan kar va zaif eshituvchi bolani birlashtiradi. Sekin-asta guruhlar soni ko'payib boradi. Yilning ikkinchi yarimida esa mashg'ulotlar butun guruh bilan birgalikda olib boriladi. Kichik guruhda qurish-yasashga o'rgatishda tarbiyachi turli metodlardan foydalanadi. Asosiy metodlar axborotli-iretseptiv va reproduktiv metodlardir. Kar va zaif eshituvchi bolalarga nimani qanday yasash kerakligi ko'rsatib tushuntiriladi.

O'rgatishdan avval tarbiyachi tasvirlanadigan predmetning yaxlit o'zini va qismlarini ko'rsatadi. Natijada bolalar predmetni kuzatishlari asosida o'z qurilmalarini yasay oladilar. Mashg'ulot boshida namuna yaxlitligicha ko'rsatiladi. So'ng uning qismlari, shakli, qanday joylashganligi tushuntiriladi. Tarbiyachining darsni to'g'ri tashkil qilishi, batafsil tushuntirishi ishni ancha osonlashtiradi. Bolalar olgan bilimlari asosida o'z qurilmalarini mustaqil tarzda yasay olishlari uchun biror bir qurilmani turli xil variantlarda ko'rsatish lozim. Har bir mashg'ulot yakunida tarbiyachi bolalarga bu qurilma bilan qanday o'ynash mumkinligini ko'rsatadi. Bu paytda bolalarda o'yin faoliyatiga qiziqish uyg'onadi. O'yin bolalarni qurish-yasash jarayonidan chalg'itsa-da, kichik guruhda undan tez-tez foydalaniladi. O'yinchoqlar bolalarni qurishga undaydi. Bolalarning qurish-yasash qismlari nomini yaxshi o'zlashtirishlari uchun tarbiyachi mashg'ulotdan keyin materiallarni stolga birma-bir qo'yib, har birining nomini aytadi. Yasash faoliyatining yanada qiziqarli o'tishi uchun tarbiyachi ertak, topishmoq va she'rlardan keng foydalanishi maqsadga muvofiq. Bu tarbiyachining mahoratiga bog'liq. Tarbiyachi mashg'ulot davomida bolalar ishlarni to'g'ri bajarayotganliklari, materiallardan to'g'ri foydalanayotganliklarini kuzatib boradi. U bolalarning xatolarini ko'rsa, qaytadan tushuntirib, ko'rsatib berishi mumkin. Bolalarning ish faoliyatini tahlil qilganda tarbiyachi faqatgina natijadan emas, balki namunani qanday kuzatganliklari, materiallarni tanlab, bajara olishlarini ham hisobga oladi. Mashg'ulot yakunida pedagog bolalarga qurilish materiallarini yig'ishtirish va joyiga joylashni ham o'rgatadi.

Nazorat savollari:

1. Qurish-yasash materiallarining turlari.
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari nimalardan iborat?
3. Davlat standartlarining asosiy talablari nimalardan iborat?
4. Davlat talablarining asosiy prinsiplari haqida tushuncha bering.

Kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va qanday olib boriladi?

3-§. ESHITISHDA NUQSONI BOR BOLALAR RIVOJLANISHIDA PREDMETLI AMALIY TA'LIMNING AHAMIYATI

Tayanch tushunchalar: defektolog-surdopedagog, og'zaki, yozma, amaliy faoliyat, past ko'rsatkich, tamoyil, amaliy ta'lim, bevosita muloqot, o'zbek tili, qonuniyat, maxsus ta'lim.

Mazkur metodika rus tilida so'zlashuvchi kar bolalar o'qiydigan maxsus ta'lim maktablariga mos keladi. Respublikamizda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktablarning ovoz kuchaytiruvchi apparatlar, maxsus jihozlar va hatto defektolog-surdopedagog mutaxassislar bilan kam ta'minlanganligi, so'zlashuv paytida o'quvchilarda so'zlashuv (og'zaki, yozma) nutqidan foydalanish imkoniyatining pastligi hamda o'zbek tili qoidalarining boshqa tillardan tubdan farq qilishi xorijiy mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan metodikani aynan qo'llash imkonini bermaydi. Tilga maxsus o'qitishning amaliy tamoyilini qo'llash predmetli amaliy ta'lim darslarida amalga oshadi. Bu darsda o'quvchilarning o'qituvchilar va o'rtoqlari bilan bevosita muloqoti uchun tabiiy vaziyatlar yaratiladi.

Amaliy faoliyat davomida o'qituvchilarning o'quvchilarga murojaatlari, savollari, topshiriqlari oson o'zlashtiriladi.

Predmetli amaliy ta'lim darsi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar maktablarida asosiy va yetakchi dars hisoblanadi. Uning mohiyati shundan iboratki, predmetning mohiyati, miqdor va sifat tushunchalari, u bilan bog'liq voqea-hodisalar bevosita amaliy faoliyat asosida egallanib, tajribada qo'llaniladi.

O'quvchilar predmetlarni o'z qo'llari bilan tayyorlashi, bu jarayonda turli predmetlardan foydalanishi ularga predmet va uning xususiyatlari bilan tanishishga ko'maklashadi. Bu predmetli amaliy ta'lim darsining mazmunini ochib beradi. Darsda amaliy faoliyat yordamida nutq va nutqiy ko'nikmalar egallanadi.

Eshitmaydigan bolalar maktablarida predmetli amaliy ta'lim darsi o'zida nutq o'stirish, daktil nutqqa o'rgatish, yozuv, matematika darslari va shular zamirida tarbiyaviy yo'nalishlar mazmunini mujassam etadi.

Eshitmaydigan bolaning maktabga (bog'chaga) kelgan dastlabki kunlardagi nutqiy rivojlanishi darajasi (nutqsiz, qisman nutqli, tushunarsiz, 4-5 so'zni ayta oladigan) va holatini hisobga olganda predmetli amaliy ta'lim darsi o'qituvchi uchun, bolaning o'qituvchiga yoki o'rtog'iga murojaatini tushunish imkoniyatini ham beradi. Bu holat sinf o'qituvchisi, tarbiyachisi, yakka mashg'ulot o'qituvchisi, ayrim hollarda ota-onalar o'quvchi nutqini tushunsalar-da, boshqalar uchun uning nutqi tushunarsizligicha qolaverishini ko'rsatadi. Predmetli amaliy ta'lim va boshqa darslarda o'quvchining nutqini sinf o'qituvchisi, tarbiyachisi, yakka mashg'ulot o'qituvchisi tushunishi uchun sharoitlar yaratiladi. Bolaning nutqiy murojaatlari, muloqotlari shakllantirilib, daktil nutq o'qitilib, tovushlari qo'yilganidan so'ng, uning tushunarlilik darajasi ortadi va maydoni kengayadi.

Predmetli amaliy ta'lim darslarida suhbatlashish nutqini rivojlantirish tabiiy nutqiy vaziyatlarda amalga oshiriladi. Bunda:

- murojaatlar (iltimos-xohish, istak);
- buyruqlar;
- ish yuzasidan hisobot (og'zaki, daktil, yozma);
- talabnomalar (kerakli jihozlarga);
- buyruq ma'nosidagi ko'rsatmalarga asoslanib, aniq bir

harakat yoki topshiriq bajariladi.

Bunga shunday misol keltirish mumkin.

Senga nima kerak? dan so'ra.

Senda qalam bormi?

Sendabormi?ga ber.

Olma rasmini chiz. Olma rasmini chizdim. Bo'yadim.

To'g'ri o'tir.

Sekin ich.

Mani ol.

Senga nima kerak? Yoz.

Sen bo'ldingmi? Hisobot ber.

Sinflarda predmetli amaliy ta'lim darslari quyidagi ishlarning asosiy shakllari asosida olib borilishi mumkin:

Sinf bo'yicha yalpi ishlash (jamoat, o'qituvchi bilan).

Guruhlarga bo'linib ishlash.

Yakka holda ishlash.

4. «Kichik o'qituvchi» bilan ishlash.

5. Juft holda ishlash.

O'qituvchi dars mavzusidan kelib chiqqan holda yuqoridagi shakllarning bittasidan foydalanadi.

Predmetli-amaliy faoliyatdan foydalanishda qator vazifalar hal qilinadi.

1. Umumta'lim predmetlarni o'qitish uchun asos sifatida kundalik-maishiy tushunchalarni kiritishning ahamiyati.

O'quvchilar har xil narsalarni yasash bilan *o'ng, chap, orqada, tepada, yonida, o'rtada, so'ra, ayt, ber* kabi so'zlarni hamda so'z birikmalarini o'rganadilar. Ular o'rgangan va bevosita amalda qo'llagan nutq materiallari nutq o'stirish, yakka mashg'ulot va boshqa darslarda uchraydi. Ayrim tushunchalar bevosita predmetli munosabatda o'zlashtiriladi. Masalan, *bo'lak, yarim, andoza*. Bolalar topshiriqni bajarayotganda bu so'zlar qo'llanadi (andozani qirqing, qog'ozni buklang, qirqing, bir bo'lagini oling).

Predmetli amaliy ta'lim darslarida matematik tushunchalar ham o'zlashtirilishu mumkin, ular aynan matematika darslarida mustahkamlanadi.

Ikki qismga bo'ling. Plastilinni ikki qismga bo'ldim.

Teng ikkiga bo'ling. Plastilinni teng ikkiga bo'ldim.

Uchburchakni qirqing. Uchburchakning chetini qirqdim.

Doirani bo'yang. Doirani chizig'igacha bo'yadim.

2. O'quvchilar tafakkurini rivojlantirish. Predmetli amaliy ta'lim darsidagi har qanday amaliy faoliyat o'zida tafakkur jarayonlari (analiz-sintez, umumlashtirish, taqqoslash, ajratish)ni mujassam etadi.

O'quvchi obyektini oladi, tahlil qiladi, qismlarga ajratadi, qismlardan asosiysi va ikkinchi darajalilarini ajratadi, o'zaro taqqoslaydi. Mazkur darslarda o'quvchi mantiqiy tafakkurining rivojlanishiga ham sharoit yaratiladi. Bolalar o'z predmetli amaliy ifaoliyatini ongli ravishda (og'zaki, yozma tarzda) rejalashtiradilar. Quydagicha (mehnat-kasbiy) malaka va ko'nikmalari shakllantiriladi:

- amallar ketma-ketligi aniqlanadi;
- ish uchun kerakli uskuna va jihozlar olinadi;
- obyekt qismlarga ajratiladi;

- turli buyumlar ishlanadi;
- qismlar birlashtiriladi, amallar izohlanadi;
- mehnatni tashkil qilish madaniyati ishlab chiqiladi.

3. Predmetli amaliy ta'lim darslarida quyi sinf o'quvchilari mehnatga psixologik va jismoniy jihatdan tayyorlanadi. Amaliy faoliyat davomida mehnatsevarlik, intizom, mas'uliyatni his qilishga o'rgatiladi, tengdoshlari bilan munosabatga kirishish orqali shaxs sifatida shakllana boradi.

Ularda axloqiy sifatlar, qoidalarga rioya qilish ko'nikmalari qaror topadi.

Har bir dars uchun dastur talablari asosida tushuncha va tasavvurlar belgilanadi, tabiiyki, o'quvchilar tomonidan ularning egallanishi maqsadga muvofiq. Har bir chorak uchun o'quvchilar egallashi kerak bo'lgan (nutqiy, fikrlash, mehnat, faoliyatni tashkil qilish) malakalar alohida ajratiladi. O'quvchilar dastur talablarini yil davomida ketma-ket turli buyumlar yasashda, ya'ni har xil faoliyat jarayonida o'zlashtiradilar.

O'qituvchi predmetli amaliy faoliyat mashg'ulotlarida o'quvchilarda o'tilayotgan yangi mavzu bilan bog'liq barcha ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilishiga erishishi zarur.

Predmetli amaliy ta'lim o'quv rejadagi bir qancha o'quv predmetlari uchun tayyorgarlik bosqichini o'taydi. Olingan bilim va ko'nikmalar boshqa darslarda mustahkamlanadi. Bunda o'quvchining bir darsda olgan bilimi boshqa vaziyatda qo'llanilishini to'g'ri tashkil qilmoq kerak. Predmetli amaliy faoliyat o'quvchilarni voqea-hodisalarni, predmetlarning o'zaro bog'liqligini tushunishga va shu asosda ijtimoiy hayotga moslashishga o'rgatadi.

«Imkoniyati cheklangan bolalar har bir bola yosh va rivojlanish bosqichlarida namoyon etadigan ehtiyojlarga ham, shu bilan birga, alohida va o'ziga xos ehtiyojlarga ham duch keladi»².

Eng muhim shartlardan biri Julian Henry Lowenfeld aytganidek, «har bir insonda ijodkorlik salohiyati mavjud»ligiga samimiy ishonishdir. Bunga erishish oson emas, biroq uni his

qilish mumkin va bola to'g'ri yo'lga yo'naltirilsa, ijobiy natija berishi mumkin. Hamma insonlarda o'sish (yuksalish), tartib va integratsiyaga tug'ma tabiiy intilish borligiga ishonish muhim. Yengillashish strukturasi doirasida istalgan erkinlikka ruxsat berish joiz, bolaning qobiliyatlariga ishonish – bevosita bolaga aylanishi borasida jiddiy va muhim qaror hisoblanadi.³

Nazorat savollari:

1. Predmetli amaliy ta'lim va mehnat ta'limi texnologiyasi darslarining mohiyati nimalardan iborat?
2. Predmetli amaliy ta'lim va mehnat ta'limi texnologiyasi korreksion maqsadlarga yo'naltirilganligini izohlang.
3. Propedevtik davr o'z ichiga nimani oladi?

³ J. A Rubin Bolalar art terapiyasi 2012. P 277-278 (mazmun-mohiyati olindi).

4-§. MEHNAT VA PREDMETLI AMALIY TA'LIM TEXNOLOGIYASI TA'LIMI METODLARI

Tayanch tushunchalar: madaniyat sohasi, taraqqiyot, baholash, ta'lim tizimi, davlat, e'tirof, joriy etish, metodlar, usullar, vositalar, tizim.

Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot nafaqat ishlab chiqarishning ko'p sonli tarmoqlariga ta'sir etmoqda, balki madaniyat sohasiga, ijtimoiy-gumanitar bilimlar doirasiga ham yangi texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Shu boisdan pedagogik texnologiyalar (PT) keyingi o'n yilliklarda pedagogik olimlar diqqatini jalb qilgan dolzarb masalalardan biri hisodlanadi.

Texnologiya – mualliflik konsepsiyalarining xilma-xilligi to'g'risidagi umumlashtirilgan tasavvurlar sifatida pedagogika lug'atiga kiritilgan. «Texnologiya» so'zining leksik-semantik mazmuni insonning turli-tuman faoliyat sohalarida qo'llaniladigan usullar majmuyini qamrab oladi hamda metodlar, usullar, vositalar va boshqa didaktik tariflar bilan bog'liq.

Bu muammoga qiziqish ortganligini quyidagicha izohlash mumkin:

- ba'zi olimlar pedagogikadagi «zamonaviy yo'nalishlar» deb an'anaviy yondashishlarni tan olishadi va o'z imkoniyatlari doirasida masalaga ilk bor qo'l urishadi (X. Adbukarimov, K. Zaripov, T. Nazarov, U. Nishonaliyev);

- boshqa tarafdorlar ta'limning bugungi ahvoli haqida qayg'uradilar va texnologiyalashtirish uning kamchiliklarini hal qiladi, deb hisoblaydilar (I.Y.Lerner, F.Fradkin va boshqalar);

- uchinchi guruh olimlari texnologiyalashtirishga obyektiv jarayon sifatida qaraydilar hamda yangicha sifat muammolarini yechish uchun ta'limni evolyutsion bosqichga ko'tarish zarurligini e'tirof etadilar (M.V. Klarin, M.K. Larrik, T.A. Ilina).

Biz ham keyingi guruh fikriga qo'shilgan holda pedagogik texnologiyalar rivojlanishi yo'lidan borayotgan davlatlar ta'lim sohasini siyosatning bosh vazifasi sifatida tan olganligini aytdik.

Bunday yondashish UNESCO tomonidan ham ma'qullangan. 1971 yilda uning direktori Mais Rene Fransiyaning sobiq bosh vaziri (ayni paytda ta'lim vaziri ham) Edgardo Froga murojaat etib, ta'lim sohasida tuzilgan xalqaro komissiyaga rahbarlik qilish va jahonda ro'y berayotgan o'zgarishlar asosida ta'limning maqsadi, rivojlanish yo'llarini aniqlash vazifalarini yukladi.

Shunday qilib, 1972-yilning kuzida Buyuk Britaniya va Frantsiya kitob do'konlarida «Mavjudlik uchun o'qish», «Tarbiya dunyosi bugun va ertaga» nomli kitoblar paydo bo'ldi va unda «zamonaviy texnologiya va ta'limni yangilashda harakatlantiruvchi kuch» ekanligi qayd etildi.

- Xo'sh, pedagogik texnologiya nima o'zi?
- Uning ilmiy asosida qanday nazariyalar yotadi?
- Amaliyotga tatbiq etish shartlari nimadan idorat?

O'tgan asrning 40-50-yillarida o'quv jarayoniga texnik vositalarning (radio, kino, nazorat vositalari) joriy etilishi pedagogik texnologiyalarga tenglashtirildi. Faqat 60-70-yillarda bu tushuncha chet el (AQSH, Yaponiya, Angliya, Italiya, Vengriya) pedagogik nashrlarida va xalqaro konferensiyalarda keng muhokama etila boshlandi va uning ilmiy-tadqiqot natijalariga ko'ra ikki yo'nalish ko'rsatildi. Birinchi yo'nalish texnologiyani o'qitishning texnik vositalari sifatida belgilasa, ikkinchisi o'quv jarayoni texnologiyasi sifatida qabul qiladi.

Tizimli yondashish ta'siri ostida asta-sekinlik bilan pedagogik texnologiyalar mazmuniga aniqlik kiritila bordi va rus olimi N.F.Talizina uning mohiyatini «belgilangan o'quv maqsadiga erishishning usullarini aniqlashdan iborat», degan fikrni ilgari suradi.

Yuqorida keltirilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, o'tgan yillarda pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonini belgilangan ta'lim maqsadi va mazmunidan kelib chiqib loyihalash deb ifodalandi.

Bu bir jihatdan to'g'ri, lekin teranroq fikr yuritilsa, uning bir yoqlamaligi ko'rinib qoladi. Bu kamchilikni birinchi bo'lib V.P.Bespalko payqadi va u: «Pedagogik texnologiyalar – o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni

kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasi», deb ta'rifladi.

Shunday qilib, 80-yillardayoq V.P.Bespalko tomonidan pedagogik texnologiyaning ilmiy ta'rifi yaratildi.

Yillar davomida pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda o'rganib kelindi va u turli faoliyat doirasida edi.

Bugungi kunda mutaxassislarning ilmiy salohiyatini birlashtirish imkoniyati mavjud. Nazariya va amaliyot birligining ta'minlanishi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asl mohiyatini aniqlashga yo'l ochadi.

Interfaol metodlarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni va imkoniyatlari

Interfaol metodlar - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilim olishlarini faollashtirish, shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar kam, seminarlar esa ko'p o'tkazish, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyat yaratish, katta va kichik guruhlar, sinf jamoasi bo'lib ishlash, yozma ishlar bajarish va boshqalardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Interfaol mashg'ulot samaradorligi omillari

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim-tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar.

Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil ish, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish,

uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari rivojlanadi.

Bu masalada amerikalik psixolog va pedagog B.Blum pedagogik maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan. U Blum taksonomiyasi deb nomlanadi. (Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi). U bilim olish jarayonini rivojlanishiga qarab oltita darajaga ajratdi. Unga ko'ra, tafakkurning rivojlanishi quyidagi darajalarga bo'linadi:

- 1) *bilim olish;*
- 2) *tushunish;*
- 3) *qo'llash;*
- 4) *tahlil qilish;*
- 5) *umumlashtirish;*
- 6) *baholash,*

Har bir daraja quyidagi belgilarga muvofiq fe'llar namunalari bilan ham ifodalanadi. Jumladan, **bilim olish** dastlabki tafakkur darajasi bo'lib, bunda o'quvchi atamalarni ayta oladi, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar va shu kabilarni o'ziga singdiradi. Bu tafakkur darajasiga *takrorlash, mustahkamlash, axborot yetkazish, aytib berish, yozish, ifodalash, farqlash, taniy olish, gapirib berish* kabi fe'llar muvofiq.

Tushunish bosqichida o'quvchi faktlar, qoidalar, sxema, jadvallar mohiyatini tushunadi. Mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarni taxminiy tavsiflay oladi. Bu tafakkur bosqichiga: *asoslash, almashtirish, aniq, belgilash, tushuntirish, tarjima qilish, qayta tuzish, yoritib berish, sharhlash, oydinlashtirish* kabi fe'llar mos keladi.

Qo'llash bosqichida o'quvchi olgan bilimlaridan turli holatlarda foydalana oladi va ularni to'g'ri qo'llay biladi. Bu tafakkur bosqichiga: *joriy qilish, hisoblab chiqish, namoyish qilish, foydalanish, o'rgatish, aniqlash, amalga oshirish, hisob-kitob qilish, tatbiq qilish, hal etish* kabi fe'llar xosdir.

Bilim olishning **tahlil qilish** darajasida o'quvchi yaxlitning qismlarini va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ajrata oladi, fikrlash mantiqligidagi xatolarni ko'radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma'lumotlarning ahamiyatini

baholaydi. Bu tafakkur darajasiga: *keltirib chiqarish, ajratish, tabaqalashtirish, tasniflash, taxmin qilish, bashorat qilish, yoyish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash* kabi fe'l namunalari to'g'ri keladi.

Tafakkurning **umumlashtirish** bosqichida o'quvchi ijodiy ishlar bajaradi, biror tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalaridagi bilimlardan foydalanadi. Ma'lumotni yangilik yaratish uchun ijodiy qayta ishlaydi. Bu tafakkur darajasida: *yangilik yaratish, umumlashtirish, birlashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqish, tizimlashtirish, kombinatsiyalashtirish, yaratish, tuzish, loyihalash* kabi fe'llar qo'llaniladi.

Tafakkurning **baholash** darajasida o'quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qiladi, mezonlarning xilma-xilligini ko'radi, xulosalarning mavjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi. Bu tafakkur darajasiga: *tashxislash, isbotlash, o'lchash, nazorat qilish, asoslash, ma'qullash, baholash, tekshirish, solishtirish, qiyoslash* fe'llari muvofiq. Interfaol usullar ko'p turli bo'lib, ularning hammasi ham har qanday progressiv usullar kabi, eng avvalo, o'qituvchidan mashg'ulot oldidan katta tayyorgarlik ko'rishni talab qiladi.

Interfaol darsning an'anaviy darsdan farqlarini ko'rib chiqish mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil qilishga ko'mak beradi. Shu maqsadda quyidagi jadvalni keltiramiz.

An'anaviy hamda interfaol darslar o'rtasidagi farqlar

№	Asosiy tushunchalar	An'anaviy dars	Interfaol dars
1.	Qo'llanish darajasi	Barcha mavzular bo'yicha ular uchun qulay bo'lgan dars turlari shaklida qo'llaniladi.	Ayrim mavzular bo'yicha interfaol darsning qulay bo'lgan turlari shaklida qo'llaniladi. Boshqa mavzular uchun an'anaviy dars qo'llaniladi
2.	Dars maqsadi	Dars mavzusi bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish, mustahkamlash.	Dars mavzusi bo'yicha mustaqil fikrlash, xulosaga kelish, ularni bayon qilish, himoyalashga o'rgatish.

3.	O'qituvchining vazifalari va ish usullari	Yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash, nazorat qilish, topshiriqlar berish.	O'quvchilarning mustaqil ishlashlarini va taqdimotlarini tashkil qilish, boshqarish, nazorat qilish, yakuniy xulosalarni asoslash.
4.	Darsga tayyorgarlik talablari	Dars rejasi, konspekt va didaktik vositalarni tayyorlash.	Interfaol dars ishlanmasi, mustaqil ishlar uchun topshiriqlar, tarqatma materiallar, boshqa zarur vositalarni tayyorlash.
5.	O'quvchilar tayyorgarligiga talablar	Oldingi dars bo'yicha vazifalarni bajarib kelish.	Yangi dars mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilish.
6.	O'quvchilarning vazifalari va ish usullari	O'qituvchini tinglash va o'zlashtirish, berilgan topshiriqlarni bajarish.	O'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarish bo'yicha mustaqil fikrlash, o'z fikr, xulosalarini boshqalarga solishtirish va yakuniy xulosaga kelish
7.	Vaqt taqsimoti	Dars vaqtining ko'p qismi o'qituvchining yangi mavzuni tushuntirishi, tahlil qilishi, topshiriqlarni tushuntirishi, o'zlashtirishni nazorat qilishiga sarflanadi.	Dars vaqtining ko'p qismi o'quvchilarning mustaqil topshiriqlarni bajarishi, fikr almashishi, mushohada qilishi, o'z xulosalarini bayon qilishi va himoyalashiga sarflanadi.
8.	Darsning modul va algoritmlari	Darsning modul va algoritmlaridan har bir o'qituvchi o'zi qo'llayotgan metodga muvofiq foydalanadi.	Har bir dars oldindan tayyorlangan modullar va algoritmlarga, loyihalarga muvofiq o'tkaziladi.
9.	O'quvchilardan talab qilinadigan faollik darajasi	O'qituvchi har tomonlama faol, o'quvchilar diqqatini jamlash, ularning tushunishi, fikrlashi, topshiriqlarni bajarishi ustidan nazorat. Muloqot shakllari: o'qituvchi – guruh; o'qituvchi – o'quvchi; o'quvchi – o'quvchi; o'quvchi – o'qituvchi;	O'qituvchi ham, o'quvchilar ham har tomonlama faol. Hamkorlik, hamijodkorlik shakllari: o'qituvchi – o'quvchi; o'quvchi – o'quvchi; o'quvchi – kichik guruh; kichik guruh – kichik guruh; o'quvchi – o'qituvchi; kichik guruh – o'qituvchi; guruh – o'qituvchi.

		guruh – o'qituvchi;	
10.	Bilimlarni o'zlashtirishning asosiy usullari	Muloqot, muhokama, muzokara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil, mushohada, mutolaa va boshqalar.	Muloqot, mutolaa, mushohada, muhokama, muzokara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil va boshqalar.
11.	Mashg'ulot shakllari	Ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, laboratoriya mashg'uloti, davra suhbat, bahs, munozara, konsultatsiya va boshqalar.	Ma'ruza, guruh yoki juft bo'lib ishlash, taqdimotlar, bahs, munozara, davra suhbat, amaliy ishlar va boshqalar.
12.	Kutiladigan natija	O'quvchilar tomonidan mavzu bo'yicha bilim, ko'nikma-malakalarini o'zlashtirilishi.	O'quvchilarning mavzu bo'yicha fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish.

Hajm oshib ketmasligi uchun jadvaldagi ma'lumotlar juda qisqa berildi.

Jadval shu ikki mashg'ulot turining afzal va kamchiliklarini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Interfaol mashg'ulotning ushbu jadvalda ko'rsatilgan ayrim jihatlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv rejadagi qaysi mavzular bo'yicha interfaol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur. Ko'plab darslar an'anaviy ravishda tashkil qilinishi maqsadga muvofiq. Demak, har bir mavzu bo'yicha qanday dars turi mashg'ulotning mohiyatini to'liq ochib berishini hisobga olish kerak.

2. Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun o'quvchilar yangi mashg'ulotdan oldin uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalar va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur.

3. An'anaviy mashg'ulotdan farqli ravishda interfaol mashg'ulotda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

Shularga o'xshash farqlarning ijtimoiy hayotdagi ta'siri to'g'risida Alisher Navoiy «Mahbub ul-qulub» asarining oxirida shunday yozgan edi: «Umid ulkim, o'qig'uvchilar

diqqat va e'tibor ko'zi bila nazar solg'aylar va har qaysisi o'z fahm-u idrokklariga ko'ra bahra olg'aylar...». Alisher Navoiy o'z davridayoq o'quvchilar mashg'ulotlarni o'z fahmi idroki darajasida tushunishlari, o'zlashtirishlari va amalda qo'llay olishlari haqida aytib o'tgan. Buyuk bobomizning so'zlariga tayangan holda har bir mashg'ulot qanday ta'lim usulida o'kazilishidan qat'iy nazar o'quvchilarning fahm-u idrokklarini o'stirishdan iborat, deyishimiz mumkin.

Interfaol ta'lim usullari O'zbekistonda qadim zamonlardan beri ta'lim-tarbiya jarayonida muallim bilan o'quvchilar hamda o'quvchilar bilan o'quvchilar o'rtasidagi muloqotlarda muhokama, munozara, muzokara, mushohada, tahlil, mashvarat, mushoira, mutolaa kabi shakllarda qo'llab kelingan. Bu usullar o'quvchilarning nutq, tafakkur, mulohaza, zehn, iste'dod, zakovatlarini o'stirish orqali ularning mustaqil fikrlaydigan, komil insonlar bo'lib yetishishlariga xizmat qilgan.

Hozir mashg'ulotlarni olib borishda ko'pincha interfaol usullar qo'llanilmoqda. Kelgusida esa bu usullar ma'lum darajada interfaol texnologiyaga o'sib o'tishi maqsadga muvofiq.

Interfaol ta'lim har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va imkoniyatlar darajasida amalga oshiriladi. Bunda har bir o'quvchi mavzuni o'z motivlari va aqliy darajasida o'zlashtiradi.

Interfaol ta'lim texnologiyasiga asoslangan darsda o'qituvchi barcha o'quvchilar bilimlarni ko'zda tutilganidek o'zlashtirishlarini ta'minlaydi. Har bir o'quvchi o'z motivlari va aqliy darajasidan kelib chiqqan holda mashg'ulotni o'zlashtiradi.

Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi ayrim omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy – pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Tashkiliy – pedagogik omillarga quyidagilar kiradi:

– o'qituvchilardan interfaol mashg'ulotlar olib boruvchi trenerlar guruhini tayyorlash;

Moderator – ta’lim mazmunini yaratadi, modullarini ishlab chiqadi.

Trener – o’quvchilarning ko’nikmalarini rivojlantiradigan mashqlar o’tkazish uchun maxsus tayyorgarlikdan o’tgan mutaxassis.

Tutor – masofadan o’tiladigan va bajariladigan darslar.

Fasilitator – darsda ko’makchi, yo’naltiruvchi; jarayonga javob bermaydi va xulosa chiqarmaydi.

Mentor – ustoz, o’rgatuvchi (yakka va guruhli tartibda).

Kouch – ta’lim oluvchilarning to’liq o’zlashtirishlari uchun yordam ko’rsatuvchi repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida amaliy mashg’ulotni, ish jarayonini nazorat qiladi va kuzatadi.

Kouching – imtihonlarga yoki sport musobaqalariga tayyorgarlik ko’rsatish.

Konsultant – maslahat beruvchi, tushuntiruvchi, qo’shimcha ma’lumot beruvchi mutaxassis.

Lektor – nazariy ma’lumotlar beradigan o’qituvchi.

Ekspert – kuzatish, tahlil qilish, tekshirish, xulosa chiqarish, tavsiya va taklif bildirish, mulohaza qilish bilan shug’ullanadigan mutaxassis.

Innovator – yangiliklarni ta’lim mazmuni va mashg’ulotlar jarayoniga joriy qiluvchi shaxs.

Kommunikator – o’zaro muloqotlarning sifati va samaradorligini oshirish va takomillashtirish bilan shug’ullanadigan kishi.

O’qituvchi – mashg’ulot mavzusi bo’yicha ko’zda tutilgan mazmuni tushuntiradi, o’quv jarayoniga rahbarlik qiladi.

Menejer – tashkiliy-pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etadi.

Spekter – kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish.

Assistent – mashg’ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo’llashga tayyorlaydi, mashg’ulot ishtirokchilariga yordam ko’rsatadi.

Kotib – zarur ma’lumotlarni yozib boradi, tegishli hujjatlarni tizimlashtiradi, o’rnatilgan tartibni saqlaydi.

Texnolog – pedagogik texnologiyalar mutaxassisi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi.

Metodist – ta’lim-tarbiya metodlari bo’yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida metodik masalalarni hal etadi.

Koordinator – loyihalar, dasturlarni ishlab chiqishga rahbarlik qiladi, ularni amalga oshirishni rejalashtirish, muvofiqlashtirish, tashkiliy va moliyaviy masalalarni hal etadi.

O’quvchilar – ta’lim oluvchilar.

Bizning fikrimizcha, yangi pedagogik texnologiyalarni pedagogika fanining alohida tarmog’i sifatida yoki ta’lim amaliyotiga yo’naltirilgan tizim, deb qarash mumkin emas. Pedagogik texnologiyalar sohadagi nazariy va amaliy izlanishlarni birlashtirish doirasidagi faoliyat yo’nalishlarini aniqlaydi. Bu yerda izlanishning mohiyati – pedagogik tizimni tashkil etuvchi elementlarini o’rganish asosida yangilashdan idorat.

Ta’lim vositalari – o’quv materialini ko’rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o’qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar.

Ta’limning texnik vositalari (TTV) – o’quv materialini ko’rgazmali namoyish etishga, uni tizimli yetkazib berishga yordam beradi; o’quvchilarning o’quv materialini tushunishlari va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi.

Yordamchi ta’lim vositalari (YOTV) – grafiklar, chizmalar, namunalar va h.k.

O’quv-uslubiy materiallar (O’UM) – o’quv materiallar, o’zlashtirilgan o’quv materiallarini mustahkamlash uchun mashqlar. Bular o’quvchilarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradi.

Ta’lim vositalarini tanlashni aniqlovchi omillar:

- ✧ Maqsadni belgilash.
- ✧ O’quv-axborot mazmuni.
- ✧ Ta’lim vositalari.
- ✧ Yetakchi bilim manbayi.
- ✧ O’quv materialining yangiligi va murakkabligi.

KLASTER

Klaster (tutam, bog'lam) – axborot xaritasini tuzish yo'li. Barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish.

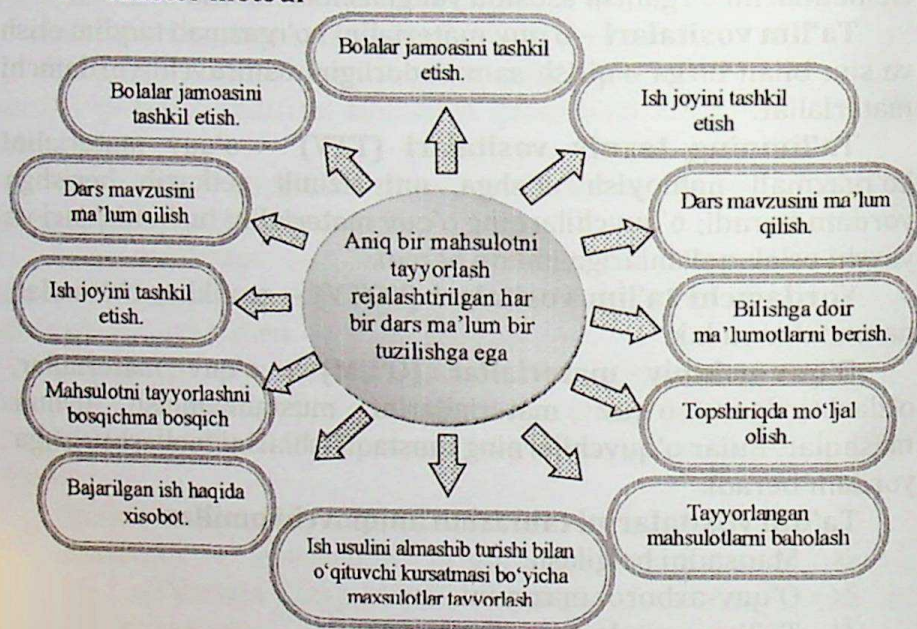
✧ Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayonida mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi.

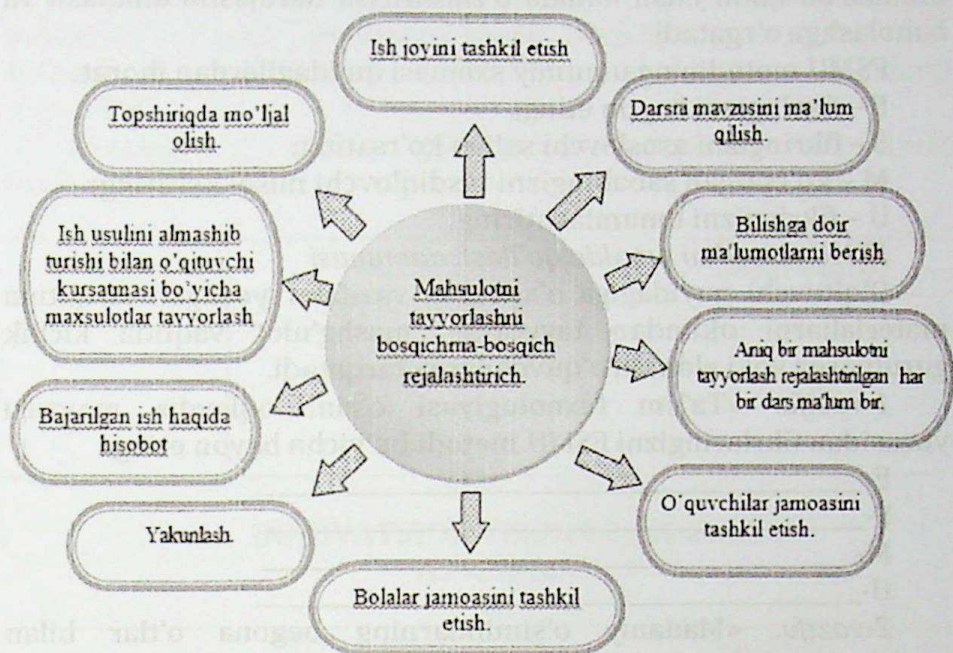
✧ Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog'oz varag'ining o'rtasiga mavzu nomi yoziladi.

✧ Birikma bo'yicha asosiy so'z bilan uning yonida mavzu bilan bog'liq so'z va takliflar kichik doirachalar - yo'ldoshlar yozib qo'shiladi. Ular «asosiy» so'z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu «yo'ldoshlar» «kichik yo'ldoshlar» bo'lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g'oyalar tugagunicha davom etishi mumkin.

✧ Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

✧ Klaster metodi

Klasterni tuzish qoidasi

1. Xayolingizga nima kelsa, barchasini yozing. G'oyalar sifatini muhokama qilmang, ularni faqat qayd qiling.
2. Xatni to'xtatadigan imlo xatolariga va boshqa kamchiliklarga e'tibor bermang.
3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozishni to'xtatmang. Xayolingizga yangi g'oyalar kelmaguncha qog'ozga rasm chizib turing.

FSMU METODI

Bu metodga ko'ra mashg'ulotda o'rganilayotgan mavzuning muhokamasi jarayonida o'quvchilar unga doir masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilishlari, asoslashlari, tasdiqlashlari va pirovardida umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishlari kerak.

U o'quvchilarni erkin fikrlash, fikrlarini himoya qilish va boshqalarga o'tkazish, ochiq holda bahslashishga, bahs-munozara madaniyatiga, shu bilan bir qatorda, o'quv jarayonida ularning

bilimlarini tahlil etish hamda o'zlashtirish darajasini aniqlash va baholashga o'rgatadi.

FSMU metodining umumiy sxemasi quydagilardan iborat:

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringizni asoslovchi sabab ko'rsating;

M – ko'rsatgan sababingizni tasdiqlovchi misol keltiring;

U – fikringizni umumlashtiring.

FSMU metodini amalda qo'llash namunasi

O'qituvchi quyidagiga o'xshagan vazifalar yozilgan tarqatma materiallarni oldindan tayyorlab, mashg'ulot vaqtida kichik guruhlariga yoki alohida o'quvchilarga tarqatadi.

1-vazifa. «Ta'lim texnologiyasi o'zini oqlaydi» mavzusi yuzasidan fikrlaringizni FSMU metodi bo'yicha bayon eting.

F- _____

S- _____

M- _____

U- _____

2-vazifa. «Madaniy o'simliklarning begona o'tlar bilan munosabati» mavzusi yuzasidan fikrlaringizni FSMU metodi bo'yicha bayon eting.

F- _____

S- _____

M- _____

U- _____

O'qituvchi vazifani bajarish uchun vaqt belgilaydi. Vazifalarni bajarish vaqtida umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. O'quvchilar o'zlariga berilgan vazifani bajarib bo'lgandan so'ng, ularning umumiy muhokamasini tashkil qiladi. Vazifani eng yaxshi bajarganlar rag'batlantiriladi.

Bilaman (B) / Bilishni xohlayman (BX) / Bilib oldim (BO) JADVALI

Mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchanlikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish o'rinlikmalarini rivojlantiradi.

O'quvchilar jadvalni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida guruhlarda jadvalni rasmiylashtiradilar.

«Mavzu bo'yicha nimalarni bilasiz?» va «Nimani bilishni xohlaysiz?» degan savollarga javob beradilar. Jadvalning 1-2-bo'limlarini to'ldiradilar. Ma'ruzani tinglaydilar, mustaqil o'qiydilar.

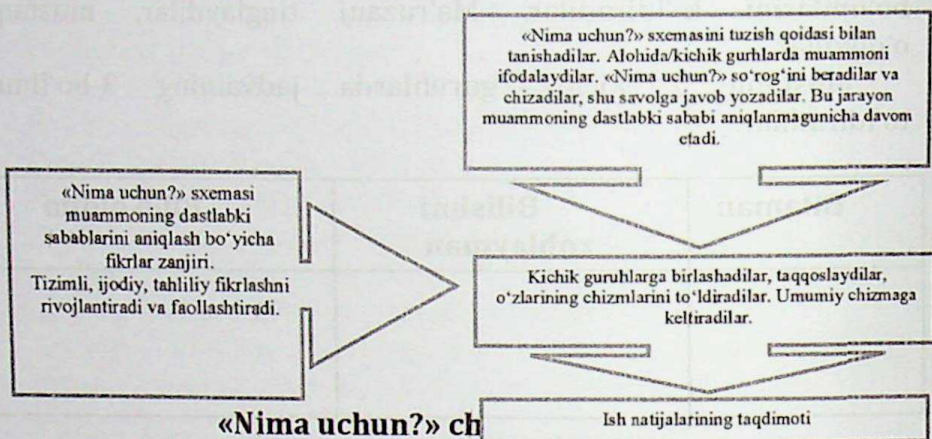
Mustaqil / kichik guruhlarda jadvalning 3-bo'limni to'ldiradilar.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASSESSMENT

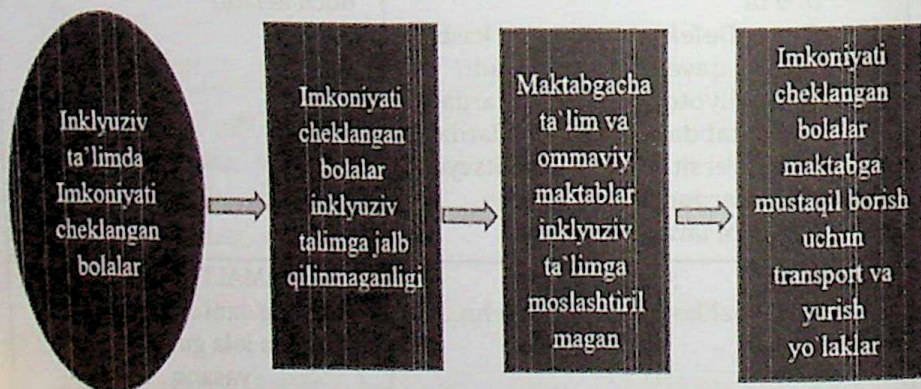
TEST 1. Applikatsiya necha turga bo'linadi? A. 7 ta B. 8 ta D. 9 ta 2. Defektologning kasbiy shakllanishi qayerdan boshlanadi? A. Amaliyotda olgan bilimlardan B. Maktabda olingan bilimlardan D. Universitet, kollej va litseyda olgan bilimlardan E. Ta'lim jarayonlaridan	VAZIYAT Defektolog o'qituvchi o'zining faoliyatida qanday psixologik muammolarga duch keladi?
SIMPTOM Noverbal kommunikatsiya bu...	AMALIY KO'NIKMA Qog'ozni oddiy buklash usulida lola guli maketini yasang ...

«Nima uchun?» sxemasi

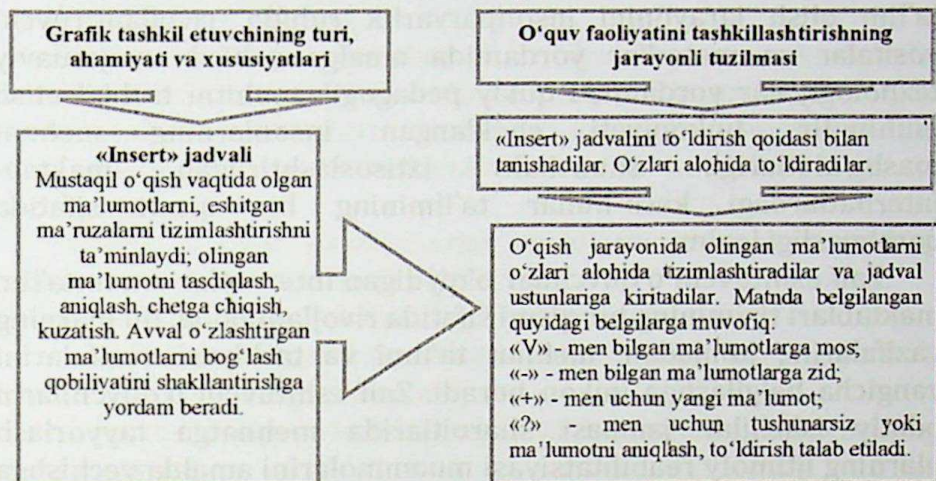

1. Aylana yoki to'g'ri to'rtburchak shakllaridan foydalanishni o'zingiz tanlaysiz.
2. Chizmaning ko'rinishi – mulohazalar zanjiri qanday (to'g'ri yoki to'g'ri emas) chiziqli ekanini o'zingiz tanlaysiz.
3. Yo'nalish ko'rsatkichlari izlanishlaringizning dastlabki holatdan izlanishgacha bo'lgan yo'nalishini belgilaysiz.

«Nima uchun?» chizmasiga namuna

«Insert» jadvali

Insert jadvalini to'ldiring

V	+	-	?

Zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotlarda ta'limning turli xil vazifalari va mazmuniga nisbatan texnologiyalarning qo'llanilishini tizimlashtirishga urinishlar kuzatilmoqda.

Pedagogika fanida texnologiya so'zi mazmun-mohiyatidan anglanadigan tushunchaga nisbatan yondashuvlarning xilma-xilligi, ta'limning strategik (metodologik, nazariy) muammolarini hamda o'quv jarayonida obyekt-subyekt munosabatlari mazmunida (o'quvchi - o'qituvchi) bevosita qo'llaniladigan aniq protsessual xatti-harakatlarni ochib berishi, shuningdek, ularni qo'llash shakllarining turli xilligi: kompyuterli, o'quv-didaktik, ijtimoiy-pedagogik, psixologik, reabilitatsion va shu kabi shakllari to'g'risida tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

Shu tariqa, pedagogik texnologiyalar birorta fan yutuqlariga moslashish, ulardan ta'lim subyektining sifatli rivojlanishi uchun eng qulayini tanlash imkonini beradi. Maxsus ta'limda aqliy

rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarning tashkiliy ta'lim olish jarayonini insonparvarlik ruhida, rivojlantiruvchi vositalar va metodlar yordamida amalga oshirib, majmuaviy texnologiyalar yordamida qulay pedagogik muhitni tashkil etish muhimdir. Imkoniyati cheklangan insonlarning mehnat mashg'ulotlariga shunchaki ixtisoslashtirilgan maktab-internatlardagi kasb-hunar ta'limining bir qismi sifatida qaralmasligi lozim.

Zaif eshituvchi o'quvchilar o'qiydigan internatlar umumta'lim maktablari tizimining bir qismi sifatida rivojlanmoqda. Bu ularning vazifalarini, jumladan, mehnat ta'limi va tarbiyasi vazifalarini yangicha belgilashga imkon beradi. Zaif eshituvchi o'quvchilarni odatiy ishchilar jamoasi sharoitlarida mehnatga tayyorlash ularning ijtimoiy rehabilitatsiyasi muammolarini amalda yechishga imkon beradi.

Bolalar ta'lim va tarbiyasining asosiy vazifasi ularni mustaqil hayotga tayyorlash hisoblanadi. Shunday ekan, maktabgacha yoshdagi ixtisoslashtirilgan internat tarbiyalanuvchilarini mehnatga muvaffaqiyatli jalb etilishini ta'minlovchi bolalarga muayyan mehnat turi bo'yicha ma'lum bilimlar tizimini yetkazish va tegishli kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirish, qator axloqiy, shaxsiy sifatlarni tarbiyalash kabi aniq vazifalar birinchi o'ringa chiqadi.

Mehnat faoliyati doimo rivojlanar ekan, uning tarkibiy komponentlari malaka, maqsadni belgilash, motivatsiya, ishni rejalashtirish, natijaga erishish va uni baholashni qamrab oladi.

Ko'pincha biror-bir topshiriqni bajarish uchun mehnat quroli va uskunalar talab qilinadi. Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi o'quvchilarda ish quroli yordamidagi harakatlarning ba'zi nishonalarigina yuzaga keladi:

a) o'z-o'zidan harakatlar rivojlanadi;

b) bola uyda qo'llaniladigan ba'zi predmetlardan (qoshiq, piyola va boshqalardan) foydalanishni o'rganadi, bu murakkab harakatlar koordinatsiyasini talab etmaydi va faoliyat predmetini o'rtirishga yo'naltirmaydi;

ba'zi ish qurollari va ularning vazifalarini ajrata boshlaydi bilan qoqiladi, mixlar qoqiladi, qaychi bilan qog'oz

qirg'iladi va boshqalar) va mazkur qurollar bilan kattalarning harakatlariga taqlid qiladi.

Sodda mehnat qurollarini o'zlashtirish maktabgacha yoshdanoq boshlanadi. Bolalarda ish qurollari bilan bajarayotgan operatsiyalar xususiyatlarini tushunish uchun D.V. Sergeyevaning ishchi harakatlarni shakllantirish masalalari bo'yicha ishi katta ahamiyatga ega.

Muallif mehnat harakatlarini shakllantirish uchun muhim bo'lgan beshta shartni sanab o'tadi:

- ✓ qo'lning anatomik-fiziologik yetilganligi;
- ✓ qo'l va ko'z harakatlarining rivojlanganligi (harakatlar ko'z nazorati ostida amalga oshiriladi);
- ✓ ko'rsatiladigan harakatlarga taqlid qilish qobiliyatining rivojlanganligi;
- ✓ harakatlarni solishtirish, farqlash, to'g'ri noto'g'ridan ajratish ko'nikmalarining shakllanganligi;
- ✓ harakat xususiyati va olingan natijalar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish ko'nikmasining mavjudligi.

Bolalar mehnat harakatlarini o'zlashtirish bosqichida katta qiyinchiliklarni his qiladi. Shu tariqa, mehnat harakatini shakllantirish paytida bolalar diqqatlarini harakatning predmetli natijalaridan uning usuli va xususiyatiga ko'chirish muhim.

Bolalar boshidan kechiradigan ikkinchi qiyinchilik - bu bajariladigan harakatning kinestetik nazorati mavjud emasligi yoki nomukammalligi hisoblanadi. Shu munosabat bilan bolalarda harakatlarni avtomatlashtirishga yordam beruvchi kinestetik nazoratni o'z vaqtida rivojlantirish muhimdir.

Zaif eshituvchi o'quvchilar ish qurolli harakatlarni o'zlashtirishida his qiladigan uchinchi qiyinchilik harakatlarning xususiyatlarini taqqoslash va farqlash, to'g'ri noto'g'ridan ajratishni bilmasliklari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, interfaol ta'lim bir vaqtda bir nechta masalani hal etadi. Bulardan asosiysi - o'quvchilarning muloqot olib borish bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, o'quvchilar orasida emotsional aloqalar o'rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z

o'rtoqlarining fikrini tinglashga o'rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, amaliyotdan ma'lum bo'lishicha, dars jarayonida interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarning asabiy zo'riqishlarini bartaraf qiladi, ular faoliyatining shaklini almashtirib turish, diqqatlarini dars mavzusining asosiy masalalariga jalb qilish imkoniyatini beradi.

Nazorat savollari:

1. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining metodlari?
2. Klaster, BBB, FSMU, interfaol metodlarni izohlang.
3. Dars davomida metodlarni qo'llagan holda darsni to'g'ri tashkil etish usullari.

5-§.MEHNAT VA PREDMETLI AMALIY TA'LIM TEXNOLOGIYSI TAMOYILLARI

Tayanch tushunchalar: maxsus maktab, tamoyillar, kasb-hunar, nuqson, tarbiya jarayoni, moyillik va sistemalilik, politexnik, izchillik ko'rsatmalilik, didaktik, tarbiyalovchi xarakter, ilmiy asos.

Tamoyil turlari:

- didaktik tamoyillar;
- onglilik va faol;
- moyillik va sistemalilik;
- izchillik;
- politexnik.

Maktabda tarbiya bilan chambarchas bog'liq ta'lim jarayonini tashkil etishga asos bo'ladigan yetakchi qoidalar didaktik tamoyillar hisoblanadi. Didaktik tamoyillarga ta'limning tarbiyalovchi xarakteri, ilmiylik nazariyasining amaliyot bilan bog'liqligi, sistemalilik va izchillik, ko'rsatmalilik, onglilik va faollik kabilar kiradi.

Didaktik tamoyillar o'zaro bog'liqdir. Shu sababli har bir konkret mashg'ulotni o'tkazishda qator didaktik tamoyillar talablarini hisobga olish va ularni kompleks amalga oshirish uchun sharoit yaratish kerak. Masalan, ta'limda ilmiylik tamoyilini ta'minlash bilan o'quvchilarning onglilik va faolligiga oson erishish mumkin va, aksincha, agar o'quvchilar ta'limga nisbatan ongli va faol munosabatda bo'lsalar, uning ilmiylik saviyasini ta'minlash osonroq kechadi. Agar ta'limda ko'rsatmalilikka erishilsa, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili ta'minlanadi, aksincha, agar nazariyani o'rganish amaliyot bilan uzviy bog'lab olib borilsa, ta'limda ko'rsatmalilikni ta'minlash uchun sharoit yaratiladi.

Hamma o'quv fanlari uchun didaktik tamoyillar umumiydir, ammo har bir konkret holda ularni qo'llash xususiyatlari turlicha. O'quvchilar mehnat ta'limiga xos didaktik tamoyillarning xususiyatlari quydagilardan iborat.

Ta'limning tarbiyalovchi xususiyati. O'qish paytida o'quvchilar ta'lim bilan birga tarbiya ham olishadi. Bu umumiy qoida mehnat tarbiyasi uchun ham xosdir. Mehnat ta'limi o'quvchilarga mehnat tarbiyasi berish, ularni mehnatga psixologik jihatdan tayyorlash maqsadida maktab o'quv rejasiga majburiy fan sifatida kiritilgan. Shunday qilib, mehnat tarbiyasi muhim ta'limiy masalalardan biri sifatida qaralishi kerak. Bu masala ish obyektlarini tanlashda, mashg'ulotlarni tashkil qilish kabilarda hisobga olinadi. O'quvchilarning mehnat ta'limi jarayonidagi faoliyatlarining xarakteri mehnat tarbiyasi uchun eng qulay sharoit yaratadi. Avvalo o'quvchilarda mehnatga ijobiy munosabat tarkib topadi, bu ularning topshiriqlarni mas'uliyat va ishtiyoq bilan bajarishlarida namoyon bo'ladi. O'quvchilar unumli mehnatga qo'shilib, jismoniy mehnat o'zining ijtimoiy ahamiyati bo'yicha aqliy mehnatdan qolishmasligini tushuna boshlaydilar.

Mashg'ulotlar to'g'ri tashkil qilinsa, o'quvchilarda jamoat bo'lib ishlash hissi mustahkamlanadi, chunki ular bir-birlari bilan yelkama-yelka turib harakat qiladilar.

Mehnat ta'limi jarayonida o'quvchilarga mehnat madaniyatining umumiy qoidalari (kiyimlarni ozoda, ish joylarini batartib tutish, soz asboblari bilan ishlash va boshqalar), mulkka nisbatan tejamkor munosabatida bo'lish singdiriladi.

Ilmiylik tamoyili. Mehnat ta'limi jarayonida o'quvchilar har xil materiallarga ishlov berish, elektromontaj ishlarini bajarish, mexanizmlarni yig'ish, sozlash usullari va boshqalarni o'rganadilar. Shu bilan birga, ularda ma'lum malaka va ko'nikmalar shakllanibgina qolmay, balki o'rganilayotgan mehnat mashg'ulotlarining ilmiy asoslari haqida tushunchalar ham hosil bo'ladi.

Ilmiy asoslar o'quvchilarning umumiy rivojlanishi va fan asoslariga oid bilimlarini hisobga olib tushunarli shaklda bayon qilinadi. Ayrim qoidalarni soddalashtirishga ham to'g'ri keladi, bu ayniqsa, material asosiy o'quv fanlaridan ilgarilab ketgan hollarga taalluqli. Lekin bunday soddalashtirish buzilish va ziddiyatlarga asligi kerak.

Shunday qilib, o'quvchilar qator fizik hodisalarga uchraydigan bilim bilan tanishadilar. Hozirgi vaqtda qattiq jismlar

fizikasida bu jarayon haqida ko'p ilmiy ma'lumotlar mavjud. Bu ma'lumotlar orasidan o'quvchilarga kesish jarayoni haqida to'g'ri tasavvur beradigan eng zarur ma'lumotlarni ajratish, bu ma'lumotlar bolalarning bilimlari saviyasida bo'lishi shart. Buning uchun o'quvchilarga metallning qirqiladigan qavati oldin elastik, keyin plastik deformatsiyalanishini tushuntirish yetarli. Deformatsiya kuchi ishlov berilayotgan materialning pishiqligidan oshib ketganda, material zarrasi ko'chib, qirindi hosil bo'ladi. Bunda sirpanish tekisligi haqida tushuncha berish kerak emas. Bu keyinchalik materiallarga ishlov berish bilan bog'liq ixtisoslik bo'yicha ta'lim olishni davom ettiruvchi o'quvchilarga o'z bilimlarini to'ldirishda xalal bermaydi.

Ikkinchi misol. O'quvchilar elementar texnologik sinashlar (egish, egovlash va hokazolar) orqali metallar va qotishmalarning ba'zi xossalari bilan tanishadilar. Metallar va qotishmalarni bunday sinash shakli ibtidoiydir, ammo u ilmiy asosga tayanadi, chunki unda qattiq jismlarning xossalarini aniqlashga harakat qilinadi. Agar bu o'quvchilarga tushuntirilsa, ta'limda ilmiylik tamoyiliga amal qilinmoqda, deb hisoblash mumkin.

Demak, mehnat mashg'ulotlarida ilmiylik tamoyiliga oliy shart sifatida emas, balki zamon ilmiy-texnik ma'lumotlari va o'quvchilarning fan asoslari bo'yicha bilimlariga tayangan holda olinadigan dars xulosasi deb tushunish lozim. Shuning uchun o'quvchilarga mehnat ta'limi jarayonida matematika, fizika va boshqa fanlardan eropedevtik ma'lumotlarni aytmaslik kerak.

Ba'zida mehnat ta'limi mashg'ulotlarida o'quvchilar hali o'rganmagan tabiiy-ilmiy ma'lumotlarni bayon qilish ham zarur bo'lib qoladi. Bunday holda mehnat ta'limining vazifalarini bajarishdan voz kechmay, ularni hal qilish yo'llarini izlash kerak. Bunga sakkiz yillik maktabda mashinashunoslik elementlarini o'rganish misol bo'la oladi. Bu materialni o'rganishga zarurat tug'ilgan paytda ishlab chiqilgan ta'lim metodikasi o'quvchilarni «mexanizm» va «mashina» tushunchalari bilan ular bu tushunchalarga fizika kursida duch kelishidan oldin tanishtirish imkonini beradi.

Nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili. Ko'rilgan didaktik tamoyillarni amalga oshirish uchun nazariya bilan

amaliyot inson faoliyatining ajralmas ikki tomoni ekani, nazariyadan amaliyotda foydalanilishi, amaliyot esa ko'pincha yangi nazariy kashfiyotlar uchun asos bo'lishi haqidagi qoidani o'quvchilarga tushuntirish va ta'lim jarayonida doimo yoritib borish zarur. Bu jihatdan metallarga stanoklarda ishlov berishning rivojlanish tarixi yetarlicha ishonchli misol bo'ladi. Metallarga ishlov berishning nazariy asoslari insoniyatning ko'p asrlik ko'p asrlik o'tmishiga borib taqaladi. Ammo ilmiy tadqiqotlar natijasi bo'lgan metallga ishlov beruvchi stanoklar paydo bo'lganidan keyin bu tarmoq gurkirab rivojlandi. Bularning barchasiga mutaxassislar metallarga ishlov berish jarayonini o'rganish bilan cheklanmay, bu jarayonning mohiyatini anglay boshlagani sabab bo'ldi. Metall bilan ishlash jarayoniga tashqi omillarning ta'siri tekshirildi va bu uni kesish jarayoniga istalgan yo'nalishda ta'sir qilish imkonini berdi. Metallni katta tezlik va kuch bilan qirqish usuli shu tariqa paydo bo'ldi, maxsus konstruksiyadagi asboblar vujudga keldi, yuqori unumli dastgohlar yaratildi. Metallga ishlov berishda erishilgan ilmiy-texnika yutuqlaridan keyinchalik boshqa materiallarga (yog'ochga, plastmassaga) ishlov berishda ham keng foydalaniladi.

Mehnat ta'limi jarayonida, ayniqsa, nazariyani amaliyot bilan bog'lash uchun qulay sharoit yaratiladi, chunki ma'lumotlarning ko'p qismi o'quvchilarga ular ishni uddalaganlarida, topshiriqni to'g'ri bajara olishlari uchun beriladi.

Mehnat ta'limi darslari odatda sof amaliy va nazariy darslarga bo'linmaydi. Ayrim mashg'ulotlarga nazariy ma'lumotlarni olganlaridan so'ng, o'quvchilar amaliy faoliyatga bevosita o'tishdan avval nazariy materiallar bilan ta'minlanishlari oddiy hol.

Dastgohlar, elektrodvigatellar va boshqa texnik obyektlarni boshqarishni o'rganib olishlari uchun ba'zida ularning tuzilishini bilish talab etiladi. Har xil materiallarga ishlov berishdan avval ularning xossalari haqida o'rganish kerak bo'ladi. Xullas, o'quvchilar nazariyaning amaliy faoliyatga ta'sirini, va aksincha, amaliy mehnat ko'nikmalarini yangi nazariy bilimlar bilan ahamiyatini bilib oladilar.

Tizimlilik va izchillik tamoyili. O'qituvchi mehnat ta'limi jarayonida o'quv materialini ixtiyoriy ravishda emas, balki ma'lum qoidalarga asosan bayon qiladi. Chunonchi yog'och va metallga ishlov berishga doir o'quv materialini tahlil qilinsa, unga ishlab chiqarishning texnologik jarayoni asos bo'lib xizmat qilishini ko'rish mumkin. Metallarga ishlov berishda rejalashtirish, to'g'rilash, qaychi bilan qirqish, bukish, listli metall va simdan qilingan detallarni birlashtirish, qirqish, arralash, egovlash, parmalash, termik ishlov berish, rezbalar ochish mashqlari o'rganiladi. Bu ishlab chiqarish sharoitida metallarga slesarlik usuli bilan ishlov berishga misol bo'ladi. O'quvchilar faqat slesarlik mashqlarini bajarish malakasini egallabgina qolmay, slesarlik ishi texnologiyasi haqida ham muayyan axborot oladi.

O'quv dasturining ishlab chiqarish texnologiyasidan birmuncha farqlanishi bajariladigan harakatlarning soddadan murakkabga qarab o'zgarishi bilan bog'liq. Masalan, slesarlik texnologiyasida metall avval kesiladi, keyin to'g'rilash va bukish mashqlari bajariladi. Ammo mehnat darsining dasturi nuqtayi nazaridan metallni kesish to'g'rilash va bukishga qaraganda ancha murakkabdir. Buning ustiga mazkur mashqlarning o'rni almashtirilsa, o'quvchilar kesishni o'rganayotganda to'g'rilash va bukish mashqlarida olgan ko'nikmalariga tayanishlari mumkin. O'quv materialini tizimga solishda aynan shu hol hisobga olingan.

O'rta maktabdagi mehnat ta'limining dasturida ham ma'lum ketma-ketlik va tizimlilik mavjud.

Boshlang'ich maktab o'quvchilari nisbatan oson va turmushda tez-tez uchrab turadigan materiallar bilan ishlashni o'rganadilar. Sinf dan sinfga o'tgan sayin o'quvchilar tobora murakkab mehnat qurollari bilan ishlaydilar, ko'proq jismoniy hamda ruhiy kuch talab qiladigan detallar tayyorlashga kirishadilar. Sekin-asta ular mashina mehnatiga, oldin sodda, keyinchalik murakkab mashinalarning qurilishini o'rganishga jalb qilinadi.

Yuqori sinf o'quvchilari yog'och va metallga qo'l bilan ishlashdan hozirgi zamon universal dastgohlarda ishlashga; o'quv panellarida elektr o'tkazgichlarni montaj qilishdan elektr taqsimlash schitlari va priborlarini, elektr kuch ustanovkalari va priborlarini tiklashga o'tadilar.

Ko'rgazmalilik tamoyili. Hozirgi zamonda texnik chizmaning ishlab chiqarishdagi rolididan kelib chiqqan holda mashg'ulotlarda ko'rgazmalilik alohida ahamiyat kasb etadi. Chizmani o'qish mehnat topshirig'ini bajarish bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, chizmachilikka oid ayrim bilimlarsiz o'quvchilarga konstruksiyalash va texnologiya elementlarini o'rgatib bo'lmaydi.

Chizmachilik sistematik kursini o'rganish 8-sinfdan boshlanadi. Shu sababli mehnat ta'limi o'qituvchisi 5-7-sinflarda o'quvchilarni chizmachilik elementlari bilan tanishtirishiga to'g'ri keladi.

Ustaxonalardagi mashg'ulotlarda o'quvchilar chizmani o'qish, oddiy detalning qog'ozdagi tasviri bo'yicha fazoda tasavvur qila olish uchun yetarli bilimlarni olishi mumkin. Buning uchun ustaxonalardagi birinchi mashg'ulotdan boshlab o'quvchilarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish bo'yicha sistemali, rejali ish olib borish kerak.

Ustaxonalardagi mashg'ulotlarda ko'rgazmalilikning hamma turlari — tarqatma materiallar, plakatlar, modellar, diapozitivlar, kinofilmlar va boshqalardan foydalaniladi.

O'quv ustaxonalarida o'tkaziladigan mashg'ulotlarga xos ko'rgazmali qo'llanmalarining schitlar kabi turlarida mashqlar bo'yicha texnologik jarayonlar va zahirani ishlashga mo'ljallangan asboblarni tasvirlanadi.

O'quvchilarning ongliligi va faolligi. Afsuski, ayrim o'qituvchilar ishida uchraydigan jiddiy kamchilik mashg'ulotlar paytida tashabbus ko'rsatmaslikdan iborat. Bunda o'quvchilar materialni ongli o'zlashtirmay, tayyor ma'lumotlarni mexanik ravishda yodlab qolishga intilishadi. Mexanik tarzda o'rganganga o'quvchilar o'zlari uchun yangi ishlab chiqarish vaziyatiga moslasha olmaydilar. Holbuki, hozirgi zamon ishlab chiqarishining ishchiga qo'yadigan asosiy talablaridan biri ham shundan iboratdir. O'quvchilar o'z bilimlarini amalda qo'llay olsalargina ta'limda yaxshi natijalarga erishilgan deb hisoblash mumkin.

Ta'limdagi onglilik o'quvchilarning faolligi bilan uzviy bog'liq. Mehnat ta'limi jarayonida o'quvchilar faolligini oshirish uchun maxsus shart-sharoit yaratiladi. Bu, avvalo,

mehnatning unumdorligi bilan bog'liq. Agar o'quvchilar o'z mehnatlarining natijasi ijtimoiy foydali maqsadga mo'ljallanganini bilsalar, topshiriqni sifatli va muddatida bajarishga ishtiyoq bildirishlari aniqlangan. Mehnat o'qituvchisi korxonalar otalig'idagi bolalar bog'chasi, maktab o'quv xonalarini o'quvchilar bajargan ishlari bilan bezatish orqali ularning faolligini oshirishga harakat qilishlari maqsadga muvofiq.

Mehnatning o'quvchilar uchun tushunarli va ularning kuchlari yetadigan bo'lishi. Mehnat ta'limi bo'yicha o'quv materiallari fan va texnika taraqqiyotiga mos hamda o'quvchilarga tushunarli bo'lishi shart. Shuning uchun ko'pincha o'quvchilarning ancha qiyin nazariy va amaliy o'quv materiallarini o'zlashtirishlarini osonlashtiradigan turli usullarga murojaat qilishga to'g'ri keladi.

Masalan, 7-sinfda o'quvchilar tokarlik keskichining geometriyasi bilan tanishadilar, bu qirg'ish jarayonining fizik asoslarini tushunish uchun zarur. Ammo buning uchun 8-sinf o'quvchilari matematika va fizika bo'yicha zarur bilimlarga ega bo'lmaydilar. Shu sababli bu mavzu materialini quyidagicha ketma-ketlikda bayon qilish maqsadga muvofiq.

1) tokarlik keskichining qirg'uvchi qismi zubilo, arra va egovdagi kabi ponadan iborat bo'lsa-da, murakkabroq shaklda ekanini tushuntirish;

2) tokarlik keskichining qirg'uvchi qismi shaklini o'zgartirishga nima sabab bo'lganini gapirib berish, konkret misollar bilan oddiy ponaga nisbatan keskich geometriyasidagi har bir o'zgarishni ko'rsatish kerak.

Mehnat ta'limi o'quvchilar tushunadigan va bajara oladigan bo'lishi haqida gap borganda nazariy ma'lumotlarnigina emas, bolalar organizmiga tushadigan jismoniy og'irlikni ham nazarda tutish lozim. Afsuski, hozirga qadar necha yoshdagi o'quvchilar qanday og'irlikdagi ishlarni bajara olishi va hokazolarni ko'rsatadigan jiddiy tadqiqotlar o'tkazilmagan. Shu sababli o'qituvchi o'quvchilarni muntazam kuzatib turishi hamda charchashning tashqi alomatlarini ko'rib qolishi bilan shunga muvofiq amallar qilishi lozim.

O'quvchilarning individual xususiyatlari o'quv materialini, mehnat malaka va ko'nikmalarini o'zlashtirishlaridagina emas, balki mehnatga munosabatlarida ham namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirish qobiliyatlari bir-biridan sezilarli farqlanadi. Bolalar oilada yoki texnik to'garaklarda mehnatga birmuncha tayyorgarlik ko'radilar. Mehnat o'qituvchisi topshiriqlar tanlashda ana shularni hisobga olishi kerak.

Amaliy ishni bajarish bo'yicha o'quvchilarni shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruh o'z qobiliyatlariga to'la ishongan, o'zlari uchun yangi bo'lgan ishga ishtiyoq bilan kirishadigan, qiyinchiliklarga duch kelganda o'zini yo'qotib qo'ymaydigan, boshqalardan yordam so'rashdan uyalmaydigan o'quvchilardan iborat bo'ladi. Bu guruhga asosan oilada birmuncha mehnat tayyorgarligini ko'rgan o'quvchilar kiradi.

Ikkinchi guruhga o'z imkoniyatlarini yetarlicha baholay olmaydigan o'quvchilar kiradi. Ular ozgina qiyinchilikka yo'liqqanlarida o'zlarini yo'qotib qo'yishadi: ishni to'xtatishadi, boshqalardan yordam so'rashga jur'at eta olishmaydi. Bunday o'quvchilarga alohida ahamiyat berib, ularda o'z kuchlariga ishonch hosil qilishlari uchun ko'maklashish kerak. Bajarilgan topshiriqni baholashda o'qituvchi ularning ishlaridagi kichik yutuqlarni ham aytib o'tishi lozim. Shunda ular yanada tirishqoqlik, qat'iylik bilan ishlashga intiladilar. Amaliy ishlar bajarilayotganda bunday o'quvchilarni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi - o'z vaqtida qo'llab-quvvatlash, yordamga kelish, ularni topshiriqni bajara olishlariga ishontirish kerak.

Uchinchi guruhga mehnat qobiliyatlarini ortiqcha baholaydigan o'quvchilar kiritiladi. Bu xildagi o'quvchilar o'zlariga ishonadilar, ba'zilar maqtanchoqlik ham qiladilar. Har qanday ishning uddasidan chiqishlariga ularning ishonchlari komil, birinchi guruhdagi o'quvchilarga o'xshab, yangi ishni ishtiyoq bilan bajarishga kirishadilar, ammo qiyinchiliklarga duch kelgach, ularni bartaraf etish o'rniga shartta to'xtab qoladilar. Bu o'quvchilar qiyinroq ishdan darhol aynib, qiziqmay qo'yadilar. Shu bunday o'quvchilarga qiyinchiliklarni bartaraf qilishda e'tibori kerak. O'zlarining shaxsiy tajribalarida har qanday

mehnat kuch, harakat, qat'iyatlilikni taqozo etishiga qayta-qayta ishonch hosil qilgach, bu o'quvchilar ishga faol kirishadilar va o'zlariga nisbatan ancha tanqidiy munosabatda bo'la boshlaydilar.

Bilimlar, malaka va ko'nikmalarni egallashning puxtaligi.

Hozirgi fan-texnika rivojlangan, yil sayin bilimlar hajmi jadal oshib borayotgan sharoitda o'qitish jarayonini shunday tashkil qilishga to'g'ri keladiki, maktabni bitirib chiqqanlar o'z amaliy faoliyatlarida yangi bilimlar, malaka va ko'nikmalarni mustaqil egallay olishlari lozim. Buning uchun o'quvchilar ularni yangi ishlab chiqarish sharoitlarida moslashuvchan bo'lishlari joiz. Ularda turli mehnat qurollari, texnologik jarayonlarni ularning samaradorligini aniqlash maqsadida tahlil qilish, taqqoslash malakalarini shakllantirish ham yordam beradi.

Mehnat ta'limi sharoitida bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni egallash puxtaligiga avvalo yangi o'quv materialini samarali bayon qilish hisobiga erishiladi. Bilimlar va malakalarning puxtaligini ta'minlashda mashqlarni yo'lga qo'yish va ta'limning texnik vositalarini qo'llash katta ahamiyatga ega.

Nazorat savollari:

1. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining tamoyillari haqida ma'lumot bering.
2. Dars davomida mehnat va PAT darslarining tamoyillarini o'quvchilarga yetkazib berish haqida ma'lumot bering.

6-§. O'ZBEK XALQ MILLIY SAN'ATINING RIVOJLANISHI

Tayanch tushunchalar: san'at tarixi, ibtidoiy davr, mehnat qurollari, intilish, amaliy san'at, asbob-texnika, o'qish-yozish, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Gyote, Gyugo, Anderson, Pushkin, Tagor, Tyan-Shanskiy, Mikluxo-Maklay, Mendeleyev, B.Zokirov.

6.1. Milliy san'atimiz namunalari

Amaliy san'at – ommaviy, xalqchil va hayotiy ijod ifodasi. Insondagi go'zallikka bo'lgan tabiiy intilish asosida vujudga kelgan bunyodkorlikning yaqqol namunasidir. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning ma'naviy muhitini nafislashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi.

Ibtidoiy davr hayotida odamzotning madaniyatiga bo'lgan ilk qadami amaliy san'atdan boshlangan desak xato bo'lmaydi. Qadimgi davrlarda insoniyat turmush taqozosi bilan deyarli har qadamda turli buyumlar yaratishga intilgan. Dastlab buyumlar mehnatni osonlashtirish uchun tayyorlangan bo'lsa, vaqt o'tib, ular foydalanishga qulay va bejirim qilib tayyorlashga harakat qilingan. Mehnat qurollari, idish va buyumlari shakl-shamoyili bilan har jihatdan qulay, bejirim bo'lgan, qolaversa, ularga naqsh, tasvir tushirib bezatilgan. Asrlar mobaynida shu tarzda xalq hunarmandchiligi shakllana borib, amaliy san'at ham taraqqiy etgan.

Bobokalonlarimizning hayot yo'lini, go'zallikka bo'lgan intilishini o'tmishdan saqlanib qolgan shunday madaniyat yodgorliklari orqali o'rganamiz.

Ma'lumki, bugungi o'quvchi kelajakda ishchi, xizmatchi, dizayn- konstruktor, muhandis, shifokor, o'qituvchi, yurist yoki boshqa sohaning mutaxassisi bo'ladi. Aksariyat kasb egalari rasmdan foydalanishni bilishlari lozim. Bundan qariyb 300 yil avval fransuz faylasufi Didr aytganidek, qaysi bir mamlakat aholisi rasm chizishni o'qish-yozish kabi bilsa edi, bu mamlakat barcha sohalarida har qanday mamlakatni quvib yetadi va ortda qoldiradi.

Tarix shohidkim, mashhur geograf, tarixchi, konstruktor kabi soha allomalari, ba'zida esa hatto badiiy soha vakillari ham rasm

chizishni bilganlar. Misol uchun, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Gyote, Gyugo, Anderson, Pushkin, Tagor, Tyan-Shanskiy, Mikluxo-Maklay, Mendeleyev, B.Zokirov kabi turli soha ijodkorlari rasm chizish bilan jiddiy shug'ullanib kelganlar.

Har bir soha ijodkori uchun rasm chizishni bilish unga katta ijodiy imkoniyat va ozuqa beradi. Agar o'qituvchilar rasm chizishni bilganlarida, dars berishda yuksak samaralarga erishardilar, dars mashg'ulotlarini o'zlashtirish ham o'quvchi uchun juda oson va yengil bo'lardi. Hatto hozir o'zlashtira olmayotgan o'quvchi uchun ham darsni tushunish oson kechardi. Shuning uchun ham hozir maktab o'quvchilariga grafik usulida bilim va malaka berishga katta e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha ko'plab tadbirlar amalga oshirilmoqda. Dars soatlarini oshirish, yuqori malakali pedagog-rassomlar tayyorlash uchun imkoniyatlar yaratilmoqda. Tasviriy san'at fanining 1-7-sinflar o'quv rejasiga kiritilishi, 1-4-sinflarda ikki soatdan belgilanishi, maxsus bilim yurtlari va oliy o'quv yurtlarining tashkil etilishi shular jumlasidandir.

Bugungi kunda grafik asosida bilim va malaka berish maktab tasviriy san'at fani zimmasiga qo'yilgan. O'quv maskanlarida tasviriy san'atdan boshqa fan bu vazifani bajara olmaydi. Tasviriy san'at fani maktabda 5 yo'nalish bo'yicha grafik bilim va malaka beradi:

1. Narsani o'ziga qarab rasm chizish.
2. Mavzu asosida rasm chizish.
3. Badiiy-amaliy bezatish bo'yicha rasm chizish.
4. Haykaltaroshlik.
5. San'at asarlari haqida suhbat mashg'ulotlariga bo'linib, ularda o'quvchilarga asosan nazariy bilimlar beriladi.

Bu mashg'ulotlarda o'quvchilarga shaklni ko'rish, natura va obyektни kuzatish, zaruriy elementlarini tanlash, ularni tasvirlash, narsa va buyumlar ranglarini tahlil qilib, ularni ifodalash malakalari beriladi. Narsaga qarab rasm chizishda o'quvchi tasvirlashning eng asosiy elementi – ko'rib turgan narsani chizishga o'rganadi. Yana naturaning shakli, tuzilishi, rangi, yorug'lik va soyalarni yaxshilab kuzatadi, ularni idrok etib, tahlil

qiladi. Bu paytda naturadan olingan tasavvur asosida uning tasviri qog'ozga tushiriladi. O'quvchi eng avvalo predmetning shaklini, so'ngra rangini, nur va soylarni tasvirlaydi.

Buyumga qarab rasm chizish mashg'ulotning boshqa bo'limlariga asos bo'lib, ularga ilmiy va amaliy zamin yaratadi. Bu tasviriy san'atning alifbosi va realistik rasm chizish uchun poydevor hisoblanadi. Mavzuli rasm chizishda o'quvchi narsa, voqea, obyektlarni erkin, ijodiy ruhda tasvirlab, badiiy-ijodiy metodlarda ish olib boradi. Bunda ko'proq umumiylikka erishiladi. Bola o'z xohishi bo'yicha narsa va voqeani o'zgartirib, bilimi, tasavvuri va tushunchalari asosida rasm ishlaydi. Bu mashg'ulot o'quvchilarning grafik bilim va malakalarini mustahkamlaydi va takomillashtiradi, badiiy ijod qilishga, realistik rasm chizishning nazariy va amaliy asoslarini o'rgatadi. Badiiy bezash mashg'ulotlarida o'quvchilar ritm, simmetriya va badiiylilik asosida chiroyli rasm chizishga, narsalarni bezatishga o'rganadilar.

Haykaltaroshlik mashg'ulotlarida hajmli tasvirlar yaratiladi. Bu mashg'ulotlarda o'quvchilar buyum, hayvon yoki odamlarni loy va plastilindan hajmli qilib tasvirlaydilar.

6.2. O'tmishdan hozirga qadar san'atning rivojlanishi

O'zbekiston arxeologiyasi tadqiqotchilarining bergan ma'lumotlariga ko'ra mamlakatimiz hududlarida million yillarcha muqaddam odam zoti yashaganligi haqida isbotiy dalillar mavjud. Shuningdek, 30-40 ming yildan buyon odamlar uyushgan holda yashab kelmoqdalar.

Yurtimiz yerlaridan bundan qariyb 5-10 ming yil muqaddam odamlar tomonidan ishlangan rasmlar va buyumlar ko'plab topilgan. Sarmishsoy, Zarao'tsoy, Qoratepa, Oltintepa, Chust, Dalvarzin, Kaltaminor kabi manzilgohlardan topilgan qadimiy suratlar va buyumlar ajdodlarimizning san'at va madaniyati yaxshi rivojlanganidan dalolat beradi. Qoya va g'orlarga o'yib yoki tabiiy bo'yoqlar bilan ishlangan rasm-suratlar ham qadimdan rasm chizish bilan shug'ullanganligi haqida aniq ma'lumot topilgan rasm va tasvirlar turli davrlarga oid bo'lib, ular

asta-sekinlik bilan takomillashib borganligini ko'rsatadi.

Topilmalar va rasmlar yasalishi va chizilishiga ko'ra mutaxassislar qo'li bilan tayyorlanib, asrlar osha takomillashib keldi. Ustalar ko'nikmalarini o'zlaridan keyingi avlodlarga o'rgatib kelingani ham ma'lum. Rasm chizish va san'at buyumlarini ishlash hunarmandchilik bo'lib, bunday bilimlar ustozdan shogirdga o'tib kelingan. Keyinchalik shogirdlar chiqarish odat tusiga kirgan.

Eramizdan avvalgi I ming yillik boshlarida O'zbekiston hududlarida dastlabki quldorlik davlatlari paydo bo'ldi. Katta Xorazm ilk davlat bo'lib, unda zardushtiylik dini shakllanadi. Bu dinning paydo bo'lishi tasviriy san'at rivojlanishiga yanada ko'p imkon beradi. Din uchun qurilgan ibodatxona-yu ehromlar katta e'tibor bilan bezatilar edi. Muqaddas kitob «Avesto» asosida yoziladigan «kichik Avesto»larda ham naqsh va bezaklar tasvirlanardi. Ko'rinib turibdiki, bu davrda tasviriy san'at keng rivoj topdi.

Endi rasm chizish, grafika, haykaltaroshlik, amaliy san'at va me'morchilik bilan maxsus kishilar shug'ullana boshlaydilar. Ular o'z san'atlarini oila a'zolariga, qarindosh-urug'lariga, keyinchalik iste'dodli bolalarini shogirdlikka olib, ularni o'qitish bilan mashg'ul bo'lganlar. Hunarmandlar orasidan to'laqonli rassomlar, me'mor, amaliy san'at ustalari yetishib chiqadi. Xorazm, Farg'ona, Surxondaryo manzilgohlaridan hozirgacha yetib kelgan san'at asarlarining namunalari dalolat beradi. Masalan, «Jangchi Sak», «Afrodita», ritonlar va devoriy rasmlar. O'rta asr boshlarida O'zbekistonda san'at va madaniyat beqiyos rivojlana boshladi.

Qadimgi Xorazm, Termiz, Samarqand, Farg'onada san'atning hamma turlari rivoj topdi. Fanning buyuk allomalari Xorazmiy (787-850), Farobiy (870-950), Beruniy (973-1048), Ibn Sino (980-1037) kabi fan arboblari yetishib chiqdi. Ular me'morchilik san'atining monumental nazariy asosini yaratdilar. Farobiy 10 jildlik «Me'morchilik muhandisligi» asari bilan jahon me'morchiligi san'atiga ulkan meros qoldiradi.

Sodiq Afshor (Navoiy zamondoshi) rasm chizishni nazariy jihatdan asoslaydigan va rasm chizish uslubi haqidagi «Qonun as Suvor» – «Rasm chizish qonuniyatlari» nomli asarini yozib, tasviriy san'at nazariyasi va amaliyoti ravnaqiga o'z ulushini

XVIII–XIX asrlarda Xiva, Buxoro, Samarqand va Qo'qonda me'morchilikni o'rgatish kuchaydi. Keyinchalik bu shaharlarda me'morchilik inshootlari ko'plab qurildi.

Yevropa san'atining kirib kelishi bilan O'rta Osiyoda mahalliy yoshlar Yevropa san'atini o'rganish boshlandi. Kichik-kichik rasm maktablari paydo bo'ldi.

Sovetlar davrida O'zbekiston maktablarida Rossiya maktablari qatori rasm fani o'qitila boshlandi. 1918-yili Samarqandda, 1919-yili Toshkentda, 1920-yili Andijonda rasm chizishni o'rgatuvchi maxsus texnikum-maktablar ochildi. 1927-yili Toshkentda, 1929-yili Samarqandda badiiy bilim yurtlari tashkil etildi. O'rta umumta'lim maktablari o'quv rejasiga rasm kiritildi. 1–3-sinflarda 8–12 soatgacha rasm darsi o'qitildi. 30-yillardan rasmni o'qitish samaradorligiga katta e'tibor berila boshlandi. O'zbekistonda rassom I. Ikromov tashabbusi bilan matbuotda rasmni o'qitish bo'yicha metodik tavsiyalar berildi – «Maorif va o'qituvchi», «Alanga» jurnallarida I. Ikromovning metodik tavsiyalari bosildi. 1932-yilda uning «Rasmni o'rganish», 1935-yilda «Harf yozishni o'rgan» o'quv qo'llanmalari nashr etildi.

40–50-yillarda dasturga estetik tarbiya elementlari kiritildi. 1950-yildan Toshkentdagi Nizomiy nomli pedagogika institutida rasm o'qituvchisi yo'nalishi vujudga keldi. 1966-yildan boshlab rasm fani «tasviriy san'at» deb ataldi.

1960-yilda mahalliy materiallar asosida moslashtirish usulida yangi dastur ishlab chiqarildi. O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot institutida R.Hasanov tashabbusi bilan «Estetika» sektori ish boshladi. 1972-yildan Buxoro pedagogika instituti qoshida J.Yodgorov tashabbusi bilan «Badiiy grafika» fakulteti ochildi. 1973-yildan keyin Andijon, Qo'qon, Buxoro, Samarqand, Xiva, Shaxrisabz, Angor, Xodjeyli, Kattaqo'rg'on kabi shaharlarda tasviriy san'at o'qituvchisini tayyorlaydigan bilim yurtlari tashkil etildi.

70–80-yillarda R.Hasanov, M.Nabiyev, B.Oripov, K.Qosimov, A.Inagamov, A.Jilsova, A.Isoxodjeyev kabi pedagog-rassomlar tasviriy san'atni o'qitish uslubiyati bilan jiddiy shug'ullandilar. 80-yillarga kelib, O'zbekistonda tasviriy san'atni o'qitishga e'tibor g'oyat kuchaydi. Xalq talimi vaziri, falsafa fanlari doktori,

professor S.Shermuhamedov tashabbusi bilan 1972–1986-yillarda har yili estetik tarbiyaga bag'ishlangan Respublika ilmiy-amaliy konferensiya va har ikki yilda 7 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan o'smirlarning tasviriy san'at bo'yicha respublika ko'rgazmasi o'tkazildi.

Respublikaning bir qator maktablarida tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha ilmiy-pedagogik tajribalar tashkil etildi. Bunda Toshkentdan K.Mansurov, G.Petnik, Qashqadaryodan J.Jilolov, Xorazimdan I.Boboniyozov, Namangandan B.Oripov, Andijondan A.Abdullayev, Samarqanddan N.Xodjayev kabilarning ish tajribalari ommalashtirildi. Bu davrda Respublika xalq ta'limi vazirligi huzurida B.Oripovning tashabbusi bilan tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha ikkita ilmiy kengash faoliyat ko'rsatdi. 80-yillarda R.Hasanov, B.Oripov, N.Abdullayev, M.Nabiyev, A.Inagamov, K.Qosimovlarning fidokorligi bilan qator dastur, darslik va metodik qo'llanma, tavsiyalar yaratildi.

1972-yilda R.Hasanov, A.Jilsova, B.Oripov, A.Isoxodjayevlar 1–4-sinflar uchun tajriba ko'rinishidagi «Tasviriy san'at» darsligini yaratdilar. 70–80-yillarda R.Hasanov, K.Qosimov, A.Inogomov, B.Oripov, S.Bulatovlar tasviriy san'atni o'qitish metodikasining pedagogik asoslari bo'yicha fan nomzodligi dissertatsiyalarini himoya qildilar. 1987-yilda Namangan davlat pedagogik institutida B.Oripov tashabbusi bilan «Badiiy grafika» fakulteti ochildi.

Mustaqillik yillarida o'rta umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqildi. Ularga ko'ra 1–4-sinflarda tasviriy san'at darslari haftasiga 2 soatdan o'qitildi. 1-sinflarda darslarni mutaxassis rassom-pedagoglar o'tishsa maqsadga muvofiq bo'lishi ta'kidlandi. O'zbekiston Badiiy Akademiyasi tashkil etilganida u maktabda tasviriy san'atni o'qitishga e'tibor qaratdi. O'zbekiston Badiiy Akademiyasining «Milliy san'at va dizayn» instituti hamda respublikadagi rassomchilik yo'nalishi bo'lgan barcha ta'lim muassasalarining o'quv rejasiga pedagogika, psixologiya va tasviriy san'atni o'qitish metodikasi kursi kiritildi.

Respublikaning qator viloyat, shahar va tumanlarida tasviriy o'qitish bo'yicha litseylar, kollejlar, maxsus internat-

maktablar ochilib, iste'dodli yoshlarga tasviriy san'atdan chuqurlashtirilgan bilim va malakalar berish amalga oshirilmoqda. Oliy o'quv yurtlarida tasviriy san'atni o'qitish metodikasi, nazariyasi va tarixi bo'yicha magistratura va aspiranturalar ochildi. Ularga xalqimizning iste'dodli yoshlaridan mashhur rassom, san'atshunos, pedagog-olimlar tayyorlab, mamlakatimiz tasviriy san'atini jahon san'ati darajasiga olib chiqishdek katta mas'uliyatli ish yuklangan.

6.3. Milliy urf-odatlarimizni tatbiq etish

O'zbek xalq san'atining tarixiy ildizlari ko'p asrlarga borib taqaladi. Madaniy merosimiz mahobatli me'moriy obidalar, noyob zeb-ziynatlar, xilma-xil ro'zg'or anjomlaridan iborat, endi esa xalq mulki sifatida atroflicha o'rganilib, ko'pchilikka ma'lum va manzur bo'lmoqda. Xalq ustalarining ijodiy an'analari hurmat va e'tibor kun sayin ortib bormoqda. Badiiy hunarmandchilik sohasida ham xalq ijodi an'analari, milliy amaliy san'at uslublari o'zlashtirilmoqda. Xalq ustalarining yangi avlodi amaliy san'atning yo'qolib borayotgan turlarini qayta tiklash va rivojlantirish, ijodiy barkamolikka erishish ustida izlanmoqda.

Tasviriy san'at insonni mehnatga, aql-idrokka, ijod qilishga, go'zallikka intilishga o'rgatib, go'zal ma'naviy dunyosini yaratib keladi. Kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, tasviriy san'at yoshlarga ilm-tafakkur, go'zal estetik ideallar beribgina qolmay, ularning kuzatish, ko'rish, idrok qilish va tafakkur-tasavvurlarini rivojlantiradigan asosiy vosita ekan.

O'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarida narsalarni ko'radilar, uning o'lchamini, shaklini, xunuk va chiroyli elementlarini aniqlaydilar, rang va tuslarini o'rganadilar. Narsaning tasvirini yaratish uchun uni tahlil qilib, tasvirga aylantiradilar, daftarga joylashtirish bo'yicha hisob-kitob qiladilar, tasvirni daftar yuziga tushiradilar.

Lekin bu jarayon shunchalik murakkabki, uni hatto har qanday sog'lom rivojlangan bola ham har doim uddasidan chiqavermaydi. Qarangki, bu paytda bolaning chalg'isa, fikri boshqa yoqqa ketsa, shakl chiqmasligi, rang topilmasligi hech

gapmas. Shu boisdan ham hamma o'quvchilar rasm chizishni bilmaydi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolaning ko'rish a'zolari takomillashib boradi. Chunki mashg'ulot narsalarni e'tibor bilan kuzatishga va idrok etishga o'rgatib, bolaning diqqat-e'tiborini bir nuqtaga qaratish malakasi ham beriladi. Bu jarayon bolaning tarqoq diqqatini bir nuqtaga jamlashga ham ko'maklashladi. Tasviriy san'at mashg'uloti o'quvchilarni e'tiborli, zehn bilan ishlashga o'rgatib, ularning barcha his-tuyg'ularini to'plagan holda, nazariy va amaliy bilimlarini ishga soladi. Shu boisdan nemis pedagog-rassomi P.Shmitning: «Tasviriy san'at mashg'uloti aql gimnastikasidir», degan xulosasi mutloq to'g'ridir. Xullas, tasviriy san'at darslari o'quvchilarni har tomonlama rivojlantiradi, bunda uning o'rni va roli benihoya kattadir.

Maktabdagi tasviriy san'at mashg'ulotlarida asarlar va ularning mualliflari haqida batafsil va keng ma'lumot beriladi. Axir adabiyot fani adabiy-badiiy asarlarni o'rgatganidek, tasviriy san'at o'quv predmeti ham o'quvchiga san'at asarlarini ko'rish va tushunish, tahlil qilishni o'rgatadi. Har ikkalasida ham mavzu, syujet, g'oya, badiiy uslub, obrazlar, personajlar bo'lib, asardagi voqeaning davri o'z ifodasini topgan bo'ladi. Maktabdagi barcha o'quv fanlari tasviriy san'at asarlaridan foydalanadi. Ammo qaysi fan o'qituvchisi san'at asarining yaratilishi, undagi mavzu, syujet, g'oya, badiiylik haqida ma'lumot beradi? Shu boisdan tasviriy san'at o'qituvchisi bu asarlarni qaytadan to'liq tahlil qilib bergani ma'qul.

Maktablardagi darslarda san'at asarlarini tahlil qilish davrida o'qituvchi asosiy e'tiborni asarning g'oyasiga, rassomning badiiy uslubiga beradi. Bunday tahlilda albatta ma'lum sistema va tartib bo'lishi kerak.

1. Asarning muallifi haqida ma'lumot beriladi.
2. Asar mavzusi, asar mavzusi, syujeti va g'oyasi qanchalik ochib berilgan?
3. Asarning g'oyasi – asarda tasvirlagan syujet asosida rassom qanday masalani, muammoni ko'tarib chiqqan?

Asarning syujeti – asarda tasavvur etilgan obyekt va haqida haqqoniy va ilmiy ma'lumot beriladi.

5. Asardagi badiiylik, uning uslubi, ijodkorning san'atdagi bilimi, iste'dodi va malakasi haqidagi tushunchalar.

6. Asarni yaratish paytida rassom olib borgan tadqiqotlar, to'plagan material, umumlashtirishi, qoralama va etyud eskizlar haqidagi axborot.

7. Asar taqdiri – uning bugungi kundagi ahvoli, ahamiyati, uning qaysi ko'rgazmalarda namoyish etilgani haqidagi ma'lumotlar.

San'at asarini bunday tahlil qilish uchun maktab o'qituvchisi uni yaxshi tushunishi va boshqalarga tushuntira olishi zarur, tabiiyki, u rasm ishlashni bilmog'i ham maqsadga muvofiq. Maktablarimizda malakali rassom-pedagoglarning yetishmasligi oqibatida san'at asarlari tahlil etilmaydi. Tahlil etilsa joylarda ham noto'g'ri yoki tafsilotlarsiz tahlil etiladi.

Keyingi yillarda xalq amaliy san'atiga e'tibor kuchayib, sezilarli ravishda rivojlanayotganligi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Ganchkorlik, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, kandakorlik, kulollik sohalarida diqqatga sazovor ijodiy ulg'ayish, badiiy kashfiyotlar kuzatilmoqda. Ana shu ajoyib ijodiy rag'bat jarayonida mahalliy ustalar iste'molidagi turli xil atamalar ham qiziqish uyg'ota boshladi. Xalq amaliy san'atiga e'tibor ortgani sari maxsus terminologik lug'atlarga bo'lgan ehtiyoj va zarurat ham sezilib qoldi. Keyinchalik xalq ommaviy san'ati bilan qiziquvchilar uchun mo'ljallangan dastlabki manbalardan biri bo'lib xizmat qiladigan lug'at yaratildi. Unda xalq amaliy san'atining naqqoshlik, miskarlik, kulollik, kashtado'zlik, zardo'zlik, pichoqchilik, ganchkorlik, toshtaroshlik, yog'och o'ymakorlik va boshqa turlari asosiy atamalarining qisqacha izohi bayon etildi.

Xullas, san'at asari haqida yaxshi ma'lumot berilmasligi uning xalqimiz orasiga kirishiga yo'l qo'ymaydi. Hozirgacha o'zbek xonadonida san'at asarlarini uchratish amri mahol. Ular san'at asarini sotib olmaydilar ham. Ehtimol, buning asosiy sababi odamlarimizning san'at asarlarini tushunmasligidir?

Shunga ko'ra maktabdagi tasviriy san'at sinfxonalari san'at asarlarining reproduksiyalari bilan jihozlansa nur ustiga a'lo nur bo'lardi.

6.4. Zardo'zlik sa'natining tarixi

Zardo'zlik – hunarmandchilikning qadimiy turlaridan biri. Zardo'zlik sa'nati uzoq tarixga ega. Uning vatani Bobil bo'lib, zar, ipak va jun ip qo'shib tikilgan rang-barang kashtachiligi bilan butun dunyoga mashxur bo'lgan. Vizantiya bilan madaniy va siyosiy hamkorlik tufayli zardo'zlik sa'nati Eron podsholigi saroyida ham rivoj topgan. O'rta Osiyoda zardo'zlik qadimdan rivojlanib kelayotgan xalq amaliy san'ati turi. Arxeologik topilmalar va tarixiy manbalardan ma'lumki, mahalliy xalqlar orasida I-II asrlardan zarbof kiyimlar, badiiy buyumlar keng tarqalgan. Bunga 1947-yilda Toshkent viloyatining Vrevskiy qishlog'ida o'tkazilgan arxeologik qazilmalar paytida ayol qabridan topilgan zarbof kiyimlarni asos qilib ko'rsatish mumkin.

Abburazzoq Samarqandiy «Hindiston» safarnomasi» asarida 1442-yilda Shohrux zamonida Shimoliy Hindiston bilan Hirot o'rtasida turgan elchilarning sovg'alari orasida zarbof kiyimlar bo'lganligini aytib o'tgan. 1465-yili «Ashratxona» maqbarasi haqidagi hujjatlarda ham zarbof kiyimlar haqida bayon etilgan. Hirotida yashab ijod etgan Vasfiy o'zining risolalarida zarbof kiyimlar va zardo'zlik kasbi to'g'risida ma'lumotlar mavjud.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida zardo'zlarning o'ziga xos maktabi yaratildi. Yuzlab qo'li gul ustalar amir saroyining ehtiyoji uchun ishlagan. Boy oilalarning 8-10 yoshgacha o'g'illariga sunnat to'yi munosabati bilan zarbof to'n kiydirishgan. 1985-yildan 1991-yilgacha hukmronlik qilgan Abbulahadxon davrida zardo'zlik san'ati gullab yashnadi. O'sha vaqtda Buxoroda 350 ga yaqin zardo'z usta faoliyat yuritgan. Buxoro amirining shahardan tashqaridagi Sitorayi Mohi-Hosa hamda Shirbubun saroylarida har yili bozor sayli bo'lib, unda xalq amaliy san'ati turlaridan kulolchilik, misgarchilik, kandakorlik, pichoq yasash, do'ppido'zlik va boshqalar qatori zardo'zlik buyumlari ham keng namoyish etilar edi. Ustalarining aytishicha, eng birinchi ustoz g'oyibona homiy hamda pir Xazrat Yusuf bo'lgan deyishadi.

1894-yili amir Abbulahadning Karmanaga butunlay ko'chib i. saroy ustaxonasi faoliyatini to'xtatdi. Saroy buyurtmalarini susiy ustalar tayyorlab bazarar edilar. Keyinchalik esa

buyurtmalar Chorbog'igul saroyi huzuridagi ustaxonada ko'chirildi. 1915-yili Olimxon davrida Buxoroda qushbegi Mirzo Urganjiyning uyida podshohlik ustaxonasi tashkil etildi. Bu ustaxona qushbegi ixtiyorida bo'lgan. Unda ishning ko'p yoki kamligidan qat'i nazar 20 dan 40 nafargacha usta ishlagan. Ustaxonaga ustakor boshchilik qilgan.

Podshohning zardo'zlik ustaxonasidan tashqari yana xususiy ustaxonalari ham bo'lib, ularning soni 25 tagacha bo'lgan. 1885–1911-yillar Buxoroda zardo'zlik san'ati gullab-yashnagan davr bo'lgan.

Zardo'zlik uchun zarur xom-ashyo

Zardo'zlikda mahalliy jaydari va chetdan keltirilgan materiallar ishlatiladi. Erkaklar choponi baxmal berishim degan barqutlardan tikilgan. Baxmal bertim chetdan keltirilgan barqutlarning a'lo navi hisoblanib, to'nlar uchun faqat shu barqutdan foydalanilgan.

XVII asr boshlarida Rossiyaga Sharqdan zar simlar keltirilgan. Zardo'zlikda likkan degan zar ip ham ishlatilgan. U shoyi qo'shilmagan pishiq yigirilgan ingichka simdan iborat.

Har bir kasbda o'ziga xos asbob-uskunalar bo'ladi. Zardo'zlikda asbob-uskunalar uncha ko'p bo'lmasa-da, o'ziga xos jihatlariga va tuzilishiga ega. Ular sirasiga chamberak, angishvona, igna, qaychi, shuturgardon kabilar kiradi.

Zardo'zlikda zar tikish usullari

Zardo'zlikda 30 xil klassik tikish usuli mavjud. Bu usullar o'ziga xos tomonlarining nomlari bilan bir-biridan farq qiladi. N.Aminov o'zining «Biz zardo'zlarmiz» risolasida zardo'zlik sirlari, zar tikish zillari va usullari to'g'risida batafsil to'xtab o'tgan. Zardo'zlik umuman ikkiga bo'linadi, birinchisi, zamindo'zi, ikkinchisi – guldo'zi. Zar tikish usullarining nomlari orasida zamindo'zi, guldo'zi, yakira, mavj, yak ra chashmi bulbul, chashmi bulbul, mavji xanjar, dabbusa, chordarchor, pilakchado'zi, dekak do'zi kabilarni ajratish mumkin.

Nazorat savollari:

1. Milliy san'atimiz namunalarini ayting.
2. Hozirgi kunda san'atning rivojlanishi qanday olib boriladi?
3. Zardo'zlik san'ati tarixi haqida ma'lumot bering.
4. Zardo'zlikda zar tikish usullarini aytib o'ting.

7-§. MEHNAT VA PREDMETLI AMALIY TA'LIM TEXNOLOGIYASINING OLIB BORILISHI

***Tayanch tushunchalar:** mehnat va predmet, kar va zaif eshituvchi, aqliy va jismoniy, axloqiy va estetik, o'z-o'ziga xizmat, tevarak-atrof, ota-onalar, qishloq xo'jalik, o'quvchi, narsa-buyum, suhbat.*

Boshlang'ich sinflarda mehnat ta'limiga tayyorlash dasturi bolalarni har tomonlama kamol toptirishga, aqliy va jismoniy, axloqiy va estetik kamol toptirish va tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, o'z oldiga qator maqsadlarni qo'yadi.

1. O'quvchilarning mehnat tajribasi, kishilarning ishlab chiqarish faoliyati to'g'risidagi bilimlarini kengaytirish, mehnatsevarlik, mehnatga va mehnatkashlarga hurmat ruhida tarbiyalash.

2. Mehnat malakasi, mehnat madaniyati asoslarini, o'zi va o'rtoqlarining ishlarini rejalashtirish va tashkil qilish malakalarini rivojlantirish.

Mashg'ulot dasturida uchta asosiy bo'lim bor:

- 1) o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish;
- 2) texnikaga oid mehnat;
- 3) qishloq xo'jalik mehnati.

«O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish» bo'limi kiyim-kechak, turar-joyga qarash, nonushta, tushlik, kechki ovqat uchun dasturxon tuzatishni o'z ichiga oladi. Bu darslarni yil boshida o'tkazish tavsiya etiladi. Axir o'qituvchilar va ota-onalar bolalarning yil davomida olgan bilimlaridan kundalik hayotda foydalanishlari va sinfdagi navbatchilik paytida o'zlariga xizmat qilishlari, uyda ota-onalariga yordam ko'rsatishlariga imkon berishdir. «Texnikaga oid mehnat» bo'limi mehnatning quyidagi turlarini qog'oz va karton bilan ishlash, turli materiallar (plastilin, tabiiy va noorganik materiallar: loy, qum, sement, yog'och, yumshoq sim, tunika) bilan ishlashni o'z ichiga oladi.

Har bir sinfdan mehnatning maxsus turi «Texnikaviy modellar yasash» uchuvchi, suzuvchi, harakatlanuvchi, eng oddiy texnikaviy o'yinchoqlar tayyorlashga vaqt ajratilgan.

O'quvchilar buyumlarni quyidagi tartibda yasaydilar: ish o'rnini to'g'ri tashkil qilish, chizmalar chizish, andoza olish, yig'ish, ishlov berish, ishlatish, xato va kamchiliklarni bartaraf etish va hokazo. Bu elementlarning barchasi keyinchalik modellar va texnikaviy o'yinchoqlar tayyorlashda qo'llaniladi, umumlashtiriladi, o'quvchilarning ijodiy fikrini o'stiradi, to'plangan mehnat tajribasini tevarak- atrofdagi texnika bilan bog'lashga yordam beradi. Mehnat ta'limi dasturining talablari quydagilarni o'z ichiga oladi.

1. Buyumlarning kundalik ehtiyojlar uchun zarurati.
2. Narsa-buyum yoki ishni bajarish uchun o'quvchilarga beriladigan bilim va malakalarning mazmundorligi.
3. Barcha kar va zaif eshituvchi o'quvchilarni darsda band qilish.
4. Mehnat ba predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi darslarida o'quv jarayonini tashkil etish.

Bu dastur kar va zaif eshituvchi o'quvchilarni muayyan mehnat malakasi va ko'nikmalari bilan qurollantirishga xizmat qilibgina qolmay, balki ularning aqliy va ijodiy qobiliyatlarini o'stirish va ularda mehnat intizomini tarbiyalashda ham muhimdir. O'qituvchining o'z fanini yaxshi bilishi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berishning eng muhim shartlaridan biri. O'z fanini yaxshi bilgan o'qituvchi biror buyum, narsani tayyorlash usulini mahorat bilan tushuntirib va ko'rsatib beradi. Bu esa bolaning mehnat amallarini to'g'ri idrok etishini ta'minlaydi. O'qituvchi darsga puxta tayyorgarlik ko'rishi, o'quvchilarga ko'rsatadigan buyum-narsalarni oldindan tayyorlashi lozim. Chunki buyum-narsani tayyorlash davomida qo'llanilayotgan usullar qiyinligiga ishonch hosil qilishi mumkin. Agar o'qituvchining o'zi narsalarni oldindan tayyorlasa, kar va zaif eshituvchi o'quvchilar uchun qiyin bo'lgan usullarni mukammallashtirish imkonini beradi.

Dars vazifasi bolalarda faqat bilim berish va ko'nikma hosil qilish bilan cheklanmasligi, tarbiya berish va kamol toptirish vazifalarini ham qamrab olishi zarur. O'qituvchi biror mavzuga tayyorlana turib, dars materialini asosida alohida e'tiborga molik

o'quvchilarning diqqat, fikrlash, xotira, tasavvur, irodasini kamol toptirishiga erishishni aniq tasavvur qilmog'i lozim.

Agar o'quvchilarga yaxshi yoritilmagan sinfda, yoshiga mos kelmaydigan qo'pol, og'ir asboblar bilan ishlashga to'g'ri kelsa, bu ularning ish natijalariga, ba'zida esa hatto sog'liqlariga ham yomon ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mehnat madaniyati malakalari ko'p marotaba takrorlanadigan mashqlar natijasida hosil bo'ladi. Mashqlar davomida tegishli tartib va ish-harakatning izchilligini tizimli tarzda tushuntirib berish zarurati bilan birga olib boriladi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bolalar butun buyumning tuzilishini yaxshi tasavvur etsalargina, asbob bilan ishlash usullarini tezroq va puxtaroq o'qib oladilar.

Har qanday o'quvchi, ayniqsa, 1-sinfda o'qiydigan kar va zaif eshituvchi bola o'qituvchiga taqlid qilishga intiladi. Bunday o'quvchi boshidan faqat to'g'ri usullarni ko'rishi va eslab qolishi ahamiyatli. Agar o'qituvchi noto'g'ri ish usulini ko'rsataversa, u kar va zaif eshituvchi o'quvchi ongiga singib, keyin uni tuzatish ancha qiyin bo'ladi.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi darslarida 1-sinf o'quvchilarining ishlarini kuzatish natijasida ma'lun bo'ldiki, ular topshiriqni olib, buyum-narsani xuddi namunadagidek yasash uchun uni sinchiklab o'rganadilar, uni yasash yo'llarini izlaydilar.

1-sinf mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi darslarida, odatda, tayyorlash kerak bo'lgan buyum-narsaning namunasi ko'rsatiladi. Bolalar unga qarab mazkur predmet qanday qilib tayyorlanishini o'ylab oladilar.

Y.A.Farapanova qayd qilib o'tganidek, 1-sinfda texnologiya mashg'uloti muayyan narsalar tayyor buyum xolidagina qanday ko'rinishga egaligi emas, balki qanday qismlardan iboratligi, ular o'zaro qanday birikkanligini tasavvur etish imkonini ham berishi darkor. O'qituvchi yangi mavzuga metodik jihatdan qanchalik to'g'ri yondashmasin, uni suhbat va ko'rsatmada qanchalik tushunarli qilib izohlamasin, baribir, bolalar dastlabki vaqtlarda mehnat usullarini har doim ham to'g'ri qo'llayvermaydilar. Kar va zaif eshituvchi o'quvchi ko'p savollarni mustaqil hal qilishi kerak.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatdagi mustaqilligi – faol fikrlash faoliyati va tashabbusning paydo

bo'lishi, duch kelgan qiyinchiliklarni yengish, shakllantirilgan mehnat bilimi va malakalarini oqilona va ijodiy qo'llay bilishi, demak. Mustaqil mashg'ulot soatida asosiy faoliyatni bolalar bajaradi. Darsning bu bosqichida o'qituvchining vazifasi benihoya katta va mas'uliyatlidir. Mashg'ulotda shunchaki dars maqsadini aytib, ish usullarini ko'rsatib qo'yaqolish kifoya, keyinchalik bolalar erkin ishlashi kerak, deb o'ylash katta xato bo'ladi. O'qituvchi iloji boricha kamroq so'zlashi, sekin va ohista ovoz bilan gapirishini odat qilishi, eshitishida nuqsoni bor o'quvchilarga sezdirmay, ularning harakatini kuzatishi, kezi kelganda ularga yaqinlashish yoki, aksincha, uzoqlashishni bilishi, o'rniga qarab gapirish yoki jim turishni o'rganishi joiz. O'zlashtirmayotgan kar va zaif eshituvchi o'quvchi yaxshi ta'lim olayotgan o'quvchiga biriktirib qo'yilsa, bu ajoyib natijalar berishi mumkin. Masalan, o'g'il bolalar tikishda muayyan qiyinchiliklar his qilishadi, ularga qizlar yordamga kelgani ma'qul, aksincha, texnik modellashtirishda o'g'il bolalar qizlarga yordamlashishlari kerak. Xullas, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar orasida o'rtoqlarcha o'zaro munosabatlarni tarbiyalanadi.

Bolalar mustaqil ishlayotganlarida o'qituvchining mehnati oson emas, balki yanada qiyinroq bo'ladi, biroq ijodiy mehnat singari foydali va huzurbaxshdir. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar mustaqil ishlayotganlarida o'qituvchi passivdek ko'rinadi. Aslida o'qituvchi 30-40 nafar bola bilan ishlar ekan, ba'zilarini butun dars davomida bezovta qilmaslik lozim, boshqalarga esa ko'rsatma berishning o'zi kifoya, qolganlari jiddiy e'tibor talab qilishi mumkin.

Yaxshi va to'g'ri tashkil etilgan mustaqil mashg'ulot vaqtida bolalar qo'ng'iroqni ham sezmay qoladilar, hatto ishini davom ettirishlarini iltimos qilgan va bunga ruxsat berilsa, quvonadigan hollar ham bo'ladi. O'zlariga yoqqan ishga sho'ng'ib, tez ishlayotgan o'rtoqlarini ko'rgan bolalar bora-bora tez ishlay boshlaydilar. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning ishlarini o'z vaqtida tekshirmaslik ularning mashg'ulotga qiziqishini kamaytiradi. Ishni tekshirish va baholashga bolalarning o'zlarini hi kerak. Bu bilan ularda mehnatga ongli munosabat, tashabbus rivojlanadi.

Mehnat natijalarini birgalikda tekshirish va baholash bolalarning xotiralarida ma'lum bir buyumni tayyorlashning barcha bosqichlari, ayrim usullari tiklanadi. Uyga topshiriq berish darsning muhim bosqichidir. Mehnatdan uyda bajarib kelish uchun beriladigan vazifani, avvalo, darsda ishini yaxshi uddalay olmagan kar va zaif eshituvchi o'quvchilarga berish zarur.

Dars olti bosqichga bo'linadi.

1. *Kirish.* Mavzu, nechanchi yil yoki sinf o'qitilayotgani, kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning rivojlanish darajasiga qarab uzun yoki qisqa davom etishi mumkin. Kirish qismi bolalarni his-hayajon bilan «zaryadlashi», darsga qiziqtirish uyg'otishi, ular ishlaydigan mehnat obyektni namoyish qilishga xizmat qilishi lozim.

2. *O'qituvchi ko'rgazmalarini namoyish qilishi.* Ko'rgazmalilikning xilma-xil vositalarini (karton, maket, ish jarayoni tasvirlangan rasmlar va boshqalarni) qo'llab, o'qituvchi bu bosqichda o'quv ishining izchilligi, ishini oqilona tashkil qilish yo'li bilan tanishtiradi.

3. *O'quvchilar tomonidan ishning mustaqil bajarilishi.* Bu darsning asosiy qismi bo'lib, unga vaqtning 2/3 yoki hatto 3/4 ulushi ajratiladi. Bu bosqichda o'qituvchi kar va zaif eshituvchi o'quvchilarni diqqat bilan kuzatib turadi, ularning ishlariga boshchilik qiladi, harakatlar, holatlar, asboblardan foydalanishdagi xatolar va kamchiliklarni nazorat etadi. Agar ish o'quvchilarga qiyinchilik tug'dirsa, o'qituvchi o'zi bajarayotgan amallarga e'tibor berib turishni va unga taqlid qilib asta-sekin harakat qilishni o'rgatadi. Bunda quyidagilarga e'tibor berish joiz:

a) bolalar o'qituvchining ko'rsatmalariga qanday amal qilishmoqda;

b) ular mehnat madaniyati va sanitariya-gigiyena ko'nikmalariga qanchalik rioya etishmoqda;

d) ish materiallari qanday sarflanmoqda;

e) o'quvchilar asbob-uskunalardan qanday foydalanishmoqda;

f) ular ish usullarini qay darajada uqib oldilar.

4. *Ishlarni baholash.* Bu paytda o'qituvchi har bir bolaning ishini qisqa tavsiflab jurnalga baho qiyadi. Kar va zaif eshituvchi

o'quvchilar yorliq (etiketka) qilib tayyorlangan buyumlarga yopishtiradilar, yorliqda ishning tugallangan vaqti, necha soat vaqt sarflanganligi, bajaruvchining familiyasi va ismi, sinfi aniq kirsatiladi.

5. *Uy vazifasini tushuntirish.* O'qituvchi har bir o'quvchining faoliyatiga baho qo'yib, ishdagi kamchiliklarni ko'rsatadi va uyga berilgan topshiriqni tushuntirish davomida xatolarini tuzatish uchun qo'shimcha ko'rsatmalar beradi.

Laboratoriyada olib boriladigan darslar

Bunda kar va zaif eshituvchi o'quvchilar materiallarning (plastilin, loyning) xossalariga qarab ularni ish uchun o'zlari tayyorlaydilar, materiallar (qog'oz, karton, mato) texnologiyasi bilan tano'shadilar.

Darslar: buyumlarni o'quv-nazoratchilarning xohishi bilan ko'rgazmaga tayyorlash; bunday darsning maqsadi kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalar darajasini tekshirishdir. Qishloq xo'jalik Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiya darslar: bu dars, o'z mazmuni jihatidan, yuqoridan bayon etilgan dars bilan deyarli bir xil, shu sababli, darslarni planlashtirishda yuqorida ko'rsatib o'tilgan to'zilikga amal qilish zarur. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatda aqliy aktivligiga mehnat topshirigining xarakteri kuchi ta'sir etadi. Masalan. «Tabiiy materiallardan qurish-yasash» temasidagi darsni olib ko'raylik.

Darsning maqsadi: tabiiy xom-ashyodan buyum yasash usullarini o'rganish: materiallar tanlash, ulash, bo'laklarni bir butun model qilib yasash.

Darsni jihozlash: qaychi, chizg'ich, somon yoki qamish, yumshoq sim.

Darsni borishi: o'qituvchi somondan yasalgan o'yinchoq uychani ko'rsatib, somondan o'yinchoq uycha yasash uchun ma'lum miqdorda somon olish kerakligini tushuntiradi.

1. Bu o'yinchoq nimadan qilingan? O'qituvchi o'yinchoq

di.

2. Bu o'yinchoqni tayyorlash uchun qanday geometrik shakl zarur? Bunda o'qituvchi devorning uzunligi 6 cm, eni undan 2 cm kam, balandligi esa enidan 5 cm uzun, tomi esa uy yonlariga 1 cm dan chiqib turadigan bo'lishi kerak, deb uqtiradi.

O'zbekistondagi eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda o'tkazilgan tajribalar ko'rsatadiki, bolalarni mehnat amallarini harfli grafik usuli bilan mustaqil rejalashtirishga o'rgatishdan avval ularda mehnat bosqichlari uchun zarur bo'lgan dastlabki malaka va ko'nikmalarni hosil qilish kerak. Bolalarning aqliy ishini faollashtirishga e'tibor berish, kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning yasash qobiliyatlarini rivojlantirish, buyumning qismlarini bir butun qilib o'rgatish kerak.

Boshlang'ich sinflarda chizmachilik elementlari maxsus o'quv fani sifatida ham, mehnatga o'rgatish bo'limining ma'lumotlari tariqasida ham o'qitilmaydi. Dorskadagi chizmani chizish, uni namunaga solishtirish, mo'ljallangan buyumni tayyorlash uchun zarur xom-ashyoni ajratish, darsda qilinadigan ishlarni oldindan rejalashtirish kabi ko'nikmalarni asta-sekinlik bilan egallab boradi.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar mehnat darsi mashg'ulotlarini o'tash davomida faol fikrlashni, duch kelgan qiyinchiliklarni yengishni, avval hosil qilingan mehnat bilimi va malakasini oqilona va ijodiy qo'llay bilishni o'rganadi, tashabbuskorligi oshadi, shaxsiy mustaqilligini kuchaytiradi.

Nazorat savollari

1. Boshlang'ich sinflarda mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi turlari haqida ma'lumot bering.

2. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiya darslarida o'quv jarayonini tashkil etish haqida so'zlang.

3. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar ishi qanday tekshiriladi va baholanadi?

8-§. APPLIKATSIYA VA UNING TURLARI

Tayanch tushunchalar: *applikatsiya tarixi, dekorativ applikatsiya, geometrik applikatsiya, doira, kvadrat, syujetli applikatsiya, mavzuli applikatsiya, ko'p rangli applikatsiya, badiiy-estetik, kompleks.*

Bolaning barkamol topishida badiiy ijodning ahamiyati

Inson kompleks ta'sir etuvchi vositalar negizida kamol topadi. Bu vositalarda badiiy-estetik mazmundagi bilimlar va tasavvurlarning ham muhim o'рни bor. Barcha davrlarda yosh avlodning estetik tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qaralgan. Yosh avlodning dunyoni anglashi, atrof muhitdagi voqea va hodisalarga nisbatan o'z munosabatini namoyon etishi uchun unda estetik tasavvurlar, bilimlar, muayyan ko'nikma va malakalar shakllangan bo'lishi lozim. Shundagina bola o'zining dastlabki «chizgi»larini ifodalab, tasvirlay boshlaydi. Bola kamolot topishining sur'ati va tezligi mavjud pedagogik va logopedik shart-sharoitlar, ta'sir etuvchi omillarga bog'liq. Zero, estetik faoliyat umumiy dunyoqarashning tarkibiy qismi hisoblanadi.

A. Leonev ta'kidlaydiki, bolaning shaxs sifatida shakllanishida ta'limning yo'nalishi va mazmuni yetakchi o'rin tutadi. Xususan, ta'lim jarayonida bolalar kundalik hayotlarida zarur bo'lgan muayyan ijtimoiy tajribalar to'playdi, tevarak atrof haqida tasavvurlarga ega bo'ladi. Bolalarda olam haqidagi dunyoqarash elementlari va tasavvurlarini shakllantirishda badiiy-estetik mazmundagi mashg'ulotlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Chunki ular barcha yoshdagilar uchun umumiy hisoblanadi. Zero, musiqiy, tasviriy ijod, drama, raqs, adabiyot insonning ma'naviyati va madaniyatining ajralmas qismidir. Ayni paytda inson tomonidan insoniyat tomonidan atrof muhitni, zamon va makonni, olam tartib va qonunlarini o'rganishi va o'zlashtirishida badiiy ijod namunalari universal ta'sir ko'rsatadi.

Bola estetik mashg'ulot, ya'ni badiiy ijodning qandaydir turi tug'ullanishi, bu jarayonning ishtirokchisi sifatida olamni uning muayyan dunyoqarashi va tasavvurlarini

shakllantirishning pedagogik va logopedik jihatidan kafolatlangan shaklidir.

Musiqqa. Bolalarda dunyoqarashni shakllantirishda musiqiy tarbiyaning o'рни alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, bugungi kunda aynan musiqqa insoniyat hayotiga chuqur kirib borgan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida badiiy-estetik jihatidan yuqori ta'sir kuchiga ega. Tarixdan ma'lumki, qomusiy olim Abu Nasr Forobiy dunyodagi fanlarni to'rt guruhga bo'lib, shulardan biri musiqqa ekanligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Ertaklar. Yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi namunalari – ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati katta. Ertakdagi voqea-hodisalar katta yoshdagilardan farqli o'laroq, bolalar tomonidan boricha, ya'ni qanday aytilgan bo'lsa, shundayligicha qabul qilinadi. Bolalar ertaklarda yaqqol namoyish etilgan yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik kabi insoniy fazilat va kamchiliklarga o'z munosabatlarini bildiradilar. O'zlaricha ertak syujeti bo'yicha turli voqealarni qo'shib to'qiydilar. Natijada ko'p hollarda ularning hayoliy tasavvurlari o'sadi.

Ertaklar mazmuni asosida tasviriy faoliyat ko'rsatish tasavvurdagi hodisalar, undagi obrazlarni qayta talqin qilish, unga o'z fantaziyasini singdirish shaxsiy faoliyatning yangi qirralarini, usullarini o'zlashtirishga keng yo'l ochib beradi. Bu jarayon bolani o'z tasavvurlarini anglash va tushuntirishga, pirovard natijada mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Tasavvurdagi tasvirlar. Mustaqil fikrlash dunyoni tushunish, muayyan dunyoqarashga ega bo'lishning dastlabki bosqichidir. Zero, yosh avlodning tajribasida tasviriy faoliyatining ulushi katta. Shu bois bolalarda estetik tasavvurlarning nafaqat umumiy dunyoqarashlarini shakllantirish vositasi, balki ularning rivojlanishi, muhim ijtimoiy vositasi sifatida qarash joiz. Ta'lim yo'nalishlari, tamoyillari, mazmuni, uslublari qanchalik takomillashtirilmasin, bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatilmas ekan, ularning bilimi ongli va mustahkam bo'lmaydi, demak, uning amaliy tatbiqi ham oqsaydi.

Ulg'ayayotgan bolalarning dastlabki fikrlari aynan tasvir vositasida vujudga keladi. Bu oddiy qalam, ruchka, flomasterda

bajarilgan turli chiziqlar, bo'yoqlardagi turli surtmalar tarzidagi kichik hikoyalar, fikrlar tasviridir. Oddiy ko'z, maxsus yo'naltirilmagan nazar bu fikrlarni o'qiy olmaydi. Bu fikr boshqa tilda bitilgan. Bolalarning eshitgan ertaklari, ko'rgan multfilmlariga o'z imkoniyatlari darajasida illyustratsiyalar ishlashi fikr bildirishning, demakki, dunyoni anglashning bir shaklidir.

Estetik idrok. Estetik ong – bevosita ijtimoiy borliq, tabiat va san'at bilan muloqot qilish jarayonida shakllanadigan qarashlar, g'oyalar, nazariyalar, badiiy mulohazalar mezonlari estetik idrok etish majmuasidir. Estetik ongning asosini esa go'zallikni idrok etish tashkil etadi. Estetik idrok etish – bu atrof-muhitdagi hodisalar, jarayonlar, buyumlarning estetik mohiyatlarini o'zlarida aks ettirish xossasi bo'lib, u bir vaqtning o'zida hissiy hamda xususiy ahamiyat kasb etadi, bu ikki jihatning uzviy aloqasida sodir bo'ladi. Faqatgina estetik tushuncha va mulohazalarning bir butunligida to'laqonli estetik idrok etish mumkin.

Estetik idrok etishda yosh avlodning individualligi, dunyoni, olamni anglashga bo'lgan shaxsiy moyilliklari, qiziqishlari namoyon bo'ladi, shular negizida uning dunyoqarashi shakllanib boradi.

Applikatsiya haqida tushuncha. Applikatsiya turli shakllarni qirqish va ma'lum materiallarga mustahkamlashga asoslanuvchi tasvirlash texnikasining turidir. Applikatsiya lotincha mato yoki qog'ozga biror materialning har xil rasmlari qiyqimlarini yopishtirish, tikish orqali badiiy tasvir hosil qilish demak. Bunday tasvirlar yuqori did va mahorat bilan bajarilgan, chiroyli, nozik badiiy ishlangan, nafis naqshlar bilan bezatilgan bo'ladi. Hatto qovoq, tarvuz, qovun urug'laridan kvadrat va to'g'ri to'rtburchak ichiga ajoyib naqshlar ishlash mumkin. Rassom Piter Paul Rubens, haykaltarosh Bartel, ertakchi Gans Xristian Andersen, rassom F.P.Tolstoyning aplikatsiya usulida ishlangan 50 ta siluet ishi Ermitajda saqlanadi. Keyinchalik siluet san'ati G.Noru but, Ye.Kruglikov va ko'pgina boshqa rassomlar ijodida o'zini topgan. Rassom Ye.Lebedov ham o'z talantini qog'ozdan aplikatsiya qirqishga bag'ishlangan.

Applikatsiya 2500 yil muqaddam ko'chmanchi xalqlar orasida vujudga kelgan. Faqat XX asrga kelib ko'zga tashlangan. Qog'ozdan bajarilgan applikatsiyani uning yosh turi deb atasak mubolag'a bo'lmaydi.

Turli xalqlar applikatsiyani har xil materiallardan foydalangan. Masalan, yoqutlar applikatsiya ishida po'stloqdan foydalanishgan, bo'yalgan po'stloq applikatsiyalari bilan o'tovlarini bezashgan. Xanti-mansi, evenk va boshqa shimoliy xalqlar applikatsiyasida teri, mato, mo'ynalar ishlatilgan. Komi, qozoq, qalmiq, osetin, buryat va boshqa xalqlar applikatsiyadan milliy kiyim, uy-ruzg'or predmetlarini bezashda foydalanishgan.

Applikatsiyada avval eskizi tuziladi, so'ngra kerakli detallar o'lchami va miqdori hisoblanadi. Detallar tayyorlab, ma'lum tartibda joylashtiriladi va yopishtirishni qaysi detaldan boshlash kerakligi aniqlanadi. So'ngra tayyorlangan materiallar bir-biriga yopishtiriladi.

Applikatsiya materiallarni tikish yoki yopishtirish yo'li bilan bajariladigan ish turidir. Applikatsiya ishida asosiy material qog'oz bo'lsa-da, dazmollangan va kraxmallangan gazlama bo'lakchalaridan ham foydalanish mumkin. Bu materiallar bilan bir qatorda, somon, quritilgan urug', danak, barg va shu kabilardan foydalaniladi. Eng oddiy applikatsiyalar geometrik shaklda qilinadigan ornament va dekorativ-naqsh usulida ishlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari geometrik shaklli applikatsiyalarni bajarishda geometrik shakllar va o'lchov asboblari haqidagi mavjud bilimlarni mustahkamlaydilar.

Rasm darslarida bolalar to'g'ri to'rtburchak, doira, uchburchak, kvadratga naqshlar tuzish bilimlarini chuqurlashtiradilar. Ayrim predmetlarni bosqichma-bosqich tahlil qilib, geometrik shakllarni to'g'ri idrok etishni o'rganadilar. Ularning «ko'p», «kam», «uzunasiga», «ikki qismga qirqish», «teng qismlarda», «o'ngga», «chapga», «tepaga», «pastga» kabi tushunchalari mustahkamlanadi.

Geometrik shaklli applikatsiyalarni dekorativ-naqshlar, predmetli va syujetli applikatsiyalarga ajratish mumkin. Bolalar predmetlarni fazoviy idrok etishini rivojlantirish uchun bizni o'rab turgan narsalar: uylar, archa, daraxti, mashina, idish-tovoq,

jonivorlar, gullar va shu kabilarni geometrik shakllar bilan ifodalash mumkin. Rangli qog'ozdan olingan doiralar va ularning qismlari bilan applikatsiya bo'yicha ko'plab geometrik narsalarni bajarish mumkin. Doiralarning har birini shunday joylashtirish kerakki, natijada talab qilinadigan kontur paydo bo'lsin. Ishni 1-sinf-danoq qo'ziqorin, pufak kabi oddiy shakllarni bajarishdan boshlash, 2-3-sinflarda esa ishlarni murakkablashtirib borish joiz. Bu ishlar o'quvchilarda ijodiy tasavvur va tafakkur, badiiy didni o'stirishga yordam beradi. Bolalarda qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida qat'iyatlilik, tartiblilik, uyushqoqlik, tashabbuskorlik ko'nikmalari shakllanadi.

Syujetli applikatsiya kompozitsiyasiga ko'ra oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. Murakkab syujetli applikatsiyalar - ertaklar, hikoyalar va hokazolarga illyustratsiya sifatida yasaladi. Agar syujet oddiy bo'lsa, tasvirlarni oldindan belgilamay qirqish mumkin. Bunday illyustratsiyalarda asosiy mavzu elementi negizning eng katta qismini egallashi zarur. Keyin uning atrifiga syujetni ochib beradigan boshqa narsalar yelimlanadi.

Rangli qog'oz bilan ishlash o'quvchilarning ijodiy rivojlanishiga yordam beradi, xayolotini boyitadi, kuzatuvchiligi, diqqat va tasavvurini faollashtiradi, irodasini tarbiyalaydi, qo'l mehnati, chamalash va rang sezish qobiliyatini o'stiradi. Applikatsiya ishlarini bajarishda bolalar qaychi bilan qirqishning turli usularini o'rganadilar.

Ixtisoslashtirilgan maktabning qo'l mehati darslarida applikatsion ishlarni bajarishda rangli qog'oz asosiy material bo'lib xizmat qiladi. Bolalar daftarlarning yorqin muqovasidan foydalanishi mumkin. Bunday mashg'ulotlarda applikatsion ishlarni bajarishda silikatli yelimdan foydalanishga ruxsat berilmaydi.

Applikatsiyada ortib qolgan qiyqim va turli materiallardan foydalanish bolalarda ehtiyotkorlik va tejamkorlikni tarbiyalaydi. Bolalar o'z ishini rejalashtirishga, qog'ozda applikatsiya elementlarini to'g'ri taqsimlashga o'rganadilar. Bunday ish bolalarda badiiy didni yuzaga keltirishda, rangning ahamiyati va uni tushunishga yordam beradi. «Ko'p», «kam», «teng

qismlar» tushunchalari mustahkamlanadi. Qaychi bilan ishlashda o'quvchilarning motorikasi rivojlanadi.

Applikatsiya nafaqat mehnat darsida buyum yasash uchun, balki matematika, ona tili, nutq o'rganish bo'yicha turli ko'rgazmalar tayyorlashda ham foydalaniladi.

Applikatsiya ishlari uchun o'qituvchi tayyorlanadigan narsaning kattalashtirilgan namunasiga ega bo'lgani ma'qul. O'quvchilar esa bajariladigan ish uchun zarur qismlar bilan ta'minlanadi.

Dekorativ kompozitsiyani yaratishda bolalar ma'lum shakllarni bir necha marta takrorlab chizishi mumkin, lekin undagi naqshlar turli xil bo'lishi talab etiladi.

Rasm chizish va harf yozishning o'zaro bog'liqligi

Bolalar, odatda, ko'rgan-bilgan rasmlarini qayta-qayta chizishni yoqtirishadi. Afsuski, bunda ularning chizish malakalari boyimaydi, tasavvurlari o'smaydi. Shuning uchun har xil mavzu va mazmundagi rasmlarni chizdirish ko'proq naf beradi.

Tasviriy faoliyat estetik tarbiyani shakllantirish bilan birga bolaning qo'l mushaklarini rivojlantiradi, yozish-chizish malakasini oshiradi hamda uni maktabga tayyorlaydi.

Nafaqat rasm chizish, balki tasviriy faoliyatning boshqa turlari: applikatsiya, loy bilan ishlash, to'qish, qurish-yasash amallari bolaning qo'l mushaklarini shakllantiradi. Alohida ta'kidlash joizki, rasm chizish bolaning maktabga tayyorgarligini oshiradi, vaholanki, qalam va mo'yqalam bilan u xuddi ruchka singari harakatlarni bajaradi.

Psixologlarning fikricha, yozishni o'rganish uchun grafik va texnik ishlarni bajarish muhim. Harf elementini to'g'ri chizish yoki ma'lum harf shaklini bir-biri bilan to'g'ri birlashtirish hisobga olinadi. Mashg'ulot paytida ruchkani to'g'ri ushlab, qo'lni ohista harakatlantirishga e'tibor beriladi.

Sanab o'tilgan ko'pgina malakalar rasm chizishda ham qo'llaniladi. Agar bolaning diqqat-e'tiborini to'g'ri o'tirgan holda rasm chizishga qaratsak, ya'ni qog'ozni buklamay, yirtmay, qalam va mo'yqalamni to'g'ri ushlab, boshlagan ishini oxiriga

yetkazishga o'rgatsak, maktabga chiqqach, ma'lum talab va qoidalarga tez ko'nikib ketadi va yozishga qiynalmaydi. Yozuvga o'rgatish uchun bolaning qo'l harakatlarini tekis yo'naltirish mashqi bajariladi, rasm chizishda bu harakatlar naqsh elementlarini to'g'ri ishlatishda qo'l keladi. Bolaga rasmni shoshilmasdan, ozoda chizishga, o'z ishi va harakatlarini boshqara olishga o'rgatish kerak. Katta guruh tarbiyalanuvchilari rasmni belgilangan chiziqdan chiqmay bo'yashlari kerak. Harflarni bir teks yozish uchun bolalar barmoq harakatlarini har mashg'ulotda takrorlab va mustahkamlanib boradi. Xullas, rasm chizishda ham, harflarni yozishda ham bola bir-biriga o'xshash harakatlarni bajarar ekan, bu ikki jarayon unda har ikkala malakaning rivojlanishiga turtki beradi.

Kattalar mashg'ulotdan tashqari bolaga oq qog'oz berib, dekorativ san'atga xos turli chiziq burma shakllarni chizish taklif qilishlari mumkin.

Bolaning qo'li qancha ko'p harakat qildirilsa, uning tekis va chiroyli yozishi ham shuncha oson bo'ladi.

Bolalarni husnixat bilan yozishga o'rgatish uchun, ma'lum mashqlarni har mashg'ulotda takrorlash kerak. Buning uchun ota-onalarga yordam tariqasida yozuv daftarini olishimiz mumkin. Bola yozuv daftaridagi nuqtalarni birlashtirish asosida harflar yigindisini yoki qisqa so'zni hosil qiladi. So'zni yozib bo'lgach, bola yozishdan to'xtaydi. Qo'l va ko'zlar dam oladi. O'z navbatida, yozgan mashqlarini ko'rib, tahlil qilish va to'g'rilashga imkon yaratiladi. Bola yozayotgan paytda uning qo'l harakatiga, qalam, ruchkani to'g'ri ushlab yozishga e'tibor berish kerak.

Yozishni yanvar va fevral oyidan boshlagan ma'qul. Mashg'ulotni haftada 1-2 marta o'tkazish kerak. Ota-onalar bu faoliyatni oilada olib borishlari mumkin. Bu bolani estetik tarbiyalaydi va maktabga tayyorlaydi.

Tasviriy faoliyat orqali nutq ko'nikmalarini shakllantirish

Ma'lumki, nutq - odamlarning til vositasi bilan aloqa shidir. Nutq og'zaki va yozma bo'ladi. Odam og'zaki va yozma orqali munosabatga kirishib, bilimlarini nafaqat o'z hayotiy

tajribasi, balki o'zidan avval yashagan ko'plab ajdodlar qoldirgan tarixiy tajribalar hisobidan ham boyitadi. Hali so'zlashni bilmaydigan bolaning nutqi dastlabki vaqtda juda umumlashgan xarakterga ega bo'ladi. U atrofdagi odamlar muloqoti ta'sirida rivojlana boradi. Nutq bola shaxsining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, idrok etiladigan material qismlari orasida fikrlash aloqalarini o'rnatishga yordam beradi va kerakli harakatlarning tartibini aniqlaydi. Nutq faoliyati qo'shimcha rag'batlantiruvchi rol vazifasini bajaradi. Nutq yordamida ular stereotipli va shablonli o'ylash va so'zlashish an'anasini yengib o'tish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Nutq grafik malakalar va ko'nikmalarning shakllanishiga yordam beradi. O'z navbatida, yaxshi tashkil etilgan rasm mashg'ulotlari bolalar nutqining rivojlanishi uchun kuchli vosita bo'ladi.

Rasm chizish mashg'ulotlarida bolalarda tasvirlash jarayoni bilan bog'liq tushunchalar («naqsh», «chiziq», «kontur», «simmetriya»), predmet belgilarini yoki qismlarini xarakterlaydigan (katta, uzun, to'g'ri burchakli) so'zlar shakllanadi.

Konkret so'zlardan tashqari, predmet nomi, belgisi, harakati, shakl, kattalik, rang, joylashish kabi tushunchalarni o'zlashtiradilar. Tasvirlangan obyektlarni har tomonlama tekshirish, asosiy geometrik shakllar va ularning xarakterli xususiyatlari bilan tanishish bolalarning bu shakllar so'z ifodasini yaxshi va tez o'zlashtirishiga yordam beradi.

Dekorativ applikatsiya naqsh, gullardan tashkil topib, alohida-alohida tasvirlar (barg, shox, qo'ziqorin, qush, mashina, odam, uy kabilar)dan tarkib topgan predmetli harakatlar uyg'unligini aks ettiruvchi syujetdan iborat bo'lishi mumkin.

Geometrik figuralardan predmetli applikatsiyalar

Ko'p rangli applikatsiyalar. Ko'p rangli applikatsiyalarni qirqish ancha murakkab ish bo'lib, tasvirni qismlarga ajratish bilan aloqador. Bu turdagi applikatsiyalarni bajarishda fonni tanlash muhim. Fon ifodalangan predmetlar rangidan ochroq bo'lishi kerak. Ana shunda predmet xuddi bo'rtib turgandek yorqin ko'rinadi. Hammasi o'ylagan asarga bog'liq. Fonda joylashgan detallar rangi ham shunga qarab tanlanadi, detallarninig tabiiy joylashishi va o'lchamlarining uyg'unligiga e'tibor berish kerak. Ayrim detallar oldindan belgilanmay, qolganlari esa belgilangan eskizlar bo'yicha qirqiladi.

Ko'p rangli applikatsiyadan biri dekorativ applikatsiya hisoblanadi. Dekorativ applikatsiya – naqsh gullardan tashkil topib, alohida-alohida tasvirlangan hodisa harakatlar uyg'unligini aks ettiruvchi manzaralardan iborat bo'lishi mumkin.

Dekorativ applikatsiyalarni bolalar kitob, jurnal va boshqa materillardan olishlari, ayrim elementlarni qo'lda yaratishlari mumkin. Sharq naqshi applikatsiyasining bu turi uchun boy material hisoblanadi. Dekorativ applikatsiya bir va ko'p rangli bo'lishi mumkin.

Badiiy applikatsiyalar. Mavzuli ishlarni yaratish faqat mehnatni emas, balki badiiy tayyorgarlikni ham talab qiladi. Mehnat ta'limi darslarida applikatsiya ishlarini bajarish texnikasi o'rganiladi.

Rangdor suratli applikatsiya mavzusi asosida o'quvchilar turli bayramlarga bag'ishlangan ishlarni (tabriknomalar, ochiq xat muqovasi, yo'l belgilarini) bajaradilar.

Geometrik shaklli applikatsiyalar. Bajarilish texnikasiga ko'ra applikatsiyaning eng oddiy turlaridan biri geometrik shaklli applikatsiyalardir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari geometrik shaklli applikatsiyalarni bajarishda qator bilimlarni egallaydilar.

1. Geometrik shakllar: kvadrat, to'rtburchak, uchburchak, aylana qog'oz bo'lagi va o'lchov asboblari haqidagi mavjud bilimlarni mustahkamlaydilar.

Badiiy didni o'stiradilar, rasm darslarida tasma, doira, bilan naqshlar tuzish bo'yicha bilimlarini

chuqurlashtiradilar.

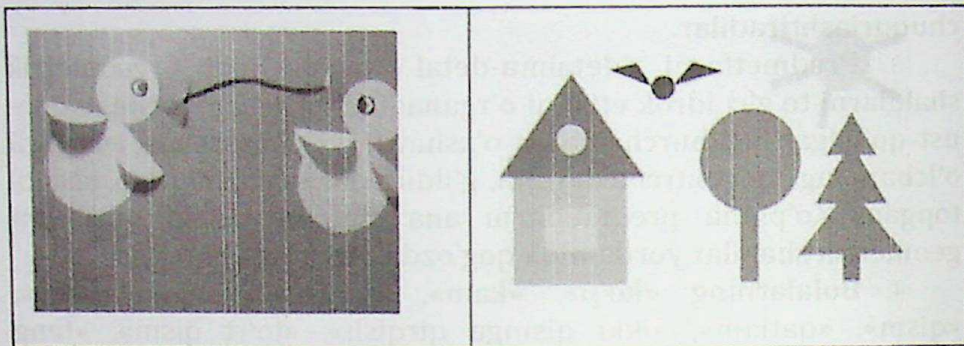
3. Predmetlarni detalma-detal tahlil qilib, geometrik shakllarni to'g'ri idrok etishni o'rganadilar. Masalan, archa ustma-ust qo'yilgan uchburchaklarga o'xshaydi, yuk mashinasi esa turli o'lchamdagi to'rtburchaklardan, g'ildiraklari aylanalardan tashkil topgan. Ko'pgina predmetlarni ana shunday tahlil qilish va geometrik shakllar yordamida qog'ozda tasvirlash mumkin.

4. Bolalarning «ko'p», «kam», «uzunasi», «ko'ndalangi», «qism», «qatlam», «ikki qismga qirqish», «to'rt qism», «teng qismlar» kabi tushunchalari mustahkamlanadi.

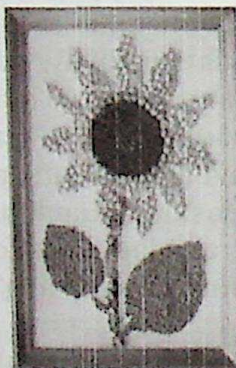
5. Bolalar ranglar uyg'unligini to'g'ri tanlashni o'rganadilar. Ularda estetik did tarbiyalanadi. Geometrik shaklli applikatsiyalarni ham dekorativ — ornament, predmet, syujetli applikatsiyalarga ajratish mumkin.

O'quvchilar bajaradigan birinchi ish — bu kvadrat, doira, to'rtburchak hamda oval kabi geometrik shaklli qog'oz bo'laklarini yasay olishdir. Bu ishni bajarish uchun o'quvchilar rangli varaqdan bo'lakni qirqib oladilar. Avval varaqning har ikkala tomoniga bir xil masofada nuqtalar qo'yadilar va ularni chizg'ich bilan birlashtirib, qog'oz tasmasini shu belgilangan chiziq bo'yicha qirqib oladilar. Qirqib olingan qog'oz chetlarini bukish bilan kvadratlar olinadi. Applikasiya yopishtiriladigan qog'oz ikkiga buklanadi va buklangan joyini silab iz tushiriladi. Qog'ozni ochib, detallar iz bo'ylab yopishtiriladi. Avval kvadrat yopishtiriladi, so'ngra keyingi kvadratdan taxlash yo'li bilan 4 ta kvadrat olinadi va ular ham yopishtiriladi, keyingi kvadratdan uchburchaklar qirqib yopishtiriladi. Navbatdagi darsda o'quvchilar geometrik shakllardan ornament yasashlari mumkin.

O'quvchilar har xil rangdagi 2 ta qog'ozdan 6 ta kvadrat qirqadilar. Ornament yelimlanadigan qog'ozni tayyorlab, o'rtasiga chiziq tushiradilar, kvadratlarni shu chiziq bo'ylab joylashtiradilar. Ish ijodiy bo'lishi mumkin. O'qituvchi doskada kvadratlardan yasalishi mumkin bo'lgan ornamentning bir necha variantlarini ko'rsatadi va o'z ornamentlarini o'ylab topishni bolalarga havola qiladi. Kuni uzaytirilgan guruhlarda turli shakllardan ornamentlar yasaladi.

O'qituvchi istalgan predmetni tanlaydi. Misol uchun, idish-tovoq, jonivor, gul kabilarni geometrik shakllar bilan ifodalash mumkin. Uni bolalar bilan ko'rib, ayrim qismlari qaysi geometrik shakllarga o'xshashligi, ularni qanday o'lchamlarda, qaysilarini kattaroq yoki kichikroq olish, qanday izchillikda joylashtirish kerakligi aniqlanadi. O'quvchilarni doira va ovalni qo'lda tekis qirqishga o'rgatish kerak. Buning uchun kvadrat shakldagi qog'ozni to'g'ri buklab, burchaklari qirqilsa, doira tayyor bo'ladi. To'g'ri to'rtburchak shaklidagi qog'ozni to'rt buklab, burchaklari qirqilsa, oval va uning qismlari hosil qilinadi. Endi bu geometrik shakllardan applikatsiyalar (shar, qo'ziqorin) yasash mumkin.

Bir rangdagi qog'ozdan simmetrik tasvirlarni qiyish uchun to'rtburchak shakldagi qog'oz olinadi. Predmet dumaloq (olma, for, olcha va shu kabilar) bo'lsa – kvadrat, cho'zinchoq (y, sabzi, daraxt va shu kabilar) bo'lsa – to'g'ri to'rtburchak

olinadi. Qog'oz ikkiga buklanib, unga predmetning yarim silueti chiziladi, bunda uning markazi bukilgan chiziq bo'yicha o'tadi va qirqib olinadi. Qirqib olingan siluet yoyilganda, predmetning to'liq chizilgan shakli yuzaga keladi. Bolalar qirqish ko'nikmasini egallab olganlaridan so'ng ko'pgina predmetlarning konturini chizishda asosiy xususiyatlari saqlab qolinishi muhimdir. Shuning uchun biror predmetning konturini tushirishdan oldin, uni yaxshilab ko'rib chiqish, shaklini o'rganish, proporsiyasini aniqlash kerak.

Ko'p rangli applikatsiyalarni qirqish anchagina murakkab ish bo'lib, tasvirni qismlarga ajratish bilan aloqadordir. Bu turdagi applikatsiyani bajarishda fonni tanlash muhimdir. Fon ifodalanadigan predmetlar rangidan ochroq bo'lishi kerak. Ana shunda predmet xuddi bo'rtib turgandek, yorqin ko'rinadi. Hammasi o'ylangan kompozitsiyaga bog'liq. Fonda joylashadigan detallar rangi ham shunday tanlanadi, detallarning tabiiy joylashishi va ular o'lchamlarining uyg'unligiga e'tibor berish kerak. Bu ishlarni bajarishning bir necha usullari mavjud: ayrim detallar konturlarini oldindan belgilanmay qirqiladi; ayrim detallar esa belgilangan natura – eskizlar bo'yicha qirqiladi.

Syujetli applikatsiya. Syujetli applikatsiya oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. Murakkab syujetli applikatsiya – ertaklar, hikoyalar va shu kabilarga illyustratsiya sifatida yasaladi. Syujet oddiy bo'lsa, tasvirlarni oldindan belgilamasdan qirqish mumkin.

Murakkab syujetli applikatsiya ham syujet tanlashdan boshlanadi. Syujetni o'quvchining o'zi o'ylab topgan, bu rasmni chizish malakasiga ega bo'lsa, unda avval syujet rasmi, so'ngra detallar chiziladi va qirqib olinadi. Ayrim detallar turli rangdagi qog'ozlardan qirqiladi. O'quvchi rasmni chizishga qiynalsa, tanlagan rasmdan qora qog'oz yordamida nusxa ko'chirishi mumkin. Rasm ayrim detallarga ajratiladi, rangli qalam bilan har bir detalning atrofi chizib chiqiladi. Ular qirqib olinib, syujet yoki narsa detallari qog'ozga yig'iladi. Syujet yoki predmetning tabiiy ko'rinishiga putur yetmasligi uchun ularning qaysi tartibda yelimlanishi belgilanadi va ishga kirishiladi.

Kuchaytirish va kattalashtirish usuli yordamida rasmlarni kattalashtirib yoki har xil holatda applikatsiyadan foydalanish mumkin.

Mavzuli applikatsiya. Mavzuli applikatsiya ma'lum mavzuni aks ettiradi – u badiiy asar uchun illyustratsiya, applikatsiya, plakat bo'lishi mumkin. Badiiy mavzuli applikatsiya predmetlar shaklini, asosiy aniqliklarni, qismlarning o'zaro aloqasini, manzara va narsalarning hajmini, rangini, soya va yorug'lik tushayotgan tomonini munosib rang berib ko'rsatish kabilarni ifodalashi kerak.

Mavzuli-manzarali applikatsiyalar («Bo'g'irsoq to'nkada o'tiribdi», «Jo'ja don yemoqda», «Akvariumdagi baliqlar») bajarish uchun har xil predmetlarni mavzu yoki manzaraga mos tartibda qog'ozdan qirqib olib, to'g'ri joylashtirish ko'nikmalarini talab qiladi. Bunday hollarda bolalar oldiga quyidagicha vazifalar qo'yiladi:

- predmetlarni qirqib olish, ularni o'zaro taqqoslaganda katta-kichik narsalarni bir-biridan farqlash (daraxtlar baland, qushlar kichik tasvirlanishi, katta va kichik baliqchalar);
- asosiy predmetlar va bosh qahramonlarni ajratib tasvirlash, ularni voqea joyi bilan bog'lash (baliqlar akvariumda suzib yuribdi, gulzorda gullar o'sib turibdi);
- qahramonlarning xarakterli xususiyatlarini imoishoralari, gavda vaziyatlari, kiyimlari, ranglari orqali ochib berish (Bo'g'irsoq Ayiq bilan uchrashgani rasmida ularning figuralari bir-biriga qaratib yelimlanadi);

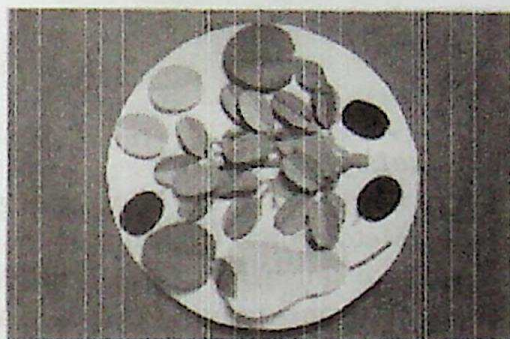
kompozitsiya tuzishda fonga predmetlar gorizonta va

vertikal qatorlar bo'yicha joylashtiriladi (shahar ko'chalari, bolalar xori qatnashchilari). Uzoqdagi predmetlarning tasviri kichik qilib olinadi;

- yil fasllari, ob-havoning o'zgarishi kabilarda ranglardan to'g'ri foydalanish.

Bu vazifalar bolalarning yoshiga qarab har xil tarzda amalga oshiriladi. Bilim, ko'nikma va malakalarining darajasiga qarab topshiriqlar murakkablashtirib boriladi va ijodkorlik elementlari orttiriladi.

Yoshiga qarab bolalar mavzuni turlicha yoritishadi. Masalan, «Kuz» mavzusini bolalar turlicha ochib berishlari mumkin. Katta yoshdagi bog'cha bolalari «Kuzgi guldasta», «Poliz mahsulotlari» kabi applikatsiyalarni tayyorlasalar, quyi sinf o'quvchilari «Kuzgi natyurtmort», «Qushlar issiq o'lkalarga qaytmoqdalar» kabi original mavzularni tanlashlari mumkin.

Kuz ne'matlari (mevalar)

Hajmiy applikatsiyalar

O'quvchilar amaliy ishida ba'zi hajmiy ko'rinishga ega bo'lgan applikatsiyalar keng o'rin tutadi. U o'quvchilarning badiiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ularni tayyorlash usullariga qarab 4 ta guruhga bo'lish mumkin.

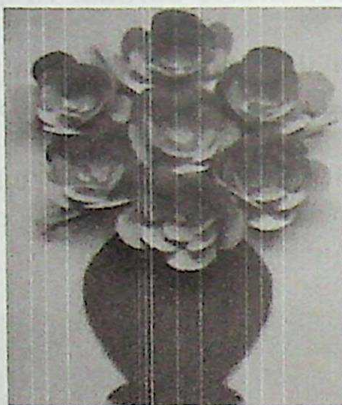
1. Alohida elementlar asosga o'z tekisligining faqat bir qismi bilangina yelimlanadi. Applikatsiya detallarining yelimlanmagan qismi ko'tarilib turadi. Agar gullar ko'p yaproqchali bo'lsa, gulning eng pastki yaproqchalari to'la yelimlanib, ustkilari biroz ko'tariladi, ustki qatlam yaproqchalari faqat markaz qismi bilan

yopishtiralidi.

2. Buklanadigan shaklli detallarning 2/3 qismi yelimlangani maqsadga muvofiq.

3. Fonga (applikatsiya asosiga) hajmli detal (quti, avtomobil va boshqa), somon, qor o'rniga paxta va boshqalar yopishtiriladi.

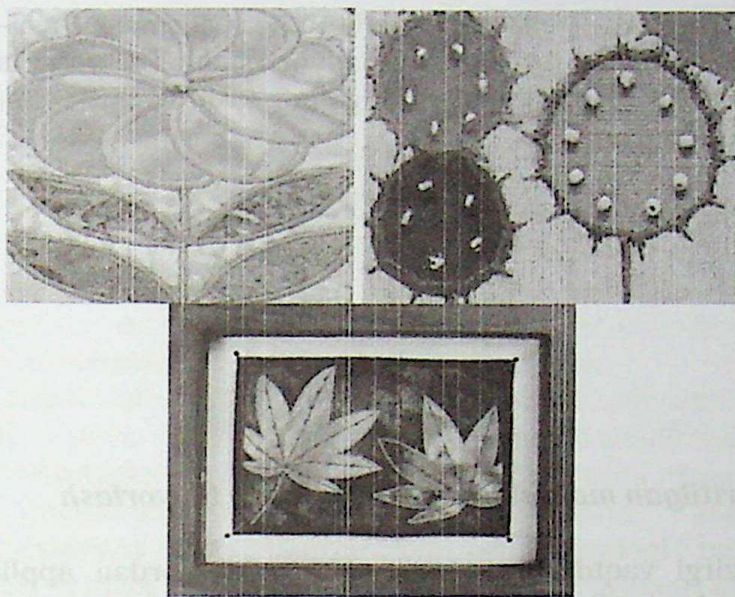
4. Ba'zi detallar (gul o'zagi, yaproqlari) bukilgan qog'ozlar yopishtirilib, tasvirga hajm bag'ishlaydi.

Matodan applikatsiya tayyorlash

Kashtado'zlik - xalq amaliy san'atining eng keng tarqalgan turlaridan biri. Matolardan applikatsiya tayyorlash - kashtado'zlikning bir ko'rinishi. Applikatsiyada kashta bajarish - biror matodan tanlangan fonga boshqa mato parchasini mahkamlashdan iborat. Matolar tikish yoki yelimlash usullari bilan fonga yopishtiriladi. Matodan tayyorlanadigan applikatsiyalar predmetli, manzarali yoki naqshli; bir, ikki yoki ko'p rangli bo'lishi mumkin.

Matodan applikatsiya tayyorlash uchun ma'lum malakalarni egallagan bo'lish talab qilinadi. Avvalambor, albatta, matoni qirqishni bilish kerak, axir matoni qirqish qog'ozni qirqishga nisbatan qiyinroq, buning ustoga mato qirqilganda uning laridagi iplari tarqalib ishni murakkablashtirishi mumkin.

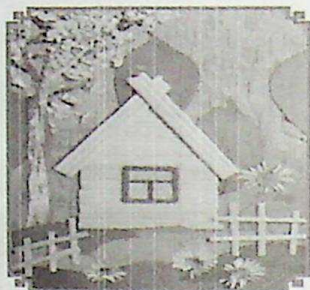

Somondan applikasiya tayyorlash

Ko'plab xalqlarning hunarmandlari orasida somondan har xil narsalar yasash keng ommalashgan. Ular somondan bo'yra, sumka, gilamcha va turli o'yinchoqlar yasaydilar. Boshqa xalqlarda qutichalar, nafis sandiqchalar, ramkalarga somondan naqshlar tushirish ommalashgan.

Somondan tayyorlangan applikasiyalar juda chiroyli bo'lib, tilla rangda tovlanib turadi. Somon tolalarining bo'ylama joylashgani va yaltiroqligi uchun shunday manzara hosil bo'ladi. Somon tolalari faqat ma'lum vaziyatda yorug'likni eng ko'p qaytaradi. Yorug'likka nisbatan har xil burchakda joylashgan somon tolalaridan bajarilgan applikasiya oltin kabi yarqirab takrorlanmas manzara hosil qiladi. Somon applikasiyalari zamonaviy uylar interyeriga ham mos tushadi. Somondan chiroyli suvenirler tayyorlash mumkin. Bular kartinalar, naqshlar, quticha va ramkalar bo'lishi mumkin. Katta yoshdagi bog'cha bolalari somondan applikasiya yasashni oson o'rganib oladilar. Predmetlar geometrik shaklga ega: uy - kvadrat, tom - uchburchak, archa - ustma ust qo'yilgan uchburchaklar,

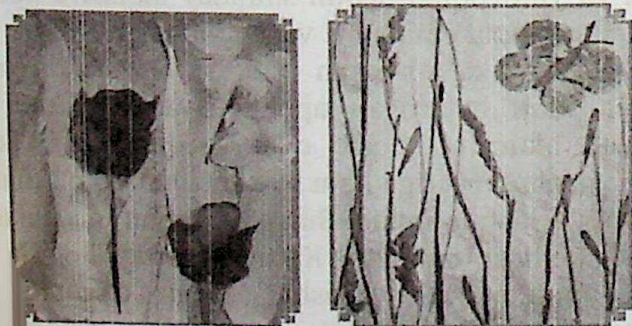
qo'ziqorin: asosi – tepaga uzayib boradigan tasma, sallasi – yarim aylana. Somondan applikasiya tayyorlashda 3-4 nafar boladan iborat kichik guruhlarda mashg'ulot tashkil etish maqsadga muvofiq.

Qurilgan maysalardan applikasiya tayyorlash

Hozirgi vaqtda gullar, o'simliklar, barglardan applikasiya tayyorlash – floristika keng ommalashib bormoqda. Katta yoshdagi bog'cha bolalari tabiiy materiallardan applikasiyalarni qiynalmasdan bajara oladilar. Bu mashg'ulot ular uchun qiziqarli va foydali bo'lib, tabiatni yaqindan o'rganishlariga ham yordam beradi. Bu jarayon bolalarning ijodkorligi, fikrlashi, kuzatuvchanligi, mehnatsevarligi, badiiy didini rivojlantiradi.

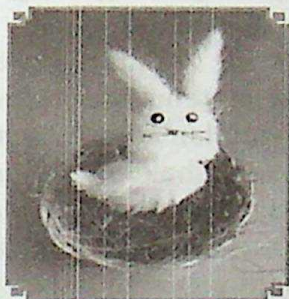
Tabiatdan ranglarning takrorlanmas rang-barangligi va tayyor mukammal shakllarni olish mumkin. Tabiiy materiallar bilan mashg'ulotlarni o'tkazish bolalarni tabiatni sevishga, uni asrab-avaylashga o'rgatadi.

Terak momig'idan applikatsiya tayyorlash

Har bahorda teraklarning momig'i yer ustini qor kabi qoplaydi. Bu momiqlarni yig'ib, keyinchalik ulardan yelim va bo'yoqlarsiz juda chiroyli applikatsiyalar tayyorlash mumkin. Ular mayin, yengil va nafis bo'ladi. Qog'oz applikatsiyalar kabi terak momig'idan tayyorlangan applikatsiyalar ham predmetli, mavzuli va bezakli bo'lishi mumkin. Predmetli applikatsiyalarning mavzulari har xil, kam va yirik detallardan iborat bo'lishi, shunda ularni bajarish oson bo'lishini hisobga olish kerak.

Applikatsiyalar uchun momiq yoki patli hayvonlar: quyon, mushuk, o'rdak, jo'ja, duxoba o'yinchoqlar, o'simlik va gullar kabilarni tanlagan ma'qul. Applikatsiyalarni oq-qora rasmlar yoki rangli fotosuratlariga qarab bajarish oson. Manzarali applikatsiyalarda qish manzaralari, akvariumdagi baliqlarni tasvirlash chiroyli va o'ziga xos chiqadi. Bundan tashqari naqshlar va boshqa turli shakldagi bezaklar bo'lishi mumkin.

Quyon

Qorbobolar

Xonalarni bezatish ishlari. Applikatsiyalar yordamida qisqa vaqt davomida sinf xonalari, zallar, yotoqxonalarini bezash mumkin. Alohida bezak elementlari uchun o'quvchilar rangli qog'ozdan qirqib olingan shriftli yozuvlar, gullar va shu kabilarni (dekorativ elementlarni) ishlatish mumkin.

Applikatsiyalarni qo'llash usuli bilan o'quvchilar devoriy gazetalar chiqaradilar, burchaklarni bezatadilar, ertaliklarga plakatlarni va dekoratsiyalar, bayram namoyishlariga gullar tayyorlaydilar.

Bolalarga bayroqlar, boshqa geometrik, simmetrik shakllarni chiqarish uchun chizma berilishi mumkin, tabiiyki, turli shaklli detallar ishlatiladi. Mashg'ulot uchun yangi shakllar o'ylab topiladi va barcha sinf o'quvchilari bu ishga jalb qilinadi.

Bayramlar uchun plakatlarni o'quvchilar rasm daftarida bajaradilar. Qobiliyatli bolalar kattaroq o'lchamdagi plakatlar bajarishadi. Shu tariqa bolalar tabiat, mehnat va sinf burchaklarini bezatishlari mumkin. Badiiy naqshlardan foydalangan holda applikatsiyalar yordamida turli bayramlarga tayyorgarlik ko'rishadi.

Bolalar oromgohlarida o'yinlar, karnavallarda kahramonlar bilan uchrashuvlar, tanlov va bellashuvlar o'tkazilganda hamma vaqt o'z yoshlariga mos va chiroyli applikatsiyalar tayyorlash qo'l keladi.

Applikatsiyalar bilan quti, papka, mashina modellari, kitoblar, ko'rgazmali qurollar va boshqa buyumlar chiroyli qilinadi.

O'quvchilarni applikatsiya bajarishga o'rgatish

Kar va zaif eshituvchi maxsus maktab internatlarida boshlang'ich sinflarning o'quvchilari matematika, texnologiya va boshqa darslarda qisman applikatsiya bilan shug'ullanadilar. Ular bu darslarda qog'ozlardan geometrik shakllar qirqish hamda murakkab bo'lmagan applikatsiyalar bilan tanishadilar. Applikatsiyaning zamonaviy yangi turlari, bajariladigan ishlarga ijodiy yondashib, yangi turdagi badiiy mahsulotlar yaratishga yo'naltirilgan usullardan foydalanish maktab darsliklaridan chetda qolib kelmoqda.

Applikatsiya tasviriy san'at turlari orasida bolalar uchun eng qiziqarli turlardan biri ekanligi aniqlangan. Bolalarni foydalaniladigan qog'ozlarning yorqin ranglari, shakllarning ritmik joylashuvi quvontiradi. Qog'oz qirqish va uni yelimlash jarayoni katta qiziqish uyg'otadi.

Applikatsiya bajarish jarayonida bolalar yangi bilimlarni o'qiydilar, boshqa mashg'ulotlarda olgan tushunchalari mustahkamlanadi. Bolalar tasviriy faoliyatining hamma turlari, deb, applikatsiya bajarish ham ularda ma'lum bir

bilimlarni shakllantirish, ko'nikmalarni rivojlantirish, malakalarni mustahkamlash va shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan bo'ladi.

Applikatsiya bolalarda rang haqidagi bilimlar faol egallinishida, buyumlar tuzilishi va o'lchamlari haqidagi tushunchalar, tekis shakllar va kompozitsiyalar haqidagi bilimlar rivojlanishiga yordam beradi. Qirqib olingan shakllar o'rnini o'zgartirish, taqqoslash, bir bo'lakning ustiga ikkinchisini qo'yish ishlari bajariladi. Bu ko'nikmalar kompozitsion bilim va ko'nikmalarni tez egallashga sharoit yaratib, mavzuli va bezakli applikatsiyalardan tashqari rasm solish uchun ham muhim hisoblanadi. Bolalarda qo'l harakatlari koordinatsiyasi, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasi, qog'oz va qaychi bilan ishlashda esa texnik malakalar shakllanadi.

Applikatsiyani bajarayotgan bolalar atrof-muhit va undagi narsalar haqidagi tasavvurlarini badiiy obrazlar yordamida ifodalashga o'rganadilar. Pedagog bolalarda atrofimizdagi olamga muhabbat uyg'otishi, ruhiy taassurotlarni boyitishi, individual qiziqish va qobiliyatlar shakllanishiga yordamlashishi kerak.

Bu mashg'ulotlar quyidagi masalalarni hal qilishga yo'naltiriladi:

- bolalarning sezgi organlariga ta'sir qiladi;
- ularda harakat uyg'unligini shakllantiradi;
- ko'rish bilan bir vaqtda amallarni tez-tez bajarishga o'rgatadi;
- hodisa va obyektlarni tez va tabaqalashtirib anglashga o'rgatadi;
- hodisalarni nutq orqali ifodalash ko'nikmasini hosil qiladi.

Keng ma'noda ijodkorlik yangi, o'ziga xos narsani yaratish demak. Tabiiyki, qanchalik betakror ijod namunasi (badiiy asar, g'oya, mexanik asboblarni,...) yaratilsa, shunchalik uning darajasi yuqori bo'ladi. Ijodiy faoliyat natijasi obyektiv ravishda ilgari mavjud bo'lmagan mahsulot hisoblanadi. Bunda uni tayorlagan odamning individualligi ham ochiladi.

Bolalar ba'zida ish jarayonida yangi narsalar yaratadilar, turli ko'rinishdagi original buyumlarni ham taklif qiladilar. Shubhasiz, bolalar uchun tayyor mahsulot emas, uni tayyorlash jarayoni ko'proq qiziqdir. Bu paytda bolalarda har xil yechimlarni ko'p

marta tekshirish, izlash va topish, natijada alohida qoniqish hissining hosil bo'lishi hamda yuqori ruhiy ko'tarinkilik kuzatiladi (A.V.Zaporjets, N.N.Poddyakov, L.A.Paramonov va b.). Kattalar uchun muammo yechimini izlash (uni anglab olish, yechim usullarini izlash) bosqichlari eng qiyin va mashaqqatli hisoblanadi. Yosh bolalar esa kattalardan farqli ravishda, bunday qiyinchiliklarni sezmaydilar ham, albatta, hech kim ularga keskin ta'zyiq yoki bosim o'tkazmasa. Ular osonlik bilan, ko'p hollarda o'zlari sezmaganda muammoga amaliy yondashib, yechim izlay boshlaydilar. Bu faoliyat asta-sekinlik bilan aniq maqsad sari yo'nalib, ko'pincha ijobiy natijalarga olib keladi.

Nazorat savollari:

1. Applikatsiya qachon va qayerda paydo bo'lgan?
2. Applikatsiya nimalardan iborat?
3. Applikasiyaning qanday turlari mavjud?
4. Applikatsiya yordamida qanday ishlar bajariladi?

9-§. PREDMETLI AMALIY TA'LIM DARSLARIDA ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING SO'ZLASHUV NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Tayanch tushunchalar: dars, eshitish qobiliyati, og'zaki, yozma, ashyo, asbob-anjomlar, plastilin, rangli qog'oz, qaychi, andoza, yelim, rangli qalam, o'chirg'ich, plastilin, suv, taxtacha, rivojlantiruvchi maqsad, kundalik.

Bolalarda eshitish qobiliyati til chiqishiga qadar buzilgan bo'lsa ham, nutq normal rivojlana olmaydi. Bolalarda eshitishning buzilishi va nutq qobiliyati pastligi ularning ta'lim olish salohiyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi tayin ⁴.

O'quvchilarga dars mavzusini tushuntirishda ularni mustaqil fikrlashga, o'z fikrini nutqiy birliklarda ifodalashga undash maqsadga muvofiq. O'quvchilarning so'zlashuv (og'zaki, yozma) nutqini rivojlantirish maqsadida asosan muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va bunga asoslanib narsa yasash, ya'ni amaliy faoliyat va nutqiy muloqot uyg'un holda amalga oshiriladi.

1. Stolga oldindan ish uchun kerakli ashyo, asbob-anjomlar – plastilin, taxtacha va likopda suv qo'yiladi.

O'qituvchi o'quvchilar e'tiborini tayyor buyumga qaratadi. Shunda o'quvchilar yangi mavzu buyum yasash bilan bog'liqligini anglaydilar. Bu usul tayyorlov sinfining 2-choragida qo'llaniladi. Misol uchun mashg'ulot quyidagicha davom etishi mumkin.

O'qituvchi: «Qani, bolalar, bugun darsda nima qilamiz?»

O'quvchilar (dastlab og'zaki daktil, imo-ishora orqali): «... yasaymiz», – deydilar.

Dars davomida o'qituvchi bolalar nutqini nazorat qiladi.

2. Partaga ish uchun kerak materiallar qo'yiladi. Doskaga applikatsiya usulida yasaladigan mevaning nomi, masalan, «olma» deb yoziladi. Bunda rangli qog'oz, qaychi, andoza, yelim, rangli qalam, o'chirg'ich, plastilin, suv, taxtacha va boshqalar aralash qo'yiladi. Bu tayyorlov sinfiga 2-yarim yillikda va 1-sinf uchun

⁴ Meeting the Needs of Children with Disabilities Families and professionals facing the challenge together Edited by Helen K. Warner. Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016. p-102.

tavsiya etiladi. O'quvchilar doskadagi mavzuni o'qiydilar va ish qurollarini solishtiradilar, umumlashtiradilar.

O'qituvchi: «Bugun darsda nima qilamiz?»

O'quvchilar: «Applikatsiya bajaramiz».

O'qituvchi: «Ish uchun nimalar kerak?»

O'quvchilar: «Ish uchun ..., ..., ... kerak».

O'qituvchi: «Nimaning applikasiyasini yasaymiz?»

O'quvchilar: «Olmaning applikasiyasini yasaymiz».

3. Doskada (polotnoga) quyidagi nutqiy materiallar qo'yilib, mavzu yoziladi.

«Bodring» (chizish)

Plastilin qog'oz qalam

Taxtacha qaychi albom

Yasaymiz qirqamiz chizamiz.

O'qituvchi: «Bugun darsda nima qilamiz?»

O'quvchilar: «Chizamiz. Bodring chizamiz. Bodring rasmini chizamiz».

O'qituvchi: «Ish uchun bizga nimalar kerak?»

O'quvchilar: «Ish uchun bizga ..., ..., ... kerak».

4. O'qituvchi tayyor buyumni namoyish qiladi. O'quvchilar namunaga qaraydilar va u nimadan yasalganini aniqlaydilar, savollarga javob beradilar. O'qituvchi applikasiya namunasini ko'rsatadi va so'raydi: «Bugun darsda nima qilamiz?»

O'quvchilar: «Qirqamiz, yopishtiramiz».

O'qituvchi: «Ish uchun nimalar kerak?»

O'quvchilar: «Ish uchun ..., ..., ... kerak».

5. O'qituvchi darsda ish uchun kerak bo'lgan ish qurollarini og'zaki sanab o'tadi: «Bugun ish uchun bizga albom, qalamlar kerak bo'ladi».

O'quvchilar: «Chizamiz. Rasm chizamiz».

6. O'qituvchi doskaga mavzuni yozishdan oldin o'quvchilarga kartochkalar tarqatadi.

1-kartochka: «Taxtachani ol, oldingga qo'y».

2-kartochka: «Yashil rangli plastilinni ol, yumshat».

3-kartochka: «Band yasa».

O'qituvchi o'quvchilardan kartochkalardagi topshiriqlarni va o'rtoqlarini diqqat bilan tinglashni talab qiladi.

Kartochkalaridagi topshiriqlar ish rejasi asosida ketma-ket mazmunda tuziladi. Kartochkalar chalkash tarqatiladi. O'quvchilar ularni o'qigach, qaysi topshiriq birinchi bajarilishini aniqlash uchun reja tuzadilar. Mavzu aniqlanib, doskaga yoziladi.

7. 2-4-sinflarda o'qituvchi mavzuni og'zaki e'lon qiladi. Masalan: «Bog'da kuz».

O'qituvchi: «Aytingchi, nima qilsak bo'ladi?»

O'quvchilar: «Maket yasaymiz».

O'qituvchi: «Ish uchun bizga nimalar kerak?»

O'quvchilar: «Ish uchun bizga ..., ..., ... kerak».

O'qituvchi: «Kim bilan birga ishlaysan?»

O'quvchi: «Iskandar bilan ishlayman».

O'qituvchi: «Bugun maktab hovlisidagi daraxtlarni kuzatdik. Nimalarni ko'rdingiz?»

O'quvchilar: «Barglar, shoxlar, mevalarni ko'rdik».

O'qituvchi: «Nima qilamiz?»

O'quvchi: «Barglarni yig'ib, albomga yopishtiramiz».

8. Predmet amaliy ta'lim darslarida o'quvchilarning faolligini ta'minlash uchun ularni izlanishga, fikrlashga undamoq lozim. Masalan, o'qituvchi partaga plastilinni qo'yadi: «Nima qilamiz?»

O'quvchilar: «Plastilindan nimadir yasaymiz» (lekin aynan nimani yasash keraqligi noma'lum).

O'qituvchi biron-bir hayvonning gavda qismi (oyoq, quloq, dum, tana ...) alohida chizilgan rasmni ko'rsatadi, qismlar umumlashtiriladi.

O'qituvchi: «Bu nimaning oyog'i?»

O'quvchilar: «Mushukning (itning, ...) oyog'i».

O'qituvchi: «Bu nimaning dumi?»

O'quvchilar: «Mushukning (itning, ...) dumi».

O'qituvchi: «Nimani yasaymiz?»

O'quvchilar: «Mushukni (itni, ...) yasaymiz».

9. O'quvchilarni fikrlashga quyidagicha undash mumkin. Qopchaga tayyorlanishi kerak bo'lgan buyum-obyekt solinadi. O'quvchilardan qopchani paypaslab, ichida nima ekanligini aniqlash talab qilinadi.

O'qituvchi: «Ushla. Bu nima?»

O'quvchi: «Bu mushuk».

O'qituvchi: «Darsda nima qilamiz?»

O'quvchilar: «Mushuk yasaymiz (chizamiz)».

O'qituvchi dars mavzusini sharhlaydi va o'quvchilarga yetkazadi. Endi darsni o'tkazishdan ko'zlangan maqsad aniq bo'lmog'i kerakligini va bu darsning natijasini belgilashini ochib beramiz.

Predmetli amaliy ta'lim darslaridan ko'zlangan didaktik maqsadlar quyidagilardan iborat:

1. *Rivojlantiruvchi maqsad.* Kundalik maishiy tushunchalar egallanadi, umumiy rivojlanish amalga oshiriladi, dunyoqarash kengayadi.

2. *Nutqni rivojlantirish.* Nutqiy muloqot ko'nikma va malakalari shakllanadi.

3. *Mantiqiy tafakkur rivojlanadi.* So'z – mantiq tafakkuri, sabab-oqibatli fikrlash shakllanadi.

4. *Mehnat-kasbga yo'naltirish.* qo'l mehnati, biror kasbga oid qiziqishlar rivojlanadi.

5. *Tarbiyaviy maqsad.* O'quvchilarda shaxs sifatleri tarbiyalanadi.

Har bir darsda yuqorida keltirilgan maqsadlardan ikki yoki uchtasining bajarilishi ko'zda tutiladi. O'qituvchi dars nihoyasida ko'zlangan maqsadlarga qanchalik erishilganlikni tekshiradi.

Mavzu: «Bodring» (yasash).

Maqsad:

a) topshiriqlarni tushuntirish;

b) talabnoma (og'zaki-daktil), hisobot (og'zaki-daktil) tuzishga o'rgatish;

d) yasash malakalarini belgilash.

Amaliyotda asosan yuqorida keltirilgan maqsadlar uchta yirik ko'rinishda uyg'un holatda qo'llaniladi:

1. Ta'limiy.

2. Tarbiyaviy.

3. Korreksion.

Ta'limiy maqsad asosan o'quvchilarga yetkazilishi kerak bo'lgan tushuncha, bilim, ko'nikma va malakalarni, ya'ni ma'rifiy jihati belgilaydi. Tarbiyaviy maqsad asosan o'quvchilarga shaxs sifatleri belgilaydi. Korreksion maqsad asosan bilimlar asosidagi ma'naviy yo'nalishni belgilaydi.

Korreksion maqsad esa ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlar asosida nuqsonni tuzatishdan iborat. Korreksiya bilinmaydigan holatga keltirish, sog'lom analizatorlarga tayanib, o'rnini bosish (kompensatsiyalash)ni ko'zda tutadi.

Demak, predmetli amaliy ta'lim darsi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning umumiy (nutqiy, aqliy, jismoniy, ruhiy) rivojlanishini ta'minlovchi maqsadlarni ko'zda tutadi.

Tabiiy vaziyatlarda o'zbek tilini o'rgatish bolada nutqning shakllanishi bilan birga amalga oshadi.

Bolalar jamoa bo'lib biror predmet yasalayotganlarida buyum va harakatlarni nomlashga, o'qituvchi yoki o'rtog'iga savol, iltimos bilan murojaat qilishga, ishga munosabat bildirishga ehtiyoj tug'iladi. O'quvchilar tayyorlov sinflaridayoq og'zaki muloqot qilishga intiladilar. Masalan:

– So'rang, kimda ... bor?

– Menda yo'q.

– Menga ..., ..., ... bering.

Nutq mazmunini tushunish tobora kengayib boradi, undan foydalanish boshqa vaziyatlarga ham o'tadi va boshqa darslarda ham amalga oshiriladi. Predmetli amaliy ta'limda o'zlashtirilgan nutqiy material boshqa o'quv predmetlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu tariqa predmetli amaliy ta'lim bilan boshqa ta'lim predmetlari o'rtasidagi uyg'unlik belgilanadi. O'quvchilar predmetli amaliy faoliyatini rejalashtirish yo'nalish bo'yicha dasturning muhim bo'limi hisoblanadi va ularning mantiqiy tafakkurining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Tafakkur jarayonlarini (analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabilarni) amalga oshirish orqali eshitmaydigan bolalar so'zlashuv nutqi rivojlanadi. Predmetli amaliy ta'lim darsida buyumni tayyorlash bo'yicha ish rejasini tuzish 1-sinfdan boshlanadi. Shu bilan bir vaqtda topshiriqni tushunish, bajarish va ish yuzasidan hisobot berish rejalashtiriladi. Masalan, har bir sinf bo'yicha predmetli amaliy faoliyatni rejalashtirish o'z yo'nalishlariga ega: topshiriqni tushunish va bajarish, buyumni tayyorlash rejasini tuzish, kerakli ish qurollari va jihozlarni aniqlash, o'rtog'iga topshiriq berish va ish yuzasidan hisobot tayyorlash kabilarni amaliy faoliyatni rejalashtirishni shakllantiradi:

qalamni ol

qalamni oldim

olma rasmini chiz olma rasmini chizdim
band chiz band chizdim
olmani bo'ya olmani bo'yadim

Shu kabi ishga oid topshiriqlar tuzilganidan so'ng: «Sen nima qilding?» degan savol bilan faoliyatni rejalashtirishga turtki beriladi. Ushbu savol buyumni yasashdagi har bir faoliyat uchun o'z vaqtida berilishi shart. O'z vaqtida javob tariqasida aytilgan jumla hisobot uchun asos bo'ladi. Bu kabi nutqiy muloqotga tortish jarayoni o'quvchi uchun o'z ish faoliyatini rejalashtirishga sharoit yaratadi. O'quvchi har bir ishi bo'yicha hisobot berishga qiynalishi mumkin. Shunda unga: «Avval nima qilding? Keyinchi?» kabi savollar bilan murojaat qilinadi. Bu murojaatlar o'quvchini o'z fikrini nutq orqali ifodalashga majbur qiladi. Bunday vaziyatda o'qituvchi:

- o'quvchi ish faoliyatining har bir bosqichini kuzatishi;
- o'quvchining biror predmetga (yordamga) bo'lgan ehtiyojini muammoli vaziyat sifatida anglab, nutqiy muloqot uchun foydalanishi;
- o'quvchining har bir harakatini o'z vaqtida rag'batlantirishi lozim.

Shunday qilib, predmetli amaliy ta'lim darsida o'qituvchi yangi pedagogik ta'lim usullari orqali o'quvchilarga shunchaki dars o'tibgina qolmay, ularning nutqini rivojlantirishi, til muloqot vositasi va tafakkur quroli ekanligini bola ongiga singdirishi talab etiladi. Amaliy faoliyat natijasida o'quvchilar buyumni qanchalik asliga yaqin tayyorlaganliklari emas, tayyorlash jarayonining har bir bosqichini hamda unda foydalanilgan xomashyo va predmetlarni qay darajada anglagani muhimroqdir. Bu esa predmetli amaliy ta'lim darsining mohiyatini ochib berdi.

Nazorat savollari va topshiriqlari:

1. Predmetli amaliy ta'lim darslaridagi nutqiy muloqot mohiyatini ochib bering.
2. O'quvchilarning so'zlashuv nutqini rivojlantirish usullari.
3. Korreksion maqsad haqida tushuncha bering.

Predmetli amaliy ta'lim darslarida qanday didaktik
lar nazarda tutiladi?

10-§. QOG'OZ VA KARTON BILAN ISHLASH METODIKASI

Tayanchu tushunchalar: ilm-fan, madaniyat rivojlanishi, ipak tolasi, rangli qog'oz, gazlama, sellyuloz, xalq xo'jaligi, sham taxtachalari, fikr.

Qog'oz va karton nafaqat matbaa sanoatida, balki xalq xo'jaligining boshqa sohalarida ham qo'llaniladi. Sellyuloza qog'oz sanoatida 200 gacha turdagi qog'oz ishlab chiqariladi. Ular filtr (suvni o'tkazadigan), chizma, nusxa ko'chiradigan, yog'ni o'tkazmaydigan maxsus xususiyatlarga ega.

Qog'oz qurilishda ham keng qo'llaniladi. Qog'oz massasidan g'isht, devor uchun plitkalar tayyorlanadi. Turli xil yuklarni qadoqlash uchun karton qog'ozi pishiq hisoblanadi. Gazlama o'rniga qog'ozdan yasalgan qopdan foydalanish mumkin. Sut uchun qog'oz idish yoki qaymoq uchun qog'oz stakanlar ham shular jumlasidandir. O'qituvchi bolalar diqqatini qog'ozning kundalik hayotda ko'p uchraydigan, mehnat darslarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan turlariga qaratgani ma'qul.

Maktabda qog'oz asosan papye-masheni tayyorlashda, uncha katta bo'lmagan jadvallarda ishlatiladi. Muqovali rangli qog'oz mehnat ta'limi darslarida konstruktsiyalash, applikatsiyada keng qo'llaniladi. Yozuv qog'ozi usti silliq tekis yelimlangan, namlikni kam shimadi. Buyumlarni konstruktsiyalash va kartonli buyumlarni yelimlashda juda qulay hisoblanadi.

Qog'oz turlari

Chizmachilik qog'ozi mustahkamligi va pishiqligi bilan ajralib turadi. U gazmoldan tayyorlanadi. Uning oliy navlari qo'lda qiyilib chiqiladi. Hajmi katta narsalarni, maketlarni, karnaval niqoblarini tayyorlashda ishlatiladi.

Rasm qog'ozi to'laligicha sellyulozadan tayyorlanadi. Uning oliy navi 25 foizga gazmoldan tashkil topgan. Bunday qog'oz ham qo'l mehnati darslarida ishlatiladi.

Rangli silliq yaltiroq qog'oz – qo'l mehnati darslarida hamda applikatsiya kabi turli xil ishlarda keng qo'llaniladi.

Gumirovali silliq, yaltiroq qog'ozning chap tomoniga tarkibida kley bo'lgan massa surtilgan bo'lib, qo'l mehnati darslarida qo'llash uchun ayniqsa qulaydir.

Turli ranglarda bo'yalgan, *muqovali (rangli) qog'oz* qo'l mehnati darslarida keng ishlatiladi, rangli silliq qog'oz o'rnini bosadi.

*Shagren qog'oz*i nashr ishlarida, tayyor mahsulotlarni yelimlashda, archa o'yinchoqlarini yasashda va applikatsiyada qo'llaniladi.

*Gulqog'oz (oboy qog'oz)*i – tayyor oboylar turli rang va bezaklarda bo'lib, devorlarga yopishtirilib, xona bezatiladi.

*Nusxa olish qog'oz*i shaffof bo'lishi uchun sham va yog'ga shimdiriladi. Bu qog'ozda yaxshi sifatli tush hatto o'chirilgan joyda ham yeyilib, surkalib ketmaydi. U qo'l mehnati darslarida yashirin teatr tayyorlashda, archa o'yinchoqlarini yasashda, bezash ishlari va rasmlardan nusxa olishda keng qo'llaniladi.

*Millimetr qog'oz*i nashr katagiga ega bo'lib, yaxshi yelimlangan silliqlangan qog'ozdan tayyorlanadi. Jadvallar tuzishda, rasmlarning o'lchamini o'zgartirib, nusxa olishda ishlatiladi.

*Papirus qog'oz*i turli ranglarga bo'yalgan gulli qog'oz hisoblanadi. Qo'l mehnati darslarida archa o'yinchoqlari va boshqa taqinchoqlar, gullar va dekorativ mahsulotlar tayyorlanadi.

Gofreli qog'oz yupqa rangli qog'oz, qo'l mehnati darslarida dekorativ ishlarda qo'llaniladi. O'ram qog'oz papye-mashe, nashr ishlarida qo'llaniladi.

Semiz qog'ozning kvadrat metri 250 grammdan ortiq bo'lsa, *karton* deb ataladi.

Oq karton oson kesiladi, ammo pishiq emas, oson sinadi. Bunday karton ko'p yelim shimadi, uni mayda mahsulotlarni tayyorlashda qo'llagan ma'qul.

Sariq karton oq kartondan mustahkamroq, bukiluvchan, yaxshi kesiladi. Yelimlaganda buzilmaydi. Turli mahsulotlarni ishlab chiqarishda ishlatiladi.

Yulrang karton oq va sariq kartondan pishiqroq, ammo uni qiyin, chunki bunday karton tarkibida zarrachalar

qo'shilgan qog'ozdan ishlab chiqarilgan, ushbu zarrachalar tufayli pichoq o'tmaslashadi.

Katta hajmdagi mustahkam korobka va qutilar, asosan, kulrang kartondan ishlab chiqariladi.

Rangli karton turli rangdagi yupqa, bukiluvchan, silliq va yaltiroq sirtli bo'lib, oson ishlanadi va chiroyli ko'rinishga ega. Undan uncha katta bo'lmagan mahsulotlarni, papkalarni yasash mumkin. Bunday kartonni yelimlashga hojat yo'q.

Kulrang karton mehnatga o'rgatish darslarida yuza va hajm vositalarini tayyorlashda keng qo'llaniladi. Turli qog'oz turlaridan yasalgan mahsulotlarni ko'rib chiqish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi.

Qo'l mehnati darslarida faqat o'quvchilarga belgilangan malaka va ko'nikmalarni singdirib borish bilan kifoyalanib bo'lmaydi. Ular aqliy operatsiyalar yordamida oligofren bolaning bilish faoliyatini korreksiyalash va mustahkamlashga, shaxs xususiyatlarini rivojlantirishga yordam berishi darkor.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni har tomonlama rivojlantirish uchun ixtisoslashtirilgan maktab o'qituvchisi qo'l mehnati darslarining sistemasini ishlab chiqish kerak. Har bir darsni rejalashtirishda o'qituvchi bolalarda mahsulot namunasini tahlil etish, ishning ketma-ketligi va usullarini aniqlash, o'z-o'zini nazorat qilish, ko'rsatmalarni tushunish, fikrlash amallarini rivojlantirish, taqqoslash va umumlashtirish, xulosa chiqarish, predmet va atrof-muhitga munosabat bildirish, nutqni rivojlantirish, maxsus atamalarni o'zlashtirish, savollarga batafsil javob berish va bajarilgan ish haqida hisobot berishga diqqat qaratishi lozim. O'qitishning korreksion-tarbiyaviy xarakteri aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarda irodasini mustahkamlash, ijtimoiy mehnatga moslashish kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirishdan iborat.

Bu holatda o'qituvchi tegishli metod-uslublarini ishlab chiqishga harakat qilmog'i maqsadga muvofiq. Dastlab bu uslublar bolalarni yo'naltirishga qaratilgan bo'lsa, keyinchalik ularning maqsadi o'zgaradi va bolalarda asosan mexanik xotirani rivojlantirish, ko'chirish malakasini oshirish, olgan bilimlarini tajribada qo'llashga o'rgatadi.

Ish obyektlarini to'g'ri tanlab, ularni estetik bezatish orqali aqli zaif bolalarning mehnat madaniyati oshadi, mehnatga layoqati kuchayadi, asl go'zallik va didsizlikni farqlashi osonlashadi, buyum va xonalarni bezatishga ishtiyoqi tug'iladi.

Har bir darsda mehnatning jamiyat uchun ahamiyati haqida gapirish mahsulotni tayyorlashga mas'uliyatni tarbiyalaydi. O'qituvchi turli xomashyo va materiallarni tanlashda, qolayotgan chiqindilarini qanday ishlatishni ham hisobga olsa, ularni tejash va oqilona sarflash hissini tarbiyalaydi.

Agar o'qituvchi aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning jismoniy kamchiligini hisobga olib, qo'l motorikasini differensial rivojlantiruvchi maxsus ish olib borsa, karreksion amallarning samaradorligi yanada oshadi.

Bunday bolalar tez charchashi, tormozlanish chastotasi, somatik kuchsizlanishini e'tiborga olgan holda yordamchi maktab o'qituvchisi darsda bola uchun past sur'atli handa odatiy ritmdagi ishni tashkil etishi, o'quv materiali hajmini, ish faoliyati topshiriqlarini to'g'ri tanlashi, amallar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishi, mazkur ketma-ketlik buzilsa, ishni muvozanatga keltiruvchi uslublarni qo'llashi, ayniqsa, darsning birinchi bosqichiga, ya'ni tashkiliy qismga katta e'tibor berishi lozim.

Dars mavzusiga aloqasi bo'lmagan ta'sirlarni bartaraf etish, o'quvchilarning inertiyligini yengib o'tmogi lozim, chunki ular qo'shimcha qo'zg'aluvchanlik o'chog'i bo'lib xizmat qiladi. Birinchi daqiqalaridan boshlab o'tilayotgan mavzu haqida ijobiy taassurot qoldirish muhim. Ishning turli tuzilishlari ishni keskin pasaytiradi, hatto dars davomida o'quvchilarning diqqatiga salbiy ta'sir qiladi.

Qo'l mehnati darslari va boshqa ta'lim predmetlari orasida uzviy bog'lanish bo'lsa, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning bilim olishiga samarali ta'sir etadi.

Karton va qog'oz bilan ishlash mashg'ulotlaridagi o'quv-tarbiyaviy vazifalar ko'p qirralidir. Birinchidan, karton va qog'oz bilan narsalar tayyorlash jarayonida o'quvchilarning bilim va malakalarini rivojlantirish va mustahkamlash, kasbiy-mehnat ta'limiga tayyorlash mehnat ta'limining umumiy vazifalariga

Bundan tashqari, qog'oz va karton bilan ishlash rivojlantiruvchi ahamiyatga ega. Qog'oz bilan ishlash jarayonida

o'zlashtirilgan usullar bolalarning diqqatini tarbiyalaydi. Boladan qiyinchiliklarni bartaraf qilishda qatiyatlilik, sabr-qanoat talab qilinadi.

Mehnat ta'limi aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning jismoniy kamchilik va aqliy faoliyatlarini korrektsiyalashga yo'naltiriladi. Qo'l mehnati darslari o'quvchilarning imkoniyatlari asosida tashkil etiladi. Mashg'ulotlar o'quvchilarda bilim shakllanishiga, topshiriqni bajarish bilan bog'liq aqliy vazifalarni mustaqil yechishga o'rgatishi kerak.

Qo'l mehnati bo'yicha dastur qiyinchiliklarning ikkita darajasini hisobga olgan holda yaratilgan. Bu qog'oz va kartonni qayta ishlash usullarida, asbob va materialarni qo'llashda ishlatiladi.

Mehnat mashg'ulotlarida ishlarni bajarishdan avval tayyorlanadigan narsaga ta'rif berish va uni tahlil qilish o'quvchilarda o'z-o'zini tekshirish, narsani estetik bezash istagi, mehnat madaniyatini kuzatish salohiyatini rivojlantiradi.

O'qituvchi ish obyektlarini tayyorlaganda butun sinf imkoniyatlari bilan birga alohida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi, nimani qanday tayyorlash lozimligini tushuntirishi maqsadga muvofiq. O'quvchilar dars davomida narsalarni tayyorlashdan xursand bo'lishlari uchun muallim iloji boricha ko'proq usul va texnologiyalarni o'rganishi va amalda qo'llashi nazarda tutiladi. Bu mehnatga bo'lgan qiziqishni rivojlantiradi, qog'oz bilan ishlashni sevimli mashg'ulotlardan biriga aylantiradi.

Qog'ozdan ko'pgina chiroyli va foydali narsalarni tayyorlash mumkin, ya'ni sayr uchun shapkalar, archa uchun o'yinchoqlar, maktab qurolarini saqlash uchun qutilar va h.k. Qog'oz bilan ishlash murakkab asboblardan foydalanishni, jismoniy kuch ishlatishni talab qilmaydi. Qog'ozdan tayyorlanadigan buyumlar murakkab konstruksiyali bo'lmasligi zarur. Shunda bolalar ishning aniq natijalariga osonroq erishadilar. Qog'oz bilan ishlash paytida bolalar boshqa materiallar bilan ishlashni, masalan, qaychi bilan mato yoki tunikani qirqish kabi ko'nikmalarni o'zlashtiradilar. Bunday ish usullarini o'rganish bolalarda o'ng va chap qo'l barmoqlarining harakatlanishini shakllantiradi.

Rangli qog'oz bilan ishlashda bolalar ranglarni farqlashga, ularni nomlashga o'rganadilar, applikasiya ishlarini bajarishda esa rangli garmoniya hissi, qog'ozdan detallarni joylashtirish malakasi shakllanadi. Amaliy faoliyatni erkin tanlash, baholashning yo'qligi aqli zaif bolalarni ishga jalb qiladi. Bolalar, odatda, hech qanday ishdan qo'rqmaydilar. O'qituvchining mashg'ulotda o'quvchilarga yordam berish, ularga shaxsiy mashg'ulotlar taklif qilish imkoni mavjud. Bolalar bilan yaxshi munosabatda bo'lish sinfda ijodiy kayfiyatni yuzaga keltiradi.

Bolalarga applikasiya uchun syujet yoki mavzu tanlashda yordam berayotganda o'qituvchi topshiriqning murakkabligini, bajarilayongan ish sifatini hisobga olishi darkor.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, «Qog'oz va karton bilan ishlash» mashg'ulotlarida o'quvchilar qog'ozni buklash yo'li bilan turli xil narsalarning shaklini yasashni ham o'rganib boradilar.

Ish usullari:

- Qog'oz varag'ini u burchagidan bu burchagigacha to'g'ri chiziq bo'yicha aniq taxlash.

- Buklangan joyidan qog'ozni yirtish yoki qirqish.

- Asbobni ishlatishni bilish.

- Har ikkala qo'l ni barobar ishlatish.

- O'ng qo'l bilan qaychida qirqsa, chap qo'l bilan ushlab turish.

- To'g'ri va egri chiziq, burchaklar, kvadratlar, to'rtburchak, doira aylanasi, o'lchov bo'yicha qirqish, qog'ozga cho'tkacha yordamida yelim surtish.

Bilim ko'nikma va malakalar:

- Buyum namunasining tahlilini o'qituvchidan eshitib, so'ng takrorlay bilish.

- Bir necha darsdan keyin bajarilgan buyumlarni birgalikda tahlil qilish, o'qituvchining savollariga javob berish.

- Bajargan ishni namuna bilan solishtirish.

- O'qituvchining og'zaki tushuntirishi va ish usulini ko'rsatgandan keyin buyumni bosqichma bosqich bajara olish.

- Savollarga to'liq javob berish, buyum nimadan tashkil topganligini bilish.

- O'z ishiga baho berish (chiroyli, ozoda, namuna bilan solishtirish).
- Yassi va hajmli buyumlarni o'qituvchi yordamida bajarish.
- Qog'ozning tepasi, pastki qismi, o'ng va chap tomonlarini ko'rsata bilish.
- Qog'ozni ko'z bilan chamalab teng bo'lakka bo'lish.
- O'qituvchi yordami va boshchiligida buyumlar shakli (yassi va hajmli)ni tahlil qilish.
- Geometrik shakllarni (uchburchak, kvadrat, doira) ko'rsatish va nomini aytilish.

Nazorat savollari:

1. Qog'oz va karton bilan ishlash usullari.
2. Nusxa olishda qanday usullardan foydalaniladi?
3. Rangli qog'oz bilan ishlashda bolalarda qanday ko'nikmalar shakllanadi?

11-§. MUQOVALASH JARAYONI VA TEXNOLOGIYASI

Tayanch tushunchalar: muqovalash, shaffof plyonka, ko'nikma, bolalar, kitobga muhabbat, yumshoq bo'lishi, ustidan qog'oz, karton, gazlama, plastmassa.

Muqovalash jarayoni

Bosma listlardan muqovalangan kitob tayyorlash uch jarayon: kitob taxlamini birlashtirish, muqova tayyorlash va taxlamni muqovaga birlashtirishdan iborat.

Kitob, risola va jurnallar tayyorlash jarayonida daftarlardan, ya'ni 2,3,4 buklab, falsovka qilingan (taxlangan) bloklardan foydalaniladi.

Ikki buklab falsovka qilingan daftar 8, uch buklangani 16, to'rt buklangani 32 test polosasidan iborat, har bir polosa o'zining raqamiga ega. Bu raqam tayyor kitobning sahifasini anglatadi. Daftarning tartib raqamini anglatadigan va uning birinchi varag'ida teriladigan raqam bosh signatura deyiladi. Daftarning uchinchi varag'ida qo'shimcha signatura, bosh signaturani takrorlovchi yulduzchali raqam qo'yiladi. Bosh signatura yonida muallifning familiyasi, kitobning nomi yoki oddiygina buyurtma nomeri yoziladi. Shu tariqa mazkur nashrga boshqa buyurtma daftarlarning aralashib qolmasligi nazorat qilinadi. Har bir daftarning yon (koreshok) qismida maxsus nazorat belgi bo'ladi. Bunday belgilar bir-biriga nisbatan aralash holatda joylashib, blok koreshogida narvoncha ko'rinishini egallaydi. Daftarlarning blokka to'g'ri birlashtirilganligi tekshiriladi. Birinchi va oxirgi daftar koreshogining chetiga ikki buklangan qalinroq qog'oz yelimlanib, u forzats deyiladi.

Kitob bloklarining daftarlari to'qiladigan shnur, disk, tasma forzatsning tashqi tomoniga yelimlanadi va shu orqali blokni muqova bilan mustahkamlaydi. Muqova qattiq yoki yumshoq bo'lishi, usti qog'oz, karton, gazlama, plastmassa, charm kabilar bilan qoplanishi mumkin. Superoblojka (muqova jildi) muqovani ushlab saqlaydi. U qog'oz yoki shaffof plyonkadan tayyorlanadi. Kitob blokini tayyorlash jarayoni quyidagi amallarni

o'z ichiga oladi:

a) qirqish va falsovka qilish – bosilgan listlarni daftar qilib tikish;

b) daftarlarni talab qilinadigan izchillikda tikish;

d) illyustratsiya, jadval, forzatslarni yopishtirish;

e) ip yoki sim bilan tikish;

f) blokni birinchi pressovkalash;

g) koreshokni tikish;

h) ikkinchi presslash;

i) blokni uch tomondan qirqish;

j) koreshokni yumaloqlash;

k) koreshokning chetiga rangli, oxiri yo'g'onlashgan tasma yopishtirish;

l) koreshokka qalin qog'oz yopishtirish.

Zamonaviy matbaa korxonalarida kitob bloki va muqovani tayyorlashga aloqador barcha ishlar mexanizatsiyalashgan.

Maktabda muqovalash ishlari. Kitobni qo'lda muqovalashga aloqador barcha operatsiyalar boshlang'ich maktab o'quvchilarining qo'lidan bimalol keladi. Muqova ishlarini bajarishda o'quvchilar qog'oz va kartonga ishlov berish (egish, qirqish), kartonga qog'oz yopishtirish, alohida varaqlarni bir-biriga yopishtirish kabi malakalarni egallaydilar. Bolalar kitobga muqova qilish usullarini egallab borar ekanlar, poligrafiya sanoatining tarmoqlaridan biri haqida bilim olib, muqovasozlik sohasining asoslari va kasblari bilan tanishadilar. Ularga kitobga muhabbat, ehtiyotkorona munosabatda bo'lish hissi singdiriladi. Muqovani bezashda bolalarning badiiy didi har bir ishni meyorda bajarish kompetensiyasi rivojlanadi, ijtimoiy foydali mehnatga o'rgatiladi.

Kitoblarni tuzatish zararlangan sahifalarni tiklash, yirtilgan joylarini yelimlash, hoshiyalarni to'g'rilash va sahifa burchaklarini tiklash, chiqib ketgan sahifalarni mustahkamlash, yamoq solishdan iborat. Restavratsiya ishlarida odatda un kleysteridan foydalaniladi. Sahifa yirtilgan bo'lsa, yirtilgan joylarning cheti nam tampon bilan to'g'rilanadi, so'ngra yelim surtib, yirtiq bo'ylab o'ng va chap tomonidan shaffof qog'oz tasmasi qo'yiladi. Kitob sahifalarining buralib ketgan, ammo hali yirtilmagan uchlari nam

tampon bilan to'g'rilanadi va presslanadi. Siyqalanib ketgan burchaklar ikkala tomondan mustahkamlanadi.

Sahifaning yopishmagan qismi yamoq solib to'ldiriladi. Kitobni boshqa muqovaga qo'shib, metall bilan mustahkamlanadi. Shundan keyin blok muqova ichiga qo'yilib, muqova yopiladi va blokning joylashishi tekshiriladi. Blokning chetlari (koreshek tomonidan tashqari) taxminan 3 mm muqova ichiga kirib turishi kerak. Muqovaning old va orqa tomondagi forzatsga yelim surtiladi va muqova yopiladi. Keyin kitob press ostida quritiladi.

Metodik maslahatlar

Muqovani yasash ishlarini boshlashdan oldin o'quvchilarni bosmaxonaga ekskursiyaga olib borish, keyin shi haqda suhbat o'tkazish yaxshi natija beradi. Suhbat jarayonida o'qituvchi o'quvchilar yozuvning paydo bo'lishi, kitob ishlab chiqarish texnologiyasi borasida qanday bilimga ega ekanliklarini aniqlashi mumkin. O'quvchilarning uzuq-yuluq va tarqoq bilimlarini to'ldiradi, ularga aniqlik kiritadi va bir tizimga keltiradi. Suhbat jarayonida qog'ozdan yasalgan daftar, kitob, albom kabi ko'pgina narsalar mustahkamroq material – karton bilan muhofaza qilinmasa, tezda eskirishi, iflos bo'lishi, yaroqsiz holga kelishini tushuntiradi.

O'qituvchi buyumni namoyish qilar ekan, uni tayyorlash uchun qanday material va asboblari kerakligini aniqlaydi. O'quvchilar bilan birgalikda kerakli material o'lchami, ishni bajarish tartibi belgilanadi. O'quvchilar tanish ishlarni mustaqil, tanish bo'lmaganlarini o'qituvchining tushuntirish va ko'rsatmasi asosida bajaradilar. Ishni faollashtirish masadida ular materialni o'lchash va hisoblash ishlarini mavjud muqova yasash qoidalarini asosida mustaqil bajarganlari ma'qul.

O'qituvchi barcha vazifalar bilan bir qatorda sanitariya-gigiyena, xavfsizlik texnikasi qoidalarini nazardan chetda qoldirmasligi kerak.

Muqovalash texnologiyasi

Kitob bosish jarayonida birinchi bosqich nusxa olinadigan nabori va illyustratsiyalarni bosish uchun klishedan tashkil

topadi. Avval harflar qo'lda terilgan, harf teruvchi chap qo'lida verstkani ushlab, o'ng qo'li bilan kassalardan, liter harflarni olib to'ldirgan. Bir soat davomida 2000 belgi terilgan. Birinchi harf teruvchi avtomatni Petr Knyaginskiy kashf etgan. Knyaginskiyning g'oyasi zamonaviy avtomatik harf teruvchi ustaxonalarga asos qilib olingan.

Zamonaviy poligraf sanoatida qo'llanilayotgan bosma shakllarining usti har xil bo'lib, uning xarakteri, relyef, chuqur va yassi bosmaning asosiy shakllaridan birini belgilaydi.

Yassi bosma maxsus ishlov berilgan silliq sathda toshbosmadan foydalaniladi. Yuksak badiiy gravyuralar, reproduksiylar chuqur bosma usulida kitob, gazeta, jurnallar relyefi shakllari bosiladi. Konstruksiyaadagi maxsus harf teradigan mashinalarda amalga oshiriladi.

Nazorat savollari:

1. Muqovalash jarayonini izohlang.
2. Kitoblarni tuzatish ishlari qanday olib boriladi?
3. Metodik maslahatlar.
4. Muqovalash texnologiyasi (kitob ishlab chiqarish).

12-§ TO'QIMACHILIK MATERIALLARI BILAN ISHLASH METODIKASI

***Tayanch tushunchalar:** mehnat darsi, qo'g'irchoq, daraxt, po'stloq, odam, xatcho'p, vosita, naqshlar to'qish, naqsh gullar uyg'unlashtirish.*

To'qish san'ati tarixi

To'qish deyarli barcha xalqlarda keng tarqalgan qo'l hunarining qadimiy turidir. Ibtidoiy odam daraxt po'stlog'idan turmush predmetlarini to'qib yasaganligi taxmin qilinadi. Ming yillar davomida to'qish vositasida naqshlar yaratildi va ular murakkablashib bordi. Uning asosida to'qimachilik dunyoga keldi – har qanday gazlama o'zaro to'qilgan iplardan tarkib topadi.

Qog'ozdan to'qish

Qog'ozga ishlov berishning eng qiziqarli badiiy usullaridan biri tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyatga egadir. Bu ishning asosiy maqsadi chamalash, aniqlik, tartiblilik, to'qish usullarini o'rgatishdir. To'qish san'atda muhim o'rinni egallaydi, ornamentlar to'qimachilik tarkibiga kiradi va estetik tarbiyaning vositalaridan biri hisoblanadi.

Mehnat darsi o'quvchilarning aqliy va jismoniy kuchlarini rivojlantirish, ularning onglarini bilim, malaka va ko'nikmalar sistemasi bilan boyitish, o'quvchilarning o'qish, turmush, o'yinda foydalanadigan narsalarni yasashlaridagi yosh xususiyatlari imkoniyatlarini nazarda tutgan holda puxta o'ylab chiqishi kerak. To'qish namunalari o'quvchilar naqshlarni to'qish, rang va gullarni uyg'unlashtirishni o'rganadilar, turlash texnikasi bilan tanishadilar. Bular o'quvchilarning ijodiy o'sishlariga maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatadi. Bunday ishda har qanday qog'ozdan foydalanish mumkin.

To'qishda quyidagilar hisobga olinishi zarur:

1. Turli detallarga mo'ljallangan qog'ozlarning qalinligi bir xil bo'lishi kerak, aks holda naqsh yoki buyumlarni yasash murakkab bo'ladi, gina qolmay, noteks ham chiqadi.

2. Naqshni tanlab, to'qiladigan chiziqlar yuqori qatordan boshlab qanday izchillikda borishini, ular bilan qaysi kataklarni berkitish lozimligini ko'rib chiqing.

3. Naqsh bir tekis chiqishi uchun har bir to'qilayotgan tasmani oldingisiga to'g'ri va zich qilib taqash lozim.

4. To'qishda rangsiz universal yelimdan foydalangan ma'qul.

5. To'qishda barcha barmoqlarni ishlatishga harakat qiling.

Misol: qiya tekisli xatcho'p.

1. Rangli yoki oq qog'oz olinib, uzunasiga ikkita buklanadi.

2. Kesiklar chizig'i bukilish tomonidan bir-biriga teng oraliqda qilinadi. Rangli oq qog'oz tasmasi olinib, chetlari bukiladi va o'rimning teskari tomoniga tikiladi.

3. Kesikli asos aylantirilib, naqsh polosa bilan to'qiladi.

4. Xatcho'pning yon tomonlari teskari tomonga bukib yelimlanadi, tayyor buyum pressda quritiladi.

To'qishni o'rganmoqchi bo'ldingiz. Uni nimadan boshlash kerak? Eng oldin nima to'qish kerak? Paypoqmi, qalpoqchami yoki birdaniga jiketmi? Qaysi fasonni qanday ip bilan va qanday gul solib to'qish kerak? To'qishga qiziqib ketsangiz, yana ko'pgina savollar tug'iladi, axir hamma ish qiziqishdan boshlanadi. Spitsa bilan to'qishda asosan jun ip ishlatiladi. Oddiy ipdan esa kamdan-kam foydalaniladi. Qo'lda to'qish uchun tolasi ipakka o'xshash yupqa, uzun va elastik bo'lgan junlardan foydalangan ma'qul.

Tabiiy tolalar

To'qimachilik sanoatida asosiy xomashyo tabiiy tolalardan hisoblanadi. Bunday tolalar o'simlik va hayvonlardan olinadi.

O'simliklardan olinadigan tabiiy tolalar

O'simliklardan olinadigan asosiy to'qimachilik xomashyosi paxta tolasi hisoblanadi. Bu xomashyodan to'qiladigan matolar yaxshi bo'yaladi va unga turli bezaklar solish ham osondir. Paxta tolalari asl holida oq va kul ranglarda bo'ladi.

To'qimachilik sanoatida boshqa o'simlik barglaridan ham tolalar ishlab chiqariladi, albatta. Bular orasida zig'ir, nasha

o'simligi, qichitqi o't, g'o'zor va boshqalarni aytib o'tish joiz. Bulardan luyabnoy tolalar olinadi.

Ular ichida zig'ir eng ingichka, yumshoq va egiluvchan tola hisoblanadi. Bu tolalardan iplar tayyorlanib, so'ngra chiroyli va chidamli matolar ishlab chiqariladi. Boshqa o'simliklardan olingan tolalar qattiq va qo'pol bo'ladi. Bu tolalardan arqon, kanop, qoplar tayyorlanadi.

Hayvonlardan olinadigan tabiiy tolalar

Ipak tolalar tut pilla qurtidan olinadi. Bular oq, sariq, qizg'ish-sariq ranglarda bo'lishi mumkin. Tolalar maxsus ishlovdan so'ng yumshoq, yaltiroq va egiluvchan bo'ladi. Tabiiy ipak juda chidamli. U juda oson bo'yalib, yaxshi o'raladi. Tabiiy ipakdan chidamli, chiroyli va tantanalarga mos matolar tayyorlanadi.

Jun tolalari ba'zi hayvonlar – qo'y, tuya, echki, quyonlardan ham olinadi.

Kimyoviy tolalar

Fan va texnikaning rivojlanishi natijasida turli afzalliklarga ega bo'lgan kimyoviy tolalar olishga erishildi. Kimyoviy tolalar ikki tur: sun'iy va sintetik tolalarga bo'linadi.

Sun'iy tolalar tabiatdagi polimerlar, ya'ni paxta, yog'och va boshqalarga turli kimyoviy birikmalar, masalan. azot, uksus, sulfat kislotalar, ammiak aralashmasi, mis oksidi va ishqorli natriy qo'shish bilan olinadi. Nitroipak, misli ammiak va viskozlar shunday tolalar turkumiga kiradi. Nitroipak ishlab chiqarishda, asosan mato o'zagi vazifasini bajaradi. Ammiakli misdan esa hech qanday qo'shimchalarsiz tolalar olinadi. Sintetik tolalar turli narsalarni kimyoviy ishlovidan o'tkazish natijasida olinadi. Qishloq xo'jalik chiqindilari, neft, ko'mir, tabiiy gaz va boshqalardir. Bundan tashqari, qog'oz-sellyuloza sanoati chiqindilaridan ham foydalaniladi. Sintetik tolalardan bizga toshxlorvinil, neylon, kapron, lavsan nitron tanishdir.

Aralash tolalar

Hozirgi paytda aralash tolalardan foydalanish xilma-xil tola va r yaratish imkonini ochib beradi. Tabiiy tolalar (paxta va

jun, paxta va tabiiy ipak, paxta va zig'ir) yoki tabiiy, sun'iy va sintetik qo'shilmalar (paxta va viskoza, zig'ir va kapron, jun va neylon) aralash tolalarga misol bo'ladi. Yarim jun va yarim ipak matolarni olishda, to'qish jarayoni davomida asos etib bir tola va bir ip olinadi.

To'quv sanoatlarida tolalar ishlab chiqarishda turli to'qish jarayonlaridan foydalaniladi. To'qish jarayoni 4 guruhga bo'linadi:

1. Oddiy va silliq.
2. Mayda naqshli.
3. Murakkab naqshli.
4. Yirik naqshli.

Oddiy va silliq guruhga to'qishning eng keng tarqalgan to'rtta turi kiradi: atlasli, satinli, sarjali, matoli to'qish eng oddiy hisoblanadi. Bunday to'qilgan mato silliq o'ralgan bo'ladi. Matoning o'zi juda chidamli bo'ladi: chit, bo'z, batist, polotno, porusina, ba'zi jun va ipakli matolar, shtapel matolari bunga misol bo'la oladi. To'quvning qay darajada ekanligi dokada ayniqsa, aniq ko'rinadi.

Sarjeli matolar to'quvi boshqa matolar to'quvidan tashqi ko'rinishi bilan ajralib turadi. Ulardan chapdan o'nga to'qilgan qiyshiq yo'llari yaqqol ko'rinib turadi. Boston diagonal, koverkot matolari shunday to'quvga egadir.

Satin va atlas matolari tashqi ko'rinishi bilan oldingi matolar to'qilishidan keskin farq qiladi, chunki ularning oldi tomoni silliq va yaltiroq tusga ega bo'ladi. Bunday to'quv yo'li orqali paxtali (satin), ipakli (atlas, astarli) matolar ishlab chiqariladi.

Mayda naqshli to'quv. Mayda to'quvda matoning ustki qismi doimo to'g'ri va mayda naqshlar bir xilda takrorlanib turadi. Naqshlari aniq ajralib turmaydi. Matoda zigzag, yo'lli va to'liqli chiziqlar ko'rinib turadi. Yirik naqshli to'quv turli oddiy iplar to'quvi asosida olib boriladi.

Murakkab to'quv. To'quv sanoatida tukli va ko'p qatli matolar ishlab chiqariladi. Bularning iplarini to'qish ancha murakkab bo'lgan yo'llar bilan olish mumkin. Matoni bunday yo'l bilan to'qish kashtachilikni eslatadi.

To'quv dastgohlarida iste'molga tayyor bo'lmagan dag'al matolar ishlab chiqariladi. Bu matolar keyingi ishlovdan o'tishlari

kerak: ularni oqartirib, dazmol qiladilar, matolar turli qayta ishlovlardan so'ng silliq va yaltiroq holga keladi.

Turli matolarga ishlov berishning bir turi – appretirovkada matoga maxsus tarkibli suyuqlik yupqa qilib suriladi. Bu esa uni yanada chiroyli qiladi, yumshatadi yoki dag'allashtiradi, cho'ziluvchanligi va sifatini yaxshilaydi. Turli appretlar bilan ishlov berilganidan keyin mato kam kirishuvchan kabi xossalarga ega bo'ladi. Matolarning ko'rkamligini yanada oshirish maqsadida unga boshqa tarkiblar ham qo'shiladi.

Matolar kraxmal va dekstrik tarkiblari bilan shimdiriladi. Bu esa ularning yanada chidamli, qattiq va silliq bo'lishini ta'minlaydi. Suvga va olovga chidamli maxsus matolar esa maxsus tarkibiy suyuqliqlar bilan shimdiriladi. So'ngra matolar bo'yaladi, quritiladi, dazmol qilinadi va tortiladi. Matolarni bo'yash va unga rasm tushirishning turli texnologiyalari mavjud.

Gazmollar o'z tavsiyasiga binoan maishiy, maxsus va texnik turlarga bo'linadi. Texnik turli gazmollarning ko'pchiligini maishiy matolar tashkil qiladi. Texnik va maxsus matolardan esa yordamchi yoki mustaqil gazmol sifatida foydalanish mumkin. Texnik va maxsus gazmollarga elektroizolyatsiyasi uchun qoplagich matolar, konveyer uchun lentalar, parashyut uchun matolar, kimyoviy saqllovchi kiyimlar, brezent, klyonka, qoplar kabilar kiradi.

O'simlik yoki hayvonlardan olinadigan tolalardan tayyorlangan matolar tashqi ko'rinishidan farqlanadi va ulardan turli tabiiy gazmollar, masalan, paxta tolasidan satin, bo'z, bumaziy, paxmoq, chiyduxoba, vual tayyorlanadi. Kimyoviy tolalardan tayyorlanadigan turli sun'iy gazmollardan shoyi, kapron, neylon olinadi.

To'qimachilik matolari ishtirokida o'tkazib boriladigan mashg'ulotlar aqli zaif bolalarga ongilarini rivojlantirishlarida, bichish-tikish ishini o'rganishlarida, qator bilimlarga ega bo'lishlarida korreksion yordam beradi. Bunday mehnat turi o'zining qator ijobiy tomonlariga ega. Darslarda o'quvchilar matolar, iplar bilan amaliy mashg'ulot davrida yangi bilimlar qiladilar, qolaversa, matolar bilan olib boriladigan turli ishlar, ularning ishlov berish jarayonlari bilan tanishadilar. Masalan, ba'zi

jarayonlar, masalan, o'lchash ko'nikmasi matolar bilan ishlash bilan birga, qaychi bilan kesishda, qog'oz bilan ishlaganda ham uchraydi. Bichish-tikish barcha tana a'zolarini faol, har taraflama ishlashga undaydi. O'quvchilarga matolar bilan ishlash jarayonini o'rgatish, o'z ishida ketma-ketlik, reja bilan ishlashga o'rgatadi. Ishlash jarayonidan oldin namunalardan, so'ngra esa matolardan foydalanishga o'rgatib boriladi.

Mashg'ulotlarning dastlabki jarayonlaridanoq bolalardan mayda, diqqat talab etuvchi ishlarni so'ramaslik kerak, chunki bunday ishlar ularning ko'rish qobiliyati charchashiga olib keladi. Dars jarayonining o'rtalarida ish olib borilayotgan matolar to'g'risida o'quvchilar bilan qisqa suhbatlar o'tkazilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Ba'zi bolalarda ignadan ipni o'tkazish, tugun qilish jarayonlari muammoga aylanishi oddiy hol. Bunday hollar ko'proq korreksion harakati yoki ko'rish qobiliyati past bo'lgan bolalarda uchraydi.

Boshlangich sinf o'quvchilari mehnat darslarida qator so'z va iboralar, so'z birikmalar bilan tanishadilar. Masalan, 1-sinfda – igna oldinga, atrofini tikish (qayirib), igna orqaga; 2-sinfda – novdasimon, tamburga, ilgakli; 3-sinfda – chiziqchada, nay ostida. Mehnat darslarida barcha ishlar yuqoridagi so'z va iboralarga suyangan holda olib boriladi. Sinfdan tashqari ishlarda o'quvchilarning lug'ati yangi so'zlar bilan boyib boradi. Bu esa mehnat darsliklarida o'rgatilgan tikishlar qatorida yangilarini o'rganishga zamin tayyorlaydi.

Tikiladigan choklar haqida

Har bir tikilgan chok qo'lda tortiladi. Choklar qo'lda tortilayotganda matoga ipli igna kirgizib, ma'lum oraliqdan so'ng chiqariladi. Bu ish iloji boricha bir xil oraliqda takrorlanib boradi. Matoda qo'lgan ip izlari chok deb ataladi.

Chok uzunligi 1,5 mm dan 3 sm gacha bo'lib, bir tomonga qarab yoki qiyshaygan holda bo'lishi mumkin. Bir-birining ketidan borib, bir xilda bo'lgan tikish chok deb ataladi. Choklar o'z vazifasiga qarab birlashtiruvchi, mustahkamlovchi, qattiqlovchi bo'ladi.

Mehnat darsini o'rgatish dasturi

Boshlang'ich sinflarda mehnat darsini o'rgatish dasturi o'qituvchi oldiga quyidagi aniq masalalarni qo'yadi:

a) bolalar bilimini oshirishda doimiy va individual ravishda ishlab chiqarish faoliyati, texnika, shu bilan birga, matolar va ularning xususiyatlarini yanada kengroq tushuntirib borish kerak bo'ladi;

b) turli matolarga ishlov berishda qo'l mehnati bilan birga foydalaniladigan asboblari;

d) umumiy mehnat bo'limlarini shakllantirish, mehnat madaniyati, ish jarayonida o'z mehnatini nazorat qila bilish kabi fazilatlariga o'rgatish.

e) mehnat jarayoni davomida bolalarni har tomonlama estetik, jismoniy va aqliy tarbiyalash.

Ushbu mehnat darslarining umumiy masalalaridan kelib chiqqan holda mato bilan ishlash o'z mazmuni, maqsadiga va aniq masalalarga ega. Amaliy mashg'ulotlar davomida o'quvchilar qaychi, igna, andoza, o'lchov asboblari bilan ishlash ko'nikmalarini hosil qiladilar.

To'qimachilik matolariga ishlov berishdagi amaliy mashg'ulotlar ko'zda chamalashni o'rgatadi. Bu esa umumiy mehnat faoliyatiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Tikish, to'qish, kashtachilik jarayonlari o'z natijalari yaqqol ko'zga tashlanganligi bilan bolalarni o'ziga jalb etadi.

Ba'zi bilim va uquvlar bolalarda o'z kiyimlariga nisbatan ehtiyotkorlik, ozodalik bilan qarashga o'rgatadi. Gazlama bilan ishlash jarayoni bolalarda mehnat madaniyati, rejalashtirish va tashkil etish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bolalar sabr-toqatli bir so'zli, tirishqoq, boshlagan ishlarini oxiriga yetkazishga harakat qilishga o'rganadilar.

Tikish, kashtachilik darslarida bolalarning estetik dunyoqarashi takomillasha boradi. Tikish jarayoni predmetlar o'rtasidagi aloqa vositasi rolini bajarishda muhim o'rin tutadi. Bolalarning so'z boyligi, geometrik shakllar haqidagi tushunchalari oshadi, ularning sifat va rangni tanlash qobiliyati oshiriladi.

Matolar bilan ishlash darslari tikish, kashtachilik, to'qish kabi oddiy tayyorgarlik jarayonlarini o'rgatadi. Biroq mehnatning bu turi o'rgatilganida o'quvchilar darsdan tashqari o'z ko'nikmalarini amaliy mashg'ulotlar bilan ham mustahkamlashi kerak bo'ladi.

Ish joyini to'g'ri tashkil etish. O'qituvchi stolning ustiga dasturxon yozib, o'ng tomoniga qaychi, chizg'ich, qalam, o'chirg'ich, old tomoniga qiyqimlar uchun quticha va latta, chap tomoniga ish vaqtida xalaqit bermaydigan qilib igna, gazlama va kerakli materiallar joylashtiriladi.

Xavfsizlik texnikasi qoidalarini bajarish

Ishlash va asboblardan foydalanish bo'yicha texnika xavfsizligi qoidalarini quyidagicha umumlashtirish mumkin.

1. Har bir o'quvchi faqat o'z ish joyida ishlaydi. Ish jamoa tarzida bajariladigan bo'lsa, o'quvchilar guruhlariga bo'linib, jamoaning har bir a'zosi o'z majburiyatlarini yaxshi anglab olishi lozim.

2. Ish faqat o'qituvchining ruxsati bilan boshlanadi.

3. Ishni boshlashdan oldin, ish joyi tayyorlanadi, asboblarni to'g'ri va qulay joylashtiriladi. O'ng qo'l bilan ushlanadigan asboblarni o'ng tomonga, chap qo'l bilan ishlanadiganlarni chap tomonga qo'yiladi. Uchi o'tkir, kesadigan asboblarni hech qachon ikkita asbob orasiga qo'yilmaydi, ular doimo o'z joyida, o'tkir tomoni teskari, dastasi o'quvchi tomonga qaratib saqlanadi. Asboblarni bilan o'ynash mumkin emas, axir ular o'yinchoq emas.

4. Ish vaqtida ish joyi tartibli saqlanishi shart. O'tmas yoki buzilgan asbob bilan ishlab bo'lmaydi. Asbobni ishlatganda, uni o'qituvchi ko'rsatganidek ushlash zarur. Asbob-uskunalarini ehtiyot qilish, ularni to'g'ri, o'z o'rnida ishlatish, ishlatgandan so'ng tozalab, yuviladiganlarini yuvib, artiladiganlarini artib qo'yish talab etiladi. Buyum, uning har bir detalini oldingi safargidan yaxshiroq, chiroyliroq, tartibliroq qilishga intilish joiz. Ishni tugatgan bola ish joyini tezda tozalab, tartibli qilib qo'yishi o'rgatiladi.

Savat to'qish

Savat to'qish qadimdan mavjud, o'zbek xalqining azaliy hunari hisoblangan. Ota-bobolarimiz har xil novdalardan turli shakldagi savatlar to'qishgan. Savatlarning maqsadidan kelib chiqib, shakli va hajmi hisobga olingan. Yo'g'on novdalardan to'qilgan savatlar tosh, tuproq, gips kabi qurilish ashyolari, boshqa og'ir narsalarni tashishda ishlatilgan. Ingichka novdalardan to'qilgan nozik savatlarga non, mevalar solingan va hokazo.

Savatlar tol, tut va boshqa daraxtlarning novdalaridan, qamish hamda bug'doy poyalaridan ishlangan. Har xil sim va iplardan esa to'r xaltalar to'qilgan. Amaliy mehnat darslarida ham o'quvchilarni shunday ishlarga o'rgatish mumkin. Bundan tashqari, shoxmasimon gilamcha, to'g'ri to'rtburchak naqsh gilam, savatcha (darsliklardan foydalanish mumkin) to'qish ham bolalarda qiziqish uyg'otadi.

To'qish texnikasi

Polotnoni to'qish usullari

Ilgakda to'qishning xususiyati shundaki, u jimjimador yassi polotno bilan bir qatorda hayvonlar, qushlar, qo'g'irchoqlar va boshqa narsalarni to'qish imkonini ham beradi. Polotno to'qishning eng ko'p tarqalgan usullari bilan tanishib chiqamiz.

1-usul. Ish polotnning yon tomonidan boshlanib, o'ngdan chapga tomon to'qiladi. Qator milk ilmoq bilan tugatib, to'qimani aylantirib olgach, yangi qator boshlanadi. Natijada yassi polotno hosil bo'ladi.

2-usul. Uzun ilgak bilan polotnning yon tomonidan boshlab tunischa usul bilan to'qiladi. Mashq qilish uchun 12 ta havoyi ilmoqdan zanjir to'qishni kuzatish mumkin.

1-qator homaki ilmoqsiz ustunchalar bilan to'qiladi. So'ng to'qima aylantirib olinadi.

2-qatorda ilgakka oldingi qatorning asos ilmoqlaridan o'ngdan chapga tomon ilmoq teriladi. Yangi ilmoqlar qator to'qib bo'linguncha ilmoqda qolishi kerak.

3-qatorda polotnoni aylantirmay turib, xomaki ilmoq olib, u dagi 2-ilmoqqa kiritiladi, qatorning oxirigacha shunday b to'qiladi.

4-qatorda to'qimani aylantirmay oldingi qatorning «darchasiga ilgak kiritib, yana ilmoq teriladi. Ilgakni vertikal ip tagiga yoki «darcha» tepasidagi «to'siqcha» ustidan kiritish ham mumkin. Unda boshqacha gul hosil bo'ladi.

3-usul. Bir qator xomaki ilmoq chapdan o'ngga tomon surilib tisarilayotgandek, «yo'rma qadam» tashlagandek qilib to'qiladi. Ko'pincha kiyim chetlari chir aylantirib shunday to'qiladi.

4-usul. To'qish 3 ta yoki 4 ta havoyi ilmoqdan boshlanadi. Bu ilmoqlar doira bo'ylab yarim ustuncha qilib tutashtiriladi. Shundan keyin doira bo'ylab o'ngdan chapga tomon ilmoqlar qo'shib boriladi va polotnoga doira, uchburchak, to'rtburchak, oval singari istalgan shakl berib to'qiladi.

Kuchukcha. Bu o'yinchoq jun ipdan 2,5 raqamli ilgakda to'qiladi. Kuchukcha xomaki ilmoqsiz ustunchalar va uzun ilmoqlardan to'qiladi. Uzun ilmoqlar bilan andozaga binoan tanani 2 ta bo'lak, aftini 2 ta bo'lak, qulog'ini 4 ta bo'lakdan iborat qilib to'qiladi. Bulardan ikkitasini pushti ip bilan xomaki ilmoqsiz ustun qilib to'qish kerak.

Qismlar bir-biriga biriktirilib to'qilganidan keyin o'yinchoqlarning ichiga paxta tiqib qo'yiladi. Tanasining yuqori qismi tortib turiladi, unga boshi ulanadi, tugmadan ko'z qilib, qizil ipdan to'qilgan tilcha to'qiladi. Burunchasini qora ip bilan kashta tikkandek tortiladi.

Kuchukchani rangli iplardan ham to'qish mumkin. Masalan, quloqlarini uzun ilmoqlar bilan qora ipdan, tanasini esa oq yoki qora ipdan to'qisa bo'ladi. O'yinchoq melanj ipdan to'qilgan bo'lsa, uning kuchukchaning tabiiy juniga o'xshab ketadi.

Nazorat savollari:

1. Tabiiy ip turlari bo'yicha ma'lumot bering.
2. Sun'iy ip turlari bo'yicha ma'lumot bering.
3. Tabiiy mato turlari bo'yicha ma'lumot bering.
4. Sun'iy mato turlari bo'yicha ma'lumot bering.

13-§. TABIIY MATERIALLAR VA LOY BILAN ISHLASH METODIKASI

Tayanch tushunchalar: qushlarning patlari, paxta chanog'i, jo'xori so'tasi, g'oyasi, syujeti, shakli, tashqari ifodasi imkoniyat, dars, ona tabiat, jarayon, ekskursiya, bolalar, applikatsiya, suhbat.

Tabiiy materiallar bilan ishlash

O'zbekiston tabiiy resurslar va foydali qazilmalarga boy. Yurtimizda ixtisoslashtirilgan maktablardagi mehnat darslarida o'simliklar shoxlari, ildizlari, barglari, savzavot, meva hamda rezavorlar urug'lari, qushlarning patlari, paxta chanog'i, jo'xori so'tasi, boshloqlilar somoni, baliq tangachalari, qamish va shu kabilardan mahalliy material sifatida foydalaniladi. Boshlang'ich sinflardagi mehnat ta'limi dasturi mahalliy tabiiy material bilan ishlashni tashkil etish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Mehnat ta'limi darslarida turli mahalliy tabiiy materiallardan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining mehnat topshiriqlarini bajarish jarayonidagi materialga ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

Yoshlikdan boshlab bolalarda ona tabiatga qiziqish va muhabbatni, undagi go'zalliklarni ko'ra bilishni tarbiyalash kerak.

Mehnat ta'limi mashg'ulotlarida bo'lajak ishning g'oyasi, syujeti, shakli, tashqi ifodasini yaqqol ko'rsatuvchi materialni topish birinchi o'rinda turadi. G'oya bor, ammo uni amalga oshirish uchun materialni topish qiyin bo'lishi mumkin. Ba'zida esa buning aksi, bolalar bir piyola urug'ni to'kib yuboradilar, kutilmaganda urug'lar ajoyib jonivor, qush yoki odamcha qiyofasini oladi. Endi mittigina o'zgartirishlar kiritish, deylik, ularga burun yoki dum qo'shib qo'yishning o'zi kifoya bo'ladi.

Turli tabiiy materiallar bilan ishlash chog'ida turlicha ishlov berish, har xil asboblardan foydalanish talab etiladi. Tabiiy materialni o'quvchilar dastlab o'qituvchi rahbarligida sayr vaqtida to'playdilar va ulardan har xil narsa va ko'rgazmalar yasaydilar.

Tabiiy narsalarni to'plash va saqlash

Tabiiy materialni butun yil davomida to'plash mumkin, chunki yilning har bir fasli o'z hosili, boyliklari va xususiyatlariga egadir. Bahorda lola yoki boshqa gullarni, terak popugini, daraxt va butalarning yosh novdasini, yozda rezavorlarning donalarini, turli gullarni, kuzda daraxtlarning xilma-xil barglari, mevalari va shu kabilarni to'plash mumkin.

Tabiiy materiallarni to'plash va ular bilan ishlash tabiatshunoslik darslari bilan bevosita bog'liq. Bolalar atrof tabiatni shaxsan kuzatishlari, tabiat elementlari va hodisalarini idrok etish asosida ma'lum bilimlarga ega bo'ladilar.

O'zbekiston tabiati boy, go'zal va xilma-xildir. Shuning uchun ham o'z ishiga qiziqqan va o'zlashtirish ko'nikmasiga ega bo'lgan o'qituvchi darslarda narsalar ishlashda qo'llaniladigan materiallarni batafsil bayon etishga harakat qiladi.

O'simliklarni quritib olish

O'simliklarni to'plash va quritib olishda gazeta, gerbariy papkasi, qaychi, paxta bo'lishi kerak. O'simliklarning gullari, barglari, poyasi va shu kabilarni to'plash maqsadida sayohatga chiqilganda bir juft gazeta, qaychi bo'lishi shart. Gazeta daftarsimon taxlanib, orasiga materiallar tartib bilan joylanadi. Gullarni qo'l bilan sindirib olib bilmaydi, aks holda o'simlik poyasi zararlanishi yoki bolaning o'zi lat yeyishi mumkin. O'simliklarni quritish 3 sutkadan oshmasligi kerak. Turli o'simliklarni to'plashning o'z muddatlari bor.

Tabiiy narsalar bilan ishlash metodikasi

Tabiiy materialga ishlov berish bilan bog'liq mehnat darsini tashkil etish va o'tkazishdan oldin ushbu materialni to'plash kerak, albatta. Bunda sayohat (ekskursiya) yo'nalishi, alohida e'tibor beriladigan obyektlar (eman, zarang, akatsiya daraxtlari, hashoratlar)lar aniqlanadi. O'quvchilarning e'tiborini mehnat darslarida bajariladigan ishlar uchun zarur bo'lgan muhim belgilar, elementlar va xususiyatlarga qaratish va to'planayotgan materialni to'g'ri baholashga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar ro'yxati tuziladi.

Bolalar barglarni to'playotganda ularning rangi, shaklini qiyoslashni o'rganadilar, bu ularning kuzatuvchanligini o'stirishga yordam beradi.

Har bir sayohatda o'quvchilarning e'tibori insonning yaratuvchilik mehnatiga albatta jalb etilishi kerak. Uning so'nggida yakun yasaladi, olingan bilimlar umumlashtiriladi.

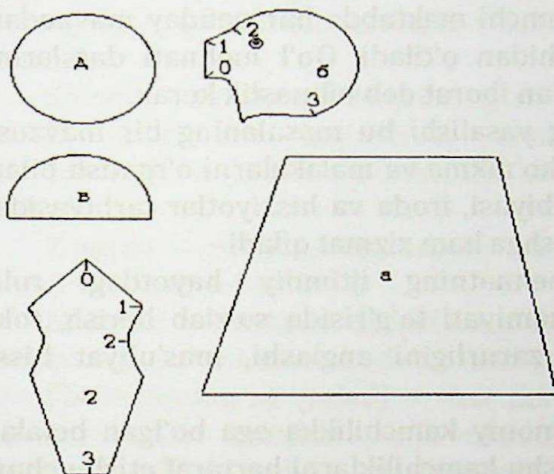
Bunday uyushtirilgan ekskursiyadan keyingi darsda bolalar applikatsiyalarni zo'r ishtiyoq bilan tayyorlaydilar. Applikatsiyani o'z istaklariga ko'ra, o'zlari to'plagan materiallardan mustaqil yasash vazifasi topshirilsa, qiziqishlari yanada ortadi. Bunday dars quyidagi sxemaga ega bo'lishi mumkin:

1. Dars mavzusi va maqsadini aytish.
2. O'tkaziladigan ekskursiya bo'yicha suhbat:
 - a) ekskursiyada qayerda bo'ldik?
 - b) qanday daraxtlarni ko'rdik, ularning nomi nima?
 - d) ular barglarining shakli bir xilmi?
 - e) qanday hashoratlarni ko'rdik?
3. Tahlil namunasi:
 - a) Kapalak qanday qismlardan tashkil topgan?
 - b) Uning qismlari qanday joylashgan?
 - d) Uni tasvirlashda qaysi daraxtlar barglaridan foydalanilgan?
4. Ishni bajarish tartibini aniqlash:
 - a) Kapalakning ayrim qismlari joylashishini grafik tasvirlash;
 - b) Kapalakning tanasi va qanotlari uchun shakli hamda o'lchamlari bir xil bo'lgan barglarni topish;
 - d) Ularni qog'ozda joylashtirish;
 - e) Ishni amaliy bajarish.
5. O'quvchilarning ishni bajarish usullari haqida tushuntirishlari. Applikatsiyani bajarish bo'yicha mustaqil ish:
 - a) Kapalakning ayrim qismlarini qog'ozda to'g'ri tasvirlash;
 - b) Shakl, o'lcham va bo'yoqlarni to'g'ri tanlash;
 - d) Yelimlash ishlarini tartibli bajarish;
 - e) Kapalakning ko'z va mo'ylovlarini to'g'ri tasvirlash;
 - f) Bu ishni bajarishda foydalanilgan daraxtlarning nomlarini yozib qo'yish.
6. Ishni baholash.

O'quvchilarga kelgusi darsda bajariladigan ishni tushuntirib, materiallarni olib kelish kerakligi aytiladi.

Bu tabiiy materiallar bilan ishlash darsining taxminiy tuzilishidir. Har bir dars kompozitsiyalar tuzish, material to'plash, o'quvchilarning mustaqil ishlariga ko'ra o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

Tabiiy materiallar, loy, plastlin va papye-mashe bilan ishlashning korreksion ahamiyati

Qo'l mehnati aqli zaif o'quvchini umumiy mehnat ta'limining boshlang'ich bo'g'inidir. Qo'l mehnati darslari boshqa predmetlar kabi yordamchi maktab oldida turgan vazifalarni hal qilishda ishtirok etadi.

«Kuchukcha» o'yinchog'ining andozasi

Bu vazifalarni quyidagicha ifodalash mumkin:

- aqli zaif o'quvchining ruhiy-jismoniy kamchiliklarini bartaraf etib, keyingi mehnat faoliyatida kerak bo'ladigan shaxsiy-ijobiy fazilatlarni tarbiyalash;
- mehnat ta'limiga kirish (dastlabki ta'lim).

Qo'l mehnati hunarni o'rganishga poydevor yaratadi. Agar o'qituvchi tomonidan (korreksion) ish to'g'ri yo'lga qo'yilsa, boladagi psixofizik kamchiliklar bartaraf etib boriladi. O'qituvchi bolaning aqliy faoliyatini yuqori darajada faollashtirishga imkon yaratishi kerak. Har bir bola nima qilayotganini nazorat qilish, ijodiy faoliyatini rivojlantirish korreksion ishning negizidir.

Tabiiyki, dastlabki vaqtlarda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qituvchi yordamiga muhtoj bo'lib, ko'p vazifalarni mustaqil bajara olmaydilar. Lekin yordam har xil bo'lishi va vaqt o'tgani sari sekin-asta kamayib borishi kerak. Zero, korreksion ish ham bolani mustaqillikka o'rgatishga yo'naltiriladi. Qo'l mehnati darslarining vazifasi faqat korreksion ishlarni amalga oshirish bo'libgina qo'lmay, bolaning barcha analizatorlarini (sezgi organlarini) mashq qildirishiga xizmat qiladi.

Qo'l mehnatida o'quvchi tomonidan biror mavzuning egallanishi shu mavzuni o'rganishga qanchalik tayyorligiga bog'liq. Shu sababli, yordamchi maktabda har qanday mavzudan oldin tayyorgarlik bosqichidan o'tiladi. Qo'l mehnati darslarini faqat biror buyum yasashdan iborat deb bilmaslik kerak.

Buyum, o'yinchoqning yasalishi bu masalaning bir mavzusi bo'lib, o'quvchiga ma'lum ko'nikma va malakalarni o'rgatish bilan birga, bolaning estetik tarbiyasi, iroda va hissiyotlar tarbiyasida, bolani hayotga moslashtirishga ham xizmat qiladi.

Har bir darsda mehnatning ijtimoiy hayotdagi roli, qilinayotgan narsaning ahamiyati to'g'risida so'zlab berish, toki bola qilayotgan ishining zarurligini anglashi, mas'uliyat hissi uyg'onishi kerak.

Agar sinfda ayrim jismoniy kamchilikka ega bo'lgan bolalar bo'lsa, o'qituvchi ulardagi shu kamchiliklarni bartaraf etish uchun alohida harakatlar bilan ish olib borsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Aqli zaif bolaning tez gapirish, uzoq vaqt bir nuqtaga diqqatini yig'a olmasligi va hokazolarni hisobga olgan holda o'qituvchi darsda osoyishtalikni ta'minlashi, ish usullarini to'g'ri tanlashi, oddiydan murakkabga bosqichma-bosqich o'tishi kerak. O'qituvchi bolalarni intizom bilan ishlashga, vazifani chaqqonlik bilan bajarishga o'rgatishi zarur.

Qo'l mehnatida bola konkret ishni bajaradi, uni tushunib yetishi osonroq kechadi. Shuning uchun bu jarayondan bolani maktabning o'quv jarayoniga singib ketishida foydalanish, mehnat darslarini boshqa predmetlar bilan bog'lash talab etiladi.

Tabiat doimo insonlar uchun ijod va ilhom bag'ishlab kelgan. Har qadimdan turli-tuman buyumlar, o'yinchoqlar

yasashgan. Tabiiy materiallarni ikkita guruh: o'simliklar va minerallarga bo'lish mumkin.

O'simliklar guruhiga o'simliklar bargi, poyasi, ildizi, shoxi, mevasi, danagi, g'udda, somon va hokazolar kiradi.

Minerallarga qum, tosh, chig'anoq va hokazolar kiradi. O'qituvchi tabiiy materiallardan katta kolleksiyaga ega bo'lgani ma'qul.

Materiallarning hammasini alohida papka yoki qutichalarda saqlash ishni yengillashtiradi, bolalarni saranjomlikka o'rgatadi. Bolalarning atrofdagi narsalarni kuzatishi, tabiatdagi rang-baranglikni, go'zallikni his qila olishini faqat ijobiy baholash mumkin.

G'udda – ignabargli daraxtning so'tasimon to'pguli (mevasi) bo'lib, undan turli hayvonlar, odam tanasini yasash uchun foydalaniladi. U yaxshi yelimlanadi, shakli ham turli ko'rinishda bo'ladi.

Yong'oq – yong'oqning hamma xillari: yeryong'oq, yong'oq, bodom va hokazolardir.

Kashtan – kashtan daraxtining mevasi usti silliq, yaltiroq bo'lib, oson yelimlanadi, undan sodda buyumlar yasash qulaydir.

Cho'chqayong'oq (jelud) – dub daraxtining hosili bo'lib, uni sentabr-oktabr oylarida yig'ib olinadi. Cho'chqayong'oq bilan birga uni ushlab turgan kosachasini ham yig'ish kerak. Jeludlar turli o'yinchoqlar, figuralar yasashda juda qo'l keladi.

Loy – keng tarqalgan, hamma joyda uchraydigan, oson ishlov beriladigan xomashyo bo'lib, undan yasalgan o'yinchoqlar uzoq saqlanadi. Loy tuproqdan hosil bo'ladi. Tuproqni qishloqda soy bo'ylaridan, jarlikdan, shaharda esa ta'mirlanayotgan yoki qazilma ishlari ketayotgan joylardan olish mumkin. Kichik yoshdagi bolalar bilan qumi kamroq tuproqdan foydalanish kerak. Buning uchun, avvalo, tuproq tarkibidagi qum, ohak yuviladi. Tarkibida yog' bo'lgan tuproq ham ishlash uchun yaramaydi. Undan tayyorlangan loy tez yorilib, uvadalanib ketadi. Loy uzoq saqlanishi uchun uni emal idishga solib, usti polietilen paket bilan yopib qo'yiladi.

Plastilin – kichik yoshdagi bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan eng qulay xomashyodir. Plastilinga oldindan ishlov

berish kerak emas, ko'pincha loy o'rnida ham ishlatiladi. Bu noto'g'ri, chunki loy va plastilin turli xil xomashyodir.

Plastilin bilan ishlash jarayonida o'quvchilar haykaltaroshlik, grafika kabi san'at turlari bilan tanishadilar. Quyma (yasama) detallar zamonaviy arxitekturada keng qo'llaniladi. Plastilinda ishlashdan oldin bunday (quyma) ishlarni bolalarga ko'rsatish, ularni ishlatish joyi to'g'risida hikoya qilinadi.

Plastilin yuzasida turli naqshlar (ornamentlar) hosil qilish mumkin. Shu asosda bolalar go'zallikni ko'rish, his qilishga o'rganadilar, ularda yangi ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi, mayda qo'l mushaklari rivojlanadi. Yasalgan buyumlar esa ko'rgazma zali, ish xonasi yoki boshqa xonalarni bezab turishi mumkin.

Shuni unutmashlik kerakki, bu ishlar oddiydan boshlab murakkablikka o'zgarib borishi shart. Agar bolaga birdan murakkab ish berilsa, u ishidan sovushi mumkin. Eng avvalo, ish obyektini tahlil qilish va yasashning usulini to'g'ri topish joiz.

Buyumlarning murakkabligini hisobga olgan holda, amaliy mashg'ulotlarni bajarishda konstruktiv, plastik va aralash usullar qo'llaniladi.

Yasashning konstruktiv usuli oson bo'lib, bunda bir necha qismdan (gavda, bosh, qo'l, oyoq) bir yagona narsa (hayvon) yasaladi. Yasashning eng qiyin plastik usuli bo'lib, bunda yaxlit bo'lakdan katta narsa yasaladi. Ish boshlashdan oldin qilinadigan ishni ko'z oldiga keltirish, uning shakli va hajmini mo'ljallab olish kerak. Aralash usul ham, konstruktiv ham plastik usulni tashkil etadi.

Papye-mashe qog'oz bilan ishlash usuliga kiradi. Mayda qilib kesilgan qog'oz parchalaridan turli shakldagi buyum yasaladi. Buyumning sirti yog'lanadi, keyin mayda bo'laklarga bo'lingan qog'oz parchalari namlanib buyum sirtiga yopishtiriladi. Keyin uning ustiga, parchalangan qog'ozga, kleystr surib yopishtiriladi. Kerakli qalinlikda qog'oz yopishtirilgach, buyum quritishga qo'yiladi. Ichidagi buyum ajratib olinib, usti tekislanib, bo'yaladi, nam chiziladi, laklanadi. Bu mashg'ulotlar mayda qo'l muskullari rivojlanishini yaxshilashga yordam beradi.

Tabiiy materiallar yordamida buyum va o'yinchoqlar yasashga o'rgatish

Bolalar ko'z oldida turgan narsanigina yasashlari oson kechadi. Hayolda uni tasavvur qilib, keyin yasashi ancha murakkab mashg'ulotdir. Buyum yasash fikrlash, tafakkur, xotira, harakat kabilarni o'z ichiga oladigan murakkab jarayondir.

Biror ish bajarishdan oldin bola uzoq vaqt o'z fikrini bir joyga jamlab, so'ng narsani yasashga kirishadi. Buning uchun diqqatini jamlash maqsadida qulay sharoit yaratiladi. Bola asta-sekin uzoq va diqqat bilan bajariladigan vazifani ishlashga o'rgatiladi. Loydan turli shakllar tayyorlash jarayonida bola o'z dunyoqarashini namoyon qila boradi.

Ish jarayonining dastlabki pog'onalarida, ayniqsa, harakatlanishida nuqsoni bor bola yetarlicha malaka bilan ishlay olmaydi. Uning malakasi vaqt o'tgani sari o'sib borib, bolalarning qo'l harakatlarida ham aniqlik kuchayadi. Loy va plastilin bilan ishlash bola qo'llarining rivojlanishiga yordam beradi – ish jarayonida barmoq mushaklari yaxshi ishlaydi va barmoqlarning deyarli barchasi ishtirok etadi. O'ng va chap qo'llarning ko'z nazorati ostida harakati bolaning rivojida muhim o'rin tutadi. Yordamchi maktablarda plastilin va loydan ishlashga katta ahamiyat beriladi.

Tabiiy mahsulotlar tozaligi, saqlanish muddati va yemirilishi bilan boshqa yasash materiallaridan ajralib turadi. Ularga o'simlik, loy, qum, tosh, rakushka va boshqalar kiradi.

Tabiiy xomashyo yassi va hajmli bo'ladi. Har bir nusxasi boshqalaridan o'zining bir qator belgilari: hajmi, rangi, tashqi ko'rinishi, xususiyatlari bilan ajralib turadi, ular o'zgarganda mahsulotlarning xususiyatlari buziladi. Ba'zi tabiiy moddalarni bigiz yordamida ham teshib bo'lmaydi. Unga qismlarini faqat yopishtirish mumkin.

Tasavvurdagi narsalarni yasash usullari

Aqli zaif o'quvchilar uchun yasash (quyish, lepka) ish turi ancha qiyin hisoblanadi. Tabiiy xomashyo katta yoki kichik

bo'lishi mumkin. Bu esa bola bajarmoqchi bo'lgan buyumga mos kelmaydi. Dastlabki bosqichlarda yasash ishlarini, dasturda belgilanganidek, namunaga qarab bajarish kerak.

Tabiatdan ta'sirlanib buyum yasash (lepka) ko'rgan narsani tahlil qilish qobilyatini rivojlantiradi, ish jarayoni davomida o'z faoliyatini nazorat qilishga o'rgatadi. Tasavvurga tayanib yasash bolalar uchun eng qiziqarli jarayonlardan biridir. Oddiy kompozitsiyalarni o'ylab topish, maketlar tuzish bola ijodida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday qiziqarli ishlar orqali o'quvchilar ko'rish xotirasini kuchaytiradilar, predmetlarni hayollarida tahlil qiladilar. Mashg'ulot boshida tabiiy obyekt yoki namunani diqqat bilan kuzatish uchun imkon beriladi. So'ngra olib qo'yiladi, bolalar esa tasavvurlarida qolgan predmetlarni yasashlariga to'g'ri keladi.

Tabiiy mahsulotlar bilan o'tkazilgan mashg'ulotlarni nutq o'stirish, matematika, tasviriy san'at darslari bilan bog'lab o'tkazish mumkin. Ish jarayoni davomida masofa haqidagi tushunchalarni mustahkamlashga sharoit yaratiladi. Berilgan sonlarni ko'paytirish va kamaytirish haqida tushuncha beriladi. Tasviriy san'at darsi bilan bog'liqligini ranglarni ajrata bilish, masofa tushunchasini anglashda ko'rish mumkin.

Umumta'lim jarayonida yasash mashg'ulotlarining boshqa darslar bilan bog'liqligini deyarli har bir darsda ko'rsatish mumkin. Mehnat darslari dasturini quyidagi darslarga ajratish mumkin.

Kirish darsi (2 soat)

Kasblar to'g'risida suhbat. Qo'l mehnati darslarida ishlatiladigan asbob, moslamalar. Mehnat darsida o'zini tutish qoidalari. Texnika xavfsizligi. Sinfda bajarilgan ishlarning tahlili.

Qog'oz va karton bilan ishlash (6 soat)

Qog'oz va karton turlari va ularning xususiyatlari. Qog'ozning ahamiyati. Qog'ozga belgi qo'yish va qirqish. O'lchov asboblari. Chizg'ich, burchakli chizg'ich. Shablon, trafaret. Namunaga qarab applikatsiya yasash: «Savatdagi gullar». Kartondan xatcho'p. Xatcho'pni rangli qog'ozdan applikasiya usulida bezash. O'simliksimon naqshlar). Namunaga qarab geometrik

shakllardan applikatsiya yasash: uycha, qayiq. O'quvchilar xohishiga qarab syujet tanlanadi.

Texnik ma'lumot

Foydalanilgan qog'oz turlari, qog'ozning asosiy ranglari. Geometrik shakllar mavzusini takrorlash. Qog'ozni o'lchash va belgi qo'yish uchun kerakli asboblari. Yelim turlari. Texnika xavfsizligi qoidalari.

Ish usullari

Qog'ozga belgi qo'yish usullari. Qaychi bilan turli shakllarni qirqish. Qismlarni o'z o'rniga joylashtirish. Ish rejasini daftarga yozib olish. Buyumning rasmini chizish.

Tabiiy materiallar bilan ishlash (6 soat)

Amaliy ish

Kirish darsi. Darsda foydalaniladigan tabiiy materiallar. Ularning xususiyati. 1-3-siniflarda tabiiy materiallardan yasalgan buyumlarni ko'rib chiqish. Tabiatga sayohat. Dars uchun zarur tabiiy materiallarni yig'ish, ish uchun tayyorlash. Darsda foydalaniladigan qo'shimcha materiallar (plastilin, yelim).

Kvadrat ichida naqsh (qovun, tarvuz, qovoq, olcha, urug'). Archa g'uddasi, urug', plastilin yordamida tulki yasash. Tabiiy xomashyo yordamida (na'matak mevasi, chig'anoqlar) bezak buyumlari yasash.

Texnik ma'lumot

Tabiiy xomashyoning turlari, xususiyatlari – rangi, shakli, katta-kichikligi. Asboblari: qaychi, pichoq, bigiz. Biriktirishda plastilindan foydalaniladi. Texnika xavfsizligi qoidalari.

Ish usullari

Ish rejasini daftarga yozib borish. Bajariladigan buyumning rasmini chizish. Urug'dan kompozitsiya yasash uchun uni daftarga chizish.

Bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar

Berilgan vazifaga qarab ishni mo'ljallash. Namunani asli bilan (rasm, o'yinchoq) taqqoslash. O'qituvchi yordamida ish rejasini tuzish. Kerakli xomashyo va asboblarni ajrata bilish. Dastlab ishni o'qituvchi yordamida, keyin mustaqil bajarish.

Bajargan ishini o'rtoqlariniki bilan solishtirish va tahlil qilish. Nutqida ishga doir atamalardan foydalanish. Buyumni yasashda

qismlarining mutanosibligini e'tiborga olish, buyum qismlarini to'g'ri joylashtirish.

Takrorlash (2 soat)

Yupqa kartondan konvert yasash. Konvertni applikatsiya usulida bezash. Doira ichida naqsh yasash (qovun, tarvuz, qovoq, urug'dan o'quvchilar mustaqil kompozitsiyalar tuzadilar).

Mustaqil ish (2 soat)

Namunaga qarab rangli qog'oz va quritilgan barglar yordamida «Kuz gullari» applikatsiyasi tayyorlash. 1-chorak davomidagi ishlarni tahlil qilish.

Qog'oz bilan ishlash (6 soat)

Papye-mashe.

Amaliy ish

Kirish darsi. Papye-mashe uchun kerakli qog'oz turlari, ish uchun kerakli material, bu usulda buyum yasash texnologiyasi.

Buyum: lagan, likopcha, kosa, piyola.

Texnik ma'lumot

Papye-mashe uchun zarur qog'oz turlari. Bu usulning paydo bo'lish tarixi. Kliter tayyorlash texnologiyasi. Bo'yoqlar: akvarel va guash. Buyumlarni bezashda qo'llaniladigan naqsh turlari bilan tanishtirish. O'simliksimon naqshlar (o'zbekcha ornamentlar) va boshqa turdagi naqshlar. Ish jarayonida gigiyenik talablar, texnika xavfsizligi, buyumga qo'yiladigan estetik talab.

Ish usullari

Ish uchun qog'oz bo'laklarini tayyorlash. Buyum ustiga qog'oz bo'laklarini yopishtirish (5-6 qavat). Eng ustiga oq qog'oz yopishtirish, chetlarini qirqib, tekislash; quritish; buyumga naqsh chizish va bo'yash.

Kirish darsi (1 soat)

Mehnat va kasblar haqida suhbat. Qo'l mehnati darslarida ish joyini tashkil qilish, texnika xavfsizligi qoidalariga amal qilish. Darslarda qo'llaniladigan asbob-uskunalar bilan tanishtirish, ularni asrab-avaylashga o'rgatish.

Tayyorlov davri (2 soat)

Atrofimizdagi narsalarni farqlash: rangi va geometrik shakllari bilan farqi, buyumlarni andozalar bo'yicha belgilab sh.

Plastilin va loy bilan ishlash (5 soat)

Amaliy ish

Plastilindan buyum yasashni mashq qilish: narvon, archa, to'siq yasash. Shar shaklidagi buyumlar yasash: *koptok*, *qo'g'irchoq*. Shar shaklidagi meva va sabzavotlar yasash (*olma*, *shaftoli*, *sholg'om*, *pomidor*). Oval shakldagi buyumlar (*olxo'ri*). Kompozitsiya yasash: «*likopchadagi olma*».

Texnik ma'lumotlar

Loy va plastilin haqida ma'lumot. Loy va plastilin turlari va xossalari: quruq, qat-tiq, yumshoq loy. Iliq, yumshoq, mayin plastilin. Loyning rangi qizil, sariq, kul rang. Plastilin ranglari: qizil, oq, yashil, ko'k, sariq, qora, jigarrang. Loy va plastilin bilan ishlaganda ish joyini tashkil etish.

Ish usullari

Plastilin va loyni kaftda va tekis taxtachada ustida aylantirib, sharsimon shaklga keltirish, yuqori qismini bosib, chuqurlashtirish va olma shakliga keltirish. Kaftda yoki tekis taxtachada aylantirib, oval shaklga keltirish va olxo'ri yasash.

Tabiiy materiallar bilan ishlash (4 soat)

Amaliy ishlar

Tabiat qo'yniga sayohat uyushtirish. Tabiiy xomashyo: barglar, gullar, urug' va hokazolarni yig'ish. Rangli qog'oz ustiga quritilgan barglarni yopishtirish. Katta va kichik barglardan naqsh hosil qilish. Namuna bo'yicha yong'oq po'chog'idan (boshi va oyoqlari plastilindan) toshbaqa yasash. Namuna bo'yicha barglardan «Guldasta» yasash.

Texnik malumotlar

Tabiiy materiallar haqida qisqacha tushuncha berish. Tabiiy xomashyoning xususiyatlari: rangi, shakli, hajmi, quritilgan gul va barglarning pishiqligi. Tabiiy materiallardan yig'ish, uchburchak, to'rtburchak, doira, aylana qirqish. Kitob uchun xatcho'p yasash.

Ish joyini tashkil etish. O'z ish o'rnini tashkil etish, gigiyena talablariga rioya qilish. PVA, silikat yelimi haqida tushuncha berish.

Ish usullari

Murakkab bo'lmagan kompozitsiya (barg va gullardan) tuzish; tabiiy xomashyoni plastilin yordamida yopishtirish.

Nazorat savollari:

1. Qaysi loy ish uchun yaroqli?
2. Loy va plastilin bilan ishlash jarayoniga farqlash xarakteristikasini bering.
3. Papye-mashe tayyorlashda qaysi mahsulotlardan foydalaniladi?
3. Tabiiy narsalar bilan ishlash metodikasi.
4. Tabiiy xomashyo va loy bilan ishlashning asosiy usullarini o'rgatish va loyning xususiyatlari.

14-§. TURLI XIL VA MAHALLIY XOMASHYO VA MATERIALLARNI TO'PLASH, ISHLASH METODIKASI

Tayanch tushunchalar: *bolg'acha, ombir, qalam, material, o'yinchoqlar, jonivorlar, qushlar, ertak qahramonlari, inshootlar, avtomobilsozlik, vagonsozlik, kemasozlik, kimyo, ko'mir sanoati, fanera, mebel, sport jihozlari, gugurt, tayyorlash.*

Loydan narsalar yasash usullari

Loy va plastilin bilan ishlash qator qoidalarga bo'ysunadi.

1. Yumaloqlash – bir parcha loydan shar shaklini yasash.
2. Bir bo'lak loydan kaftda aylana harakatlar bilan shar yasaladi.
3. So'ngra uzunasiga harakatlar bilan uni tuxum, ustun kabilarga aylantirish.
4. Yassilash – sharikdan yassi non yasaladi, qo'lning holati doimo o'zgarib turadi.
5. Cho'zish – sharikning bir qismi cho'ziladi.
6. Sirish – (yamash) buyumning ayrim qismlarini o'zaro biriktirish.

Papye-mashe – ivigan, g'ijimlagan qog'oz demakdir. Bunday qog'ozdan kleyster bilan loy va plastilindan yasalgan tayyor model bo'yicha shakl yelimlanadi.

«Loy, plastilin, papye- mashe bilan ishlash» mavzusi uchun savol va topshiriqlar:

1. Ish uchun qanday loy yaroqli?
2. Loydan kulolchilikda foydalanish.
3. O'zbekiston keramika sanoati haqida nimalar bilasiz?
4. Keramika mahsulotini tayyorlash texnikasi haqida gapiring.
5. Loy va plastilin bilan ishlashdagi xarakterli farqlarni ayting.
6. Siz bilgan xalq hunarmandchiligi turlarini tasvirlang.
7. Xalq ertaklari qahramonlari asosida qo'g'irchoq yasang.
8. O'zingiz yasagan mahsulot uchun bitta texnologik xarita tuzing.

Yog'och haqida ma'lumotlar

Yog'och tayyor qurilish materiali bo'lib, u xalq xo'jaligining turli sohalarida keng qo'llaniladi. Yog'och duradgorlikda ishlatiladigan asosiy xomashyo hisoblanadi. Undan qurilish va inshootlarda, avtomobilsozlik, vagonsozlik, kemasozlik, kimyo va ko'mir sanoatida, fanera, mebel, sport inventarlari, gugurt tayyorlash va boshqa sohalarda foydalaniladi. Yog'ochni ishlash oson, vazni yengil, elektrni yomon o'tkazadi, ustiga pardozi berib tashqi ko'rinishi chiroyli bo'lgan qutichalar yasash mumkin.

Har qanday o'sib turgan daraxt 3 qismdan iborat. Ildiz - daraxtning o'sishi uchun zarur. Daraxtning ildizida o'q tomirlar yon tomirlar bo'ladi. Daraxtning o'q tomirlari to'g'ri va qattiq bo'ladi, ularga dastgohlar yordamida ishlov berib, buyum ishlab chiqarish mumkin.

Daraxtning tanasidagi shoxlar butalganidan so'ng u xoda holiga keladi. Xodalar har xil o'lchamli bo'ladi. Xodalar yo'g'on-ingichkaligiga qarab inshootlarda, shaxtalarda, elektr, radio, telefon liniyalar uchun simyog'ochlar tayyorlashda asosiy material sifatida ishlatiladi.

Yog'ochdan o'yinchoqlar yasash - bola faoliyatining bir ko'rinishi bo'lib, uning asosiy mazmuni yaratuvchilik hisoblanadi. Bolalar o'yinchoqlar yasash ekanlar, atrof-muhit haqidagi o'z tasavvurlarini aks ettiradilar. O'qituvchi bolalarni atrofda hodisalar va buyumlar, ijtimoiy hayot bilan tanishtiradi.

Yog'ochdan o'yinchoqlar tayyorlash jarayonida bolalar asboblardan faol foydalanadilar, kattalarning rahbarligida ishlatadilar, materiallarning xususiyatlarini ajratishni, ularni shakliga, katta-kichikligiga qarab taqqoslashni bilib oladilar.

Daraxt turlari

Hamma yog'ochlar ular olinadigan daraxtlarning turiga qarab bargli va nina bargli bo'linadi. O'sib turgan daraxtning turini ularning po'stlog'iga, shoxlarning tuzilishi va barglariga qarab farqlash mumkin. Quyida qurilish va duradgorlikda ba'zi bargli va nina bargli yog'ochlarning turlari, tashqi belgilari va xossalari

bilan tanishib o'tamiz.

Qarag'ay – po'stlog'i qalin, to'q jigarrang, yog'ochi oq rangli, to'g'ri qatlamli, yengil, puxta, nanga chidamli, yillik halqalarini aniq ko'rish mumkin. Qarag'aydan qurilishda, kemasozlikda, vagonsozlikda, duradgorlikda keng foydalaniladi.

Archa – po'stlog'i qalin, qoramtir kulrang bo'lib, yog'ochi serbutoq bo'lganligi uchun ishlash qiyin. Nam ta'siriga chidamsiz. Archa qurilishda, qog'oz sanoatida, oddiy mebellar, idishlar tayyorlashda ishlatiladi.

Tilg'och – po'stlog'i qalin, qoramtir-sarg'ish rangli bo'ladi. Mayin qatlamli, yillik halqalari aniq bilinadigan, qizg'ish jigarrang, qarag'ayga nisbatan pishiq bo'ladi. Qurilish va vagonsozlikda ishlatiladi.

Oq qarag'ay – po'stlog'i yupqa, silliq, kulrang tovlanadi. Yog'ochi oqish, bilinar-bilinmas qoramtir dog'li, yumshoq, yengil bo'lib, oson ishlanadi. Undan ko'pincha qog'oz sanoatida foydalaniladi.

Kedr – po'stlog'i qalin, chatnagan, qo'ng'ir tusli. Yog'ochi yengil, yumshoq, oson ishlanadi, rangli va tabiiy guli chiroyli, yillik halqalari barcha qirqimlarda aniq ko'rinadi. Undan qurilishda, duradgorlikda qarag'ay va archa bilan bir qatorda foydalaniladi, qalam tayyorlanadi.

Arg'uvon – po'stlog'i qalin, yog'ochi yumshoq. Kesish yo'li bilan oson ishlanadi. Yog'ochi hidsiz bo'lganligi uchun undan chizmachilik taxtalari, o'yinchoqlar, qalam, yog'och idishlar, qoshiq va bochkalar tayyorlanadi.

Oq qayin – po'stlog'i oqish, uncha qalin bo'lmaydi, keksa daraxtning po'stlog'i palaxsa-palaxsa bo'lib yorilgan bo'ladi, nanga chidamsiz, bo'yoqni oladi. Yog'ochdan fanera ishlab chiqariladi, oddiy mebellar tayyorlanadi.

Qora qayin – sarg'ish-qoramtir, nanga chidamsiz, qattiq, qovushoqdir. Undan ro'zg'or buyumlari: non taxta, yog'och idish-tovoqlar, bochkalar, randa va etikdo'z qoliplari tayyorlanadi.

Tog' teragi – po'stlog'i qoramtir bo'lib, uncha qalin bo'lmaydi, tananing pastki qismlarida chatnog'i bo'ladi. Undan fanera, gugurt, tokarlik dastgohlarida ishlanadi va mebellar tayyorlanadi.

Terak va mirzaterak bir-birlari bilan tana va shoxlarining

tuzilishi bilan farq qiladi. Baqaterakning rangi oqish, silliq, ishlash ancha qiyin bo'ladi. Mirzaterakning po'stlog'i ko'kimtir, qalin, silliq, qoramtir rangli, puxta-pishiq, yaxshi pardoatlanadi. Undan randalar, qimmatbaho mebellar tayyorlanadi, o'ymakorlik, pardo ishlarida foydalaniladi, asosan qurilish materiallari tayyorlanadi.

Chinor – po'stlog'i qizg'ish sariq tusli, silliq, yupqa bo'ladi. Yog'ochi pishiq, qattiq, ishlash ancha qiyin, yaxshi pardoatlanadi. Undan qimmatbaho mebellar tayyorlanadi.

Nok – po'stlog'i qoramtir, yetarli darajada qalin, chatnagan bo'ladi. Yog'ochi to'q jigarrang, qattiq, mo'rt bo'ladi. Undan mebel tayyorlanadi, pardo ishlarida foydalaniladi.

Zarang – yog'ochi oqish yoki qoramtir qizg'ish rangli bo'ladi. Undan randalangan fanera, qimmatbaho mebel tayyorlanadi.

Eman – yog'ochi to'q jigarrang, chiroyli tabiiy gulli, yirik tolali bo'ladi. Suvda chirimaydi, namga chidamli. Undan mashinasozlikda, mebel korxonalarida keng foydalaniladi.

Shumtol – yog'ochi och qizil rangli, pishiq, egiluvchan bo'lib, ishlovga qiyin beriladi. Mayin tolali. Shumtop yog'ochi vagonsozlik, samolyotsozlikda ishlatiladi.

Qayrag'och – tolalari yirik, puxta, zichligi qattiq. Undan turli xil dastalar, g'ildiraklar tayyorlanadi.

Yog'ochdan qayiqcha yasash

Maqsad: bolalarda oddiy o'yinchoqlar yasashni, bo'laklarni to'g'ri joylashtirishni o'rganish, ko'z bilan o'lchashni o'rgatish va rivojlantirish, bolg'a mix, ombir bilan ishlash ko'nikmasini hosil qilish, mehnatga qiziqish va muhabbat uyg'otish.

Materiallar: korpusning asosi uchun taxminan 20x1,5 cm (oldi tomoni uchburchak shaklida kesilgan), korpusning yuqori qismi uchun taxminan 13x1,5 cm, kapitan hujrasi uchun taxta 5x4x1,5 cm li taxtachalar, mixlar. Material ish o'rinlarida turadi.

Asboblari: bolg'a, ombir, qalam.

Ishning borishi

O'qituvchi mashg'ulot mavzuyini e'lon qiladi va qayiq namunasini ko'rsatadi.

Keyin: «Bu o'yinchoq nima deb ataladi? Uni ko'chaga olib

chiqish mumkinmi? Nima uchun mumkin emas?» deb so'raydi.

O'qituvchi bolalarga qayiqchani yasashni bosqichma-bosqich ko'rsatadi va mix qoqishda avval qanday urishni, keyin qanday zarb berishni so'raydi.

1. Eng avval korpusning yuqori qismi korpusning asosida qanday joylashishini belgilab olish zarur.

2. Kapitan hujrasini kemanding old tomonida yuqori qismi bilan bir tekislikda joylashtirish va uni ikkita mix bilan mustahkamlash lozim. Bunda mixni qarama-qarshi burchaklarga qoqiladi. Mixni to'g'ri qoqish uchun o'qituvchi bigiz bilan mix o'rnini belgilab berishi mumkin.

Ish jarayonida pedagog bolg'adan foydalanish ko'nikmasini yaxshi egallab olgan bolalarning e'tiborini ularga qaratadi. Masalan: «Bolalar, qarang, Karim ishlayotganida bolg'ani nechog'lik to'g'ri ushlayapti».

Mashg'ulot oxirida ish natijasi tahlil qilinadi va unga hamma bolalar jalb qilinadi. Bolalar mehnatlarining natijasini ko'rib, quvonishlari tabiiy. O'qituvchi shulardan kelib chiqib, bolalarda mehnatga qiziqishni rivojlantiradi.

Oyoqsiz tumbali stul

Maqsad: Bolalarga detallar burchaklarini moslab birlashtirishni o'rgatish, ombir bilan tanishtirish, bolg'adan to'g'ri foydalanish va mix qoqish ko'nikmasini rivojlantirish, kichkintoylarga sovg'a qilish uchun o'yinchoqlar tayyorlashga qiziqish uyg'otish.

Material. Detaillar va ularning taxminiy katta-kichikligi (cm da). Stul suyanchig'i, tumbochka-o'rindiq. Mix.

Asboblari: bolg'a, ombir, qalam. O'qituvchi uchun bigiz.

Ishning borishi

Material ish joyida bo'ladi. O'qituvchi bolalar ko'zi oldida namunani yasaydi. Avval detallarning burchaklarini to'g'rileydi. Keyin ularni qanday qilib to'g'ri joylashtirish va mix qoqish kerakligini ko'rsatadi. Nihoyat, namuna tayyor bo'ladi. Uni tahlil qilishda bolalar faol qatnashadilar.

Bolalar stul yasashdagi ketma-ketlikni o'rganib olganliklariga

ishonch hosil qilgach, ularga detallarning mix qoqiladigan joylarini qalam bilan belgilash va bigiz bilan teshikchalar teshiladi.

1. Stulning suyanchig'iga mix qoqiladi, qoqilgan mix taxtachaning u tomonidan teshib chiqishi kerak.

2. Stul suyanchig'ini o'rindiqla yopishtirib, mixlarni zarb bilan qoqish.

Odatda bolalar topshiriqni uncha qiynalmay bajarishadi, bu o'yinchoqni kichkintoylarga sovg'a qilish uchun yasayotganlarini bilishgach, xafsalalari yanada oshadi. Ish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga ombir bilan ishlash va noto'g'ri qoqilgan mixni qanday sug'urishni tushuntiradi. O'qituvchi xavfsizlik texnikasi qoidalarini eslatib o'tadi. Ish tugagandan keyin o'qituvchi yasalgan ishlarni tahlil qiladi va o'quvchilarni baholaydi.

Nazorat savollar:

1. Plastilin bilan qanday ishlanadi?

2. Yog'och haqida ma'lumot.

3. Yog'och bilan ishlash.

15-§. ZAIF ESHITUVCHI VA KAR BOLALAR MAKTABIDA SINF DAN VA MAKTABDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISH

Tayanch tushunchalar: fizik-texnik, to'garak, maktab-internatlar, tashabbuskor, to'g'ridan-to'g'ri, tanishtirish, imkon, mehnat, bilim, o'qituvchi, o'z-o'zini tarbiyalash, bilim, malaka, ko'nikma, siyosiy-tarbiyaviy, madaniy-ommaviy, iftixor.

Sinfdan tashqari ishlarning vazifasi va shakllari

Sinfdan tashqari ishlarda ham mehnat ta'limidagi vazifalar qo'yiladi. Bunda ularni bajarish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar mavjud. Ular haqida batafsilroq to'xtalamiz.

Sinfdan tashqari ishlar, bir tomondan, sinfdagi ishning davomi bo'lsa, boshqa tomondan, o'quvchilarni mehnatga tayyorlash imkoniyatlarini ancha kengaytiradi. Bunday mashg'ulotda ishtirok etish ixtiyoriy bo'ladi. Shuning uchun bunday ishga qiziquvchan, faol va tashabbuskor o'quvchilar jalb etiladi. Ularning faoliyati dars mashg'ulotlaridagidan biroz farqlanishi kerak. Bu hol o'quv dasturida ko'zda tutilganidan murakkabroq vazifalar qo'yiladi va ular muvaffaqiyatli hal etiladi. Mashg'ulotlarga ixtiyoriy qatnashish prinsipi o'quvchilarning tashabbuskorligini kuchaytiradi. Shu tufayli sinfdan tashqari ish jarayonida mehnat ta'limining asosiy vazifalarini bajarish bo'yicha yaxshi natijalarga erishiladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quv dasturlari bilan bog'liq emasligi sababli turli korxonalarga tanishtiruv ekskursiyalarini uyushtirish maqsadga muvofiq. Ularda o'quvchilar zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlari bilan tanishadilar. Bu bilan o'qituvchilar o'quvchilarni professional yo'naltirishga muvaffaq bo'ladilar va kasb tanlashga yordam beradilar. Bunga kasbga qiziquvchilar klublarini tashkil qilish kabi tadbirlar ham ijobiy natija ko'rsatadi.

Xulosa qilib, sinfdan tashqari ishning maqsadlarini shunday ifodalash mumkin: o'quvchilar o'z istiqbollari ko'ra olsinlar, ularning texnik tafakkuri rivojlanishi, buyum yasay bilishi faqat

ularning o'zigagina emas, balki jamiyatga ham foyda keltirishini, sinfdan tashqari ishda ishtirok etish, jamiyat rivojiga shaxsiy hissa qo'shish uchun yaxshi tayyorgarlik ekanligini tushunib yetsinlar.

Yuqorida aytib o'tilgan barcha fikrlar mehnat tarbiyasi asosidagi sinfdan tashqari ish vazifalarini quyidagicha ifodalash imkonini beradi:

1) mehnat ta'limi davomida o'quvchilar olgan bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash, umumlashtirish hamda kengaytirish;

2) o'quvchilarni unumli mehnatga asoslangan ijodiy faoliyatga jalb qilish;

3) hozirgi zamondagi ishlab chiqarish jarayonlari haqida tasavvurlarni kengaytirish;

4) kasb tanlashga tayyorlash.

Turli to'garaklardagi ishlar, har xil kasb egalari bilan uchrashuvlarni uyushtirish va boshqa tadbirlar ham shu vazifalarga qaratiladi.

Mehnat tarbiyasiga asoslangan sinfdan tashqari ishning hamma shakllarini shartli ravishda uch guruhga birlashtirish mumkin.

Birinchi guruhga to'garaklar kiradi. To'garak sinfdan tashqari ishning sinalgan shakli bo'lib, maxsus maktab-internatlarda har xil predmetlar asosida keng qo'llaniladi. Kasbga yo'naltirilgan to'garaklar ishida umumiylik ko'pdir. Texnik to'garaklarning rahbarlari boshqa ixtisoslikdagi to'garaklar tajribalarini o'rganib, eng yaxshi tomonlarini o'z ishida qo'llashlari kerak. Albatta, to'garak ishini mehnat ta'limi asosida olib borish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uning metod va shakllariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchi guruhga sayohat va ekskursiyalar, ma'ruzalar, ko'rgazmalar, ishlab chiqarish novatorlari va har xil kasb egalari bilan bo'ladigan uchrashuvlar hamda boshqa tadbirlarni kiritish mumkin. Bular sinfdan tashqari ishning ommaviy shakllari hisoblanadi. Haqiqatan ham bu tadbirlar ko'plab o'quvchilarni jalb qiladi, ularning afzalligi ham aynan shundadir.

Mehnat ta'limiga asoslangan sinfdan tashqari ishlarning uchinchi guruhiga o'quvchilarning mehnat birlashmalari kiradi.

Mehnat birlashmalari nisbatan ancha ilgari paydo bo'lganiga qaramasdan, keyingi yillardagina keng qo'llanila boshlandi. O'quvchilarning mehnat birlashmalari ta'limni unumli mehnat bilan qo'shib olib borishning samarali shakli sifatida mehnatda tarbiyalash, kasb tanlashga yo'llash, ishlab chiqarish asoslari bilan tanishtirish va mehnatga ijodiy munosabatni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'ldi.

Texnik to'garaklar ishini tashkil qilish

Maxsus maktab-internatlarning ish tajribasida turli-tuman to'garaklar uchraydi. O'quv predmetlari bilan bog'liqlik nuqtayi nazaridan to'garaklarni uch guruhga: predmetga doir, predmetlararo va predmetdan tashqari to'garaklarga ajratish mumkin.

Predmetga doir to'garaklar bevosita mehnat tarbiyasi bilan bog'liq bo'ladi. Mazmuniga ko'ra bu to'garaklar mehnat darsidagi ishlarga o'xshash bo'ladi, ammo o'quvchilar jarayonga yanada ko'proq jalb etiladi. Predmetga doir to'garaklardagi vazifalar o'quvchilar avval bajargan ishlarni shunchaki takrorlamasligi kerak.

Predmetlararo to'garaklar ichida eng muhimi fizik-texnik to'garaklar hisoblanadi. Fizik-texnik to'garaklarda o'quvchilarning mehnat obyektlari odatda turli modellar bo'ladi. O'quvchilar fizika kursida o'rganiladigan qonunlarga misollar bilan oydinlik kiritadilar. Bu esa fan asoslarini o'zlashtirishga yordam beradi. Fizik-texnik to'garaklarga bir vaqtning o'zida fizika va texnologiya o'qituvchilari rahbarlik qiladilar.

Predmetdan tashqari to'garaklar hozirgi vaqtda kengroq tarqalgan. O'quvchilar faoliyatining mazmuniga ko'ra bu to'garaklar turli-tuman bo'lishi mumkin. Maxsus maktab-internat ustaxonalari bunday to'garaklar uchun moddiy baza hisoblanadi. O'quvchilarning faoliyati texnologiya darslarida olingan bilim va malakalarga tayanadi.

Misol uchun, maxsus maktab-internatlardan birida o'qituvchi o'quvchilarga mehnat unumdorligini oshirish maqsadida muqovachilik ishlari uchun mo'ljallangan dastgohning

konstruksiyasini ishlab chiqishni taklif etadi. O'quvchilarga bu g'oya ma'qul bo'ladi. Ular yana shunday dastgohning bir nechta konstruksiyasini ishlab chiqadilar va eng yaxshilarini taklif etadilar. Tekshiruv davomida bu konstruksiya tobora takomillashib boradi. Bularning barchasi muqovachilik ishlarini bajarish jarayonida sodir bo'ladi.

Predmetdan tashqari to'garaklarga rahbarlik qilishga ko'pincha korxona xodimlari, ota-onalar taklif etiladi. O'qituvchi esa ularga metodik yordam ko'rsatadi.

To'garaklarning ishi dasturlarda belgilab beriladi. Bu dasturlarni xalq ta'limi bo'limidagi metodik kabinetlar, yosh texniklar, naturalistlar stansiyalari ishlab chiqadi. Dasturlar bir va ikki o'quv yiliga mo'ljallangan bo'ladi.

Misol tariqasida 5-7-sinf o'quvchilariga mo'ljallangan slesarlik ishidan predmetga doir texnika to'garagining dasturlaridan birini keltiramiz.

Tarkibida arra bilan qirqilib, tekis yuzalari egovlangan detallari bo'lgan buyumlarni tayyorlash

Mehnat ta'limi darslarida olingan bilimlarni umumlashtirish hamda malakani oshirish: metallni arra bilan qirqish haqidagi asosiy ma'lumotlar, metallni arra bilan qirqayotganda rioya qilinadigan xavfsizlik qoidalari, metallni arra bilan qirqish usullari; egovlash jarayoni va bunda ishlatiladigan asbob, egovlayotganda rioya qilinadigan xavfsizlik qoidalari, arralangan yuzalarni egovlash.

To'garak mashqlari, odatda, har haftada bir marta ikki soatdan o'tkaziladi. O'quvchilar orasida bu bilan qanoatlanmaydigan bolalar ham uchraydi. Ular bilan ko'proq mashg'ulot o'tkazish mumkin, lekin buning uchun sinf rahbari bilan kelishish kerak, chunki u har bir o'quvchining boshqa predmetlarni qanday o'zlashtirishini yaxshi biladi.

To'garakda o'quvchilar soni 15 nafardan oshmasligi muhim, aks holda ularning har biriga individual tarzda rahbarlik qilish qiyinlashadi.

Ilg'or maxsus maktab-internatlarning ish tajribasi ko'rsatishicha, maxsus maktab-internat ustaxonalariga asoslangan to'garak mashg'ulotining strukturasi kombinatsiyalangan (aralash) dars tuzilmasiga yaqin turadi. Bunga sabab shuki, har qanday to'garak mashg'uloti odatda qator didaktik masalalarni hal etishga mo'ljallangan. O'quvchilar to'garak mashg'ulotidan ko'zlangan asosiy maqsad muayyan mehnat obyektni tayyorlashdan iborat, deb bilishadi.

To'garak mashg'ulotlarida o'qitish metodlari qo'yilgan didaktik maqsadlarga, o'quv materialining mazmuniga, o'quvchilar va o'qituvchining tayyorgarlik darajasiga qarab tanlanadi.

To'garak mashg'ulotlariga qandaydir maxsus metodlar xos emas. Ularda mehnat ta'limining oddiy metodlari qo'llaniladi. Biroq bu metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Og'zaki metodlardan ko'pincha tushuntirish metodi qo'llaniladi, suhbat metodiga esa kam e'tibor beriladi. Bir qarashda bu noto'g'ri tuyulishi mumkin. Axir suhbat jarayonida o'quvchilarning faolligi ortadi. Biroq to'garak mashg'ulotlarining o'ziga xosligi ham ana shunda. Ma'lum bo'lishicha, o'quvchilar, ayniqsa, dastlabki mashg'ulotlarda suhbat qilishni yoqtirishmas ekan, chunki bu savol-javobni eslatar ekan.

Yo'l-yo'riq (instruktaj) berish to'garak mashg'ulotlarida o'qitish metodlari ichida muhim o'rinni egallaydi. Bunda joriy va yakunlovchi yo'l-yo'riqlar: frontal, bo'g'in va shaxsiy yo'l-yo'riqlar; og'zaki, yozma, grafik ko'rinishidagi yo'l-yo'riqlar qo'llanilishi mumkin. Aytish mumkinki, to'garak mashg'ulotlarida mehnat ta'limi uchun xos bo'lgan yo'l-yo'tiqning barcha turlari uchraydi.

To'garak mashg'ulotlarining shaklini tanlashda alohida diqqatni jalb qiladigan mehnat obyektlariga ko'p jihatdan bog'liq. Sinfdan tashqari ish jarayonida ikki holni hisobga olishga to'g'ri keladi:

- 1) jamoa mehnati katta tarbiyalovchi xususiyatga ega;
- 2) o'quvchilar o'z qiziqishlarini qanoatlantiradigan va mustaqilligini namoyon etadigan shaxsiy topshiriqlar bajarishga intilishadi.

Sinfdan tashqari ishlarning ommaviy shakllari

Sinfdan tashqari ishlarning bu barcha shakllari ko'plab o'quvchilarni jalb qilishga imkon beradi. Tajriba sinfdan tashqari ishning ommaviy shakllari yuksak darajada samarali ekanligini tasdiqladi. Ular o'quvchilarning hozirgi zamon ishlab chiqarishi asoslari to'g'risidagi tasavvurini kengaytirish, turli kasblar bilan tanishish imkonini tug'diradi. Afsuski, ular o'quvchilarni foydali mehnatga, bevosita ijodiy faoliyatga jalb qila olmaydi.

Ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarida ko'pincha to'garak a'zolari tomonidan o'z ishlarini namoyish qiladigan ko'rgazmalar tashkil qilinadi. Bunday ko'rgazmalar doimiy va vaqtincha bo'ladi. Aslini olganda, ko'rgazmalar doimiy bo'lgani ma'qulroq. Bunday ko'rgazmalarda o'quvchilar yasagan buyumlar yillar davomida yig'ib boriladi.

Ko'rgazma to'garak a'zolari uchun muhim rag'bat, sinfdan tashqari ishda qatnashishga targ'ib qilishning samarali vositasi hisoblanadi. Ko'pincha, yaxshi ko'rgazmalar har qanday maxsus maktab-internatning iftixori bo'ladi. Ko'rgazma huzurida ekskursovodlar guruhi tashkil qilinib, ular mehmonlarga xizmat ko'rsatadi, quyi sinf o'quvchilari bilan ish olib boradi. Ko'rgazmalarda har bir to'garak o'zining ish natijalarini jamoat hukmiga havola qiladi.

O'quvchilarning ishlab chiqarish brigadalarida siyosiy-tarbiyaviy, madaniy-ommaviy va sport ishiga katta ahamiyat beriladi. Bunda o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarishi katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar brigadasining umumiy majlisi qator muhim masalalarni hal etadi, masalan, ishning o'quv-ishlab chiqarish rejasini muhokama qiladi va uni bajarish yo'llarini belgilaydi. Umumiy majlis musobaqa shartlarini tasdiqlaydi, brigada a'zolarining intizomi va turmushiga oid masalalarni ko'rib chiqadi, o'quvchilarni rag'batlantirish yoki jazolash to'g'risidagi masalani hal etadi, ishlab topilgan mablag'dan brigadaning ijtimoiy fondiga qancha ajratish kerakligini belgilaydi, bir yillik ish natijalarini chiqaradi.

Sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlarning shakllari xilma-xildir. Bunga, eng avvalo, o'quvchilarning

bilimlarini chuqurlashtirish va boyitish, bilimlaridan amaliy va mustaqil ravishda foydalanishga o'rgatish, o'quvchilarni ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlab borish va shu bilan birga ularga tarbiya berish maqsadiga qaratilgan tadbirlarni uyushtirish kiradi. So'ngra o'quvchilarga badiiy tarbiya berish, ularning qobiliyat va iste'dodlarini o'stirish, sog'lig'ini mustahkamlash, jismoniy kuch-quvvatlarini rivojlantirish ishlari va nihoyat madaniy dam olishlarini uyushtirish bilan bog'liq mashg'ulotlar ham bu vazifalarning bir qismidir.

Sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlar tarbiyaning maqsad va vazifalariga hamda o'quvchilarning tashabbuskorligiga muvofiq tashkil qilinadi va olib boriladi. O'quvchilarning yoshi, qiziqish-havaslar, ishning biror turiga tayyorgarlik darajalari ham hisobga olinadi. Buni, ayniqsa, ishning mazmuni va usulini belgilashda hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlar o'quvchilarning kuchiga yarasha va ular uchun qiziqarli bo'lishi kerak.

Sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlar o'quvchilar tashkilotlari hamda ota-onalar jamoasi yordamiga suyangon holda olib boriladi. Bu ishlarning eng ko'p tarqalgan shakllari to'garak ishlari, ommaviy tadbirlar va o'quvchilarning mustaqil individual mashg'ulotlaridir.

Sinfdan tashqari ishlarni o'z ichiga olgan to'garaklar quyidagi turlarga bo'linadi;

- fan to'garaklari;
- kasb-hunar yo'nalishidagi to'garaklar;
- sport to'garaklari;
- san'at yo'nalishidagi to'garaklar.

Sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlar o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalashda, ularga bilim berishda muhim vosita bo'lganligi tufayli bu ishlarni keng yo'lga qo'yishga maxsus maktab-internat direktorlari, ilmiy mudirlar, shuningdek, o'qituvchilar jamoasi katta e'tibor berishi, maxsus tashkilotlar, ota-onalar jamoasi va maxsus maktab-internat rahbarlari yordamidan har tomonlama foydalanish kerak.

O'quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlarni o'qituvchilar yoqtirishlari, ularga rahbarlik qilishni o'zlarining eng muhim vazifalari, deb bilishlari zarur.

Har bir o'qituvchidan faqatgina o'z fani va uni o'qitishni a'lo darajada bilishnigina emas, balki sinfdan tashqari ishlarni maqsadga muvofiq yo'lga qo'yishda bilimlaridan ijodiy foydalana olish, har tomonlama ma'lumot va mahoratga ega bo'lishni talab qiladi. O'qituvchi sinfdan tashqari ishlar shaklini tanlaganda uning tarbiyaviy ahamiyatini shu ishning maqsadi, vazifalari nuqtayi nazaridan baholashi kerak.

Nazorat savollari:

1. Sinfdan tashqari ishlar qanday vazifalarni hal qilishga qaratiladi?
2. Texnik to'garaklar ishi qanday tashkil qilinadi?
3. Sinfdan tashqari ishning ommaviy shakllari nimalardan iborat?
4. Sinfdan va maxsus maktab-internatdan tashqari ishlar qanday tashkillashtiriladi?

16-§. ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR UCHUN IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTAB VA MAKTAB-INTERNAT BITIRUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Tayanch tushunchalar: mehnat, meros, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, ongli, rejali, tartibli, izchil, jamoa, o'qituvchi-tarbiyachi, bebaho, ma'rifiy, san'at asarlari, me'morchilik, obida.

Mehnat inson hayoti uchun, uning farovon turmush kechirishi uchun asos bo'lib kelgan. Mehnat – farovon va baxtli hayot kechirishning eng asosiy shartlaridan biri, shuning uchun ham kelajagini o'ylagan har qanday fuqaro uchun ahamiyatlidir. Foydali mehnat odamlarning biror maqsad uchun sarflagan vaqti, aqliy va jismoniy kuchlarini yuqori taqdirlaydi. Bundan tashqari, mehnat inson hayotini sermazmun qiladi va boyitadi. Odamlar mehnat qilish jarayonida sog'liqlarini mustahkamlaydilar, obro' orttiradilar va kelajaklarini yaratadilar.

Ota-bobolarimiz asrlar davomida sidqidildan mehnat qilishgan va mehnatni ulug'lab kelishgan. Bizga ulardan meros bo'lib qolgan barcha xazinalar – ilmiy va badiiy kitoblar, san'at asarlari, me'morchilik obidalari va boshqalar ana shu mehnatning mahsulidir.

Jahon fanining rivojiga bebaho hissa qo'shgan Al Xorazmiy, Ibn Sino, Ismoil Buxoriy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur singari bobokalonlarimiz mehnasevarliklari tufayli ulkan yutuqlarni qo'lga kiritishgan va yoshlarni ham mehnatsevar bo'lishga chaqirishgan.

Darhaqiqat, Sharq mutafakkirlari hunar va hunarmandlarga alohida e'tibor berganlar. Jumladan, Alisher Navoiy o'z zamonasida zargarlar, kulollar, tikuvchilar kabi turli-tuman hunar sohiblariga hafsala, qunt va e'tibor bilan maslahatlar berib, rag'bat ko'rsatgan hamda homiylik qilgan. Uning fikricha, inson bo'lib dunyoga kelgach biror kasbni egallash, hunar o'rganish zarurdir. Donishmandlarimiz o'git qilganlarki, vaqtida ilm-hunarga muhabbat qo'yish, o'rgatilgan narsalarni yodda tutish, ilm-hunar o'rganishga chin ixlos bilan kirishish, vaqtni bejiz o'tkazmaslik ask

insonlarga xos odat.

Ulug' shayxlarimiz ham biror hunar egasi bo'lishgan. Masalan, Shayxul Mashoyix va Abu Said Harros etikdo'zlik qilgan, Shayx Muhammad Sakko mashhur pichoqchi, Shayx Xoja Bahouddin Naqshbandiy ajoyib naqqosh bo'lganlar. Insoniyatning qadr-qimmatini mehnatga, bilim va hunarga tayanishda, deb bilgan Sa'diyil shunday ta'lim beradi:

O'z mehnatidan non yegan kishi

Hotam minnatidan ozod yoz-qishi.

Muqaddas kitob «Avesto» ham mehnat moddiy boyliklar manbayi bo'lgani uchun emas, balki asosan axloqiy fazilatlar va yaxshilik sari yetaklovchi kuch, deb bilganligi uchun ham odamlarni mehnat qilishga undaydi. Xalq pedagogikasida: «Yoshlikda egallangan bilim va hunar, toshga o'yib yozilgan hikmatdir», - deb ta'kidlanishi bejiz emas.

«Qobusnoma»da farzandlarga odob va hunar o'rgatmoq meros, deb nasihat qilinadi. Kishilarning farzandiga odob va hunardan yaxshiroq merosi yo'qdir. Zero, hunar egallash ham o'ziga xos bir fazilat va mahorat. Hunar egallashda halollik, poklik, sabr-qanoat, matonat, mehnat madaniyatiga rioya qilish muhim rol o'ynaydi. Ota-bobolarimiz ham hunar o'rganishni insonning asosiy vazifasi deb bilgan.

Xususan, Kaykovus o'zining «Qobusnoma» asarida shunday yozadi «Bas, agar aqling bo'lsa hunar o'rgang'il, nedinkim hunarsiz aql – boshsiz tan, suratsiz badandekdir... Ey farzand, ogoh bo'lki, hunarsiz kishi hamisha foydasiz bo'lur va hech kishiga naf yetkurmas».

Hunar o'rgan, chunki hunarda ko'p sir.

Yopiq eshiklarni ochar birma-bir.

Nizomiy Ganjaviy

Abu Rayhon Beruniy mehnat va hunar avloddan avlodga meros bo'lib o'tishini sinchiklab o'rgangan va hunarni yuqori baholagan. U «hunarmandchilikda, mehnatda to'liq ustozlik san'atini egallab olishi kerak», - degan fikrni aytadi. Mehnat baxsni har tomonlama kamol toptirishning asosiy omili bo'ladi. Shuning uchun bolalarni juda kichik yoshidan mehnatga o'rgatish zarur.

Mehnat asosan ikki turli bo'ladi: aqliy mehnat va jismoniy mehnat. Aqliy mehnat egalari – o'qituvchilar, shifokorlar, olimlar, shoir-yozuvchilar va boshqalar bo'lib, ularni ma'naviyat egalari deb atashimiz mumkin. Agar jismoniy mehnat egalari jamiyatni iqtisodiy tomondan ta'minlasa, aqliy mehnat egalari insoniyat ma'naviyatining yuksalishiga xizmat qiladilar.

Mehnat shaxsni har tomonlama kamol toptirishning asosiy omili hisoblanadi. Shuning uchun bolalarni juda kichik yoshdan boshlab mehnatga o'rgatish zarur.

Kasb-hunarli bo'lish imkoniyati cheklangan insonlar uchun ham ahamiyatlidir. Bu borada ilmiy manbalarda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi ko'p jihatdan tanlagan kasbi, qiziqishlari va imkoniyatlariga bog'liqligi to'g'risida fikrlar bildirilgan.

O'quvchilar ta'lim-tarbiya sohasini tubdan isloh etish, uni mazmunan boyitish, zamon talablari darajasiga ko'tarish, ularning jamiyatda ma'lum o'rin va rol egallashi ijtimoiy moslashuv samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim olish davrining katta qismini maxsus maktab-internatlarda o'tkazishini inobatga olgan holda ta'kidlash mumkinki, ularning jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli singib ketishi ko'p jihatdan bevosita ta'lim muassasasining zimmasida turadi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda asosiy e'tibor kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni yengish uchun maqbul imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan. Ushbu muassasalarning asosiy vazifasi tarbiyalanuvchilarni ijtimoiy hayotga moslashishi uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iborat.

Bugungi kunda eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni kasb-hunarga tayyorlash, ularning kasbiy qiziqishlari va imkoniyatlariga mos kasb tanlash uchun imkoniyat yaratish ustuvor vazifalardan hisoblanadi.

Zamonaviy mehnat bozori mustaqil hayotga qadam qo'yayotgan yoshlarning kasbiy tayyorgarligiga yuqori talablar qo'yimoqda. Yoshlar, ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslar har doim ham yangi iqtisodiy sharoitga moslasha olmaydilar.

Zamonaviy jamiyatda yuzaga keluvchi murakkab jarayonlar eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning kasb tanlashi, mehnat faoliyati va ishga joylashishiga oid muammolarni yechishni talab qiladi.

Zamonaviy surdopedagogikada kasb-hunarga yo'naltirilgan ta'lim masalalariga oid izlanishlar bir necha yo'nalishda olib boriladi.

Birinchidan, bu – eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabida kasbga yo'naltiruvchi ishlar tashkil etiladi.

Ikkinchidan, umumta'lim va kasbiy-tayyorgarlik jarayonlarining ijtimoiy-mehnatga moslashuviga ta'siri o'rganiladi.

Uchinchidan, eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni kasbga tayyorlashning asosiy yo'llari aniqlashtiriladi.

To'rtinchidan, eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni oliy ta'lim muassasasiga moslashtirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning ijtimoiy mehnatga moslashuvini mehnatga layoqatligi, kasbdoshlar va ma'muriyat bilan bo'lgan munosabatlar ta'minlaydi. Bajarilgan ishdan qoniqish hissi, yetarli moliyaviy raqobat ularning ishtiyoqini oshirib, kasbga muhabbatini kuchaytirs, salbiy omillar sirasiga yuqori lavozimdagi xodimlar tomonidan ularga e'tibor va mehr ko'rsatilmasligi, muloqotdagi qiyinchiliklar, maoshdan qoniqmaslikni kiritish mumkin.

Bunday shaxslarning ijtimoiy moslashishi asosan ularni o'rab turgan ijtimoiy muhitga bog'liq. Ko'pchilik alohida yordamga muhtoj shaxslar haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lmaganligi yoki noto'g'ri fikrdaligi sababli mazkur toifa vakillari bilan o'zaro munosabatlarga kirishisha olmaydi.

Imkoniyati cheklangan insonlarning ijtimoiy moslashuv muammolarini hal etishga qaratilgan tadbirlar nafaqat ularga, shu bilan birga jamiyatning boshqa a'zolariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuv muammolari bevosita ularni kasb-hunar faoliyati bilan bog'liqligini ko'rsatib berdi.

Shuningdek, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarining ijtimoiy moslashuv darajasiga ularni zamonaviy hamda mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga tayyorlash kabi ko'rsatkichlar ta'siri aniqlandi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarining kasb-hunar faoliyatiga moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini o'rgandik. Ularning kasb tanlashdagi muammolarini aniqlash va bartaraf etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Maktab-internatlarni bir necha yil avval tamomlagan o'g'il va qizlarning ish faoliyati bilan bog'liq muammolarini aniqlash, ularning sabablarini o'rganish hamda olingan natijalarni tahlil qilish kabi vazifalarni ijobiy hal qilish lozim, degan xulosaga keldik. Ayniqsa texnologiya fani dasturi, o'quv rejalariga hamda bitiruvchilar yashayotgan hududning (qishloq yoki shahar) xususiyatlariga (ishlab chiqarish korxonalarining bor-yo'qligiga) alohida e'tibor qaratdik.

Maktab-internat o'qituvchi va tarbiyachilari bilan olib borilgan suhbatlarda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari, mehnatga layoqatligiga doir masalalar aniqlandi.

1. Avtomexanik – avtomobilga texnik xizmat ko'rsatish, uni ta'mirlash, qismlarini almashtirish, payvandlash va sozlashni amalga oshiradi. Ayniqsa avtomobillarga xizmat ko'rsatish shohobchalarida va avtomashina bozorlarida bunday mutaxassislariga talab katta. Tajribali avtomexanik ustaxona ochib, o'z tadbirkorlik ishini boshlashi mumkin.

2. Kosmetolog – inson terisidagi estetik nuqsonlarni bartaraf etuvchi mutaxassis bo'lib, bugungi kunda mehnat bozorida zamonaviy va dolzarb kasblardan sanaladi. Kosmetolog go'zallik salonlarida ishlashi mumkin. Tabiiyki, bu sohaning sir-asrorlaridan boxabar bo'lgan kishilar o'zlari mustaqil ravishda faoliyat olib borishlari ham mumkin. Mazkur kasbda asosiysi yuqori malaka bo'lganligi sababli yomon eshitadigan shaxslarning nuqsoni bu kasb bilan shug'ullanishiga to'sqinlik qilmaydi.

3. Garderob xizmatchisi – tashrif buyuruvchilardan kiyimlari va boshqa shaxsiy buyumlarini oladi, ularni saqlashga qo'yadi va ketayotganlarida qaytarib beradi. Buyumlar pulli joylashtirilgan taqdirda mijozlardan to'lovlarni qabul qilishi mumkin. Garderob xizmatchilariga teatrlar, muzeylar, klublar, davlat tashkilotlari, o'quv muassasalarida ehtiyoj mavjud.

4. Dizayner – turli sohalarda badiiy va dizayn loyihalarini ishlab chiqadi. Bularga, misol uchun, internet saytlarining ko'rinishini ishlab chiqishdan tortib, interyerning vizual ko'rinishiga qadar turli vazifalar kiradi. Ushbu kasbning qulayligi mavjud – dizayn bilan masofadan turib (masalan, uyda o'tirgan holda) ham bajarish mumkin. Bugungi kunda dizaynerlarga ehtiyoj katta bo'lib, ular reklama agentliklari, qurilish va ta'mirlash kompaniyalari, nashriyotlarda ishlashi mumkin.

5. Bichuvchi (tikuvchilik sohasida) – buyurtma asosida o'lchov ishlarini amalga oshiradi, andazalarni loyihalashtiradi va matolarni qayta ishlash texnologiyalariga muvofiq kesib, tikuvchiga topshiradi. Bunday mutaxassis tikuvchilik korxonasi yoki atelyesida ishlashi mumkin. Shuningdek, u o'zining kasbiy bilimlarini kengaytirishi va tikuvchi darajasiga ko'tarilishi mumkin.

6. Marketolog – ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari va boshqa manbalar orqali tashkilot, brend yoki shaxsni reklama qilish, reklama byudjetini hisoblash bilan shug'ullanadi. U shuningdek reklama bilan shug'ullanuvchi tashkilotni tashkil qilishi ham mumkin, albatta. Deyarli barcha sohalarda mavjud yuqori raqobat sharoitida har qanday zamonaviy tashkilot vakolatli marketingga muhtoj. Marketolog ishini masofadan ham amalga oshirishi mumkin.

7. Uqalovchi (massajchi) – uqalash (massaj) insonlardagi tushkunlik, nervlarning qotishi, immunitet pasayishi, uyqusizlik, bosh og'rig'iga qarshi umumiy sog'lomlashtiruvchi xususiyatga ega. Shuningdek, yurak «tushishi» va bezovtaligiga yordam beradi. Uqalovchilarga tibbiyot va kosmetika muassasalarida, go'zallik salonlarida ehtiyoj mavjud. Ushbu sohada professional va mohir harakati kerak, eshitish funksiyasining buzilishi ish bilan faqiyatli shug'ullanishga xalaqit bermaydi.

13. Malyar – bino va inshootlarning ichki va tashqi qismiga bezak berish ishlari bilan shug'ullanadi. Doimiy ravishda yangi bino va inshootlarning qurilishi yoki eski binolar ta'mirlanishini inobatga olgan holda malyarlik kasbini ommaviy kasblardan biri, deb ayta olamiz.

14. Mashina yuvuvchi – shahar va qishloq sharoitida avtoulavlarni yuvish joylariga ehtiyoj mavjuddir. Bu kasb bilan shug'ullanuvchilar yetarlicha daromad topishlari mumkin.

15. Bog'bon – turli xil mevali va manzarali o'simliklarni ekish va parvarish qilish ishlarini amalga oshiradi. Hozirgi vaqtda yurtimizda ko'plab bog'lar tashkil etilishi natijasida bu kasb egalari ehtiyoj oshib bormoqda. Bog'bonlar nafaqat daraxtlarni parvarish qiladi, balki ularning yangi navlarini yaratish ishlari bilan ham shug'ullanadi.

16. Oshpaz – turli ko'rinish, is va ta'mga ega taomlar tayyorlaydi. Malakali oshpazlarga doimiy ehtiyoj mavjud. Ushbu kasb egalari restoran, to'yxona, umumiy ovqatlanish joylari, korxona va tashkilotlar, ishlab chiqarish hududlarida tashkil etilgan oshxonalarda faoliyat olib borishi mumkin.

17. Poyabzal ustasi – turli xil poyabzallarni, uning qismlarini ta'mirlaydi, texnik xizmat ko'rsatadi. Bu kasb egalari o'zi yashaydigan uyida yoki jamoat joylarida ustaxonalar tashkil etishlari mumkin va bu kasbning qulay tomonlaridan biridir.

18. Zardo'zlik – zar ip bilan naqsh (kashta) tikish kasbi. Zardo'zlik – o'zbek xalq amaliy san'ati turlaridan biri hisoblanadi. Zardo'zlik hunarmandchilikdan san'at darajasigacha ko'tarilib, bizgacha boy madaniy meros sifatida yetib kelgan. Uni avaylab asrash, yanada sayqallash, qayta tiklash, takomillashtirish va kelgusi avlodga yetkazib berish bugungi kun mutaxassislarining kelajak oldidagi burchidir. Mana shu mas'uliyat zardo'zlik kasbini yosh avlod tomonidan mukammal va keng qamrovda o'rganilishini taqozo etadi.

19. Mebel ishlari ustasi – milliy so'ri, xontaxta, stol, o'rindiq kabi yumshoq va qattiq mebel qismlari va to'plamlarini yasash hamda yig'ish va ta'mirlash ishlari bilan shug'ullanadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar hunarmand sifatida davlat ro'yxatidan

o'tib, hunarmandchilik ishlarini yo'lga qo'ygan ustalarga shogird tushishi, keyinchalik o'zi mustaqil faoliyat yuritishi mumkin.

Ushbu kasb turlarini egallashda turli muassasalar va ishlab chiqarish korxonalarining o'quv moddiy-texnika bazasidan foydalanish imkoniyati hamda kar va zaif eshituvchi o'quvchilar tomonidan texnologiya fani turlicha o'zlashtirilishi bugungi kunda ularni kasb-hunarga tayyorlash dasturini o'zgartirish zarurligini ko'rsatadi. Eshitishida nuqsoni bor bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishi hamda zamonaviy kasb turlarini egallashlari ularning ijtimoiy moslashuv darajasini orttiradi. Shunday ekan, jismoniy va ruhiy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar ta'limi bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning vazifasi hozirgi davr talablariga mos bo'lgan ta'lim tizimini rivojlantirishdan iborat.

Kasbiy ta'limni turmush bilan bog'lash va uyg'unlashtirishda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarning individual-tipologik xususiyatlari, yoshi, texnik qobiliyatlari, intellektual darajalari hamda imkoniyatlarini hisobga olish ijobiy samara beradi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning jamiyatga ijtimoiy moslashuvi ko'p jihatdan ularni kasb-hunarga tayyorlashdagi mavjud muammolarni bartaraf etishga bog'liqdir. Bular eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni kasb-hunarga o'rgatishda ta'lim bosqichlari va turlari o'rtasidagi bog'liqlik zamon talablari darajasida emasligi, qolaversa bugungi kunda texnologiya fani mazmuni kasb-hunarga yo'naltirilmaganligi bilan ifodalanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktablarda ta'limning yangi shakllari joriy etilishi o'quvchilardan ishlab chiqarish, texnika va texnologiyaning asoslarini bilishi, mehnat bozorida kasbiy mobillik va raqobatbardoshlikni o'rganishi, ularda mehnat faoliyatiga psixologik tayyorgarlikni, hayot yo'lini tanlashda mos bo'lgan motivatsiyani shakllantirishni talab etadi.

Maxsus maktablarda *eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni* kasb-hunarga tayyorlash yuzasidan to'plangan tajribalarni o'rganish hamda tahlil qilish ularni kasbga tayyorlash jarayonidagi qator muammolarni aniqlash imkonini berdi.

1. Bunday bolalar ruhiy-jismoniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ular egallashi mumkin bo'lgan kasb turlarining cheklanganligi.

2. Kasbiy ta'lim jarayonida foydalanilayotgan asbob-uskunalar zamon talabidan keskin orqada qolganligi.

3. Bugungi kunda texnologiya fani kasb-hunarga yo'naltirilmaganligi.

4. Eshitishda nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar maktabni tamomlaganlaridan so'ng maxsus kasb-hunar kollejida ta'limni davom ettirishlari bilan bog'liq muammolar.

5. Kasbga yo'naltirilgan ta'lim mazmunini takomillashtirishda O'zbekistonning mahalliy va etnografik sharoitlari, maxsus maktablarda eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning jismoniy yoki ruhiy kamchiliklari, shuningdek bolalar qiziqishlari inobatga olinmaganligi.

6. Maxsus maktablarda kasb-hunar ta'limi bo'yicha ilmiy-nazariy va metodik qo'llanmalarning yetarli emasligi.

Konsepsiyaning muhim tomoni eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni kasbga tayyorlashni keng politexnik bazada tashkil etish bo'lib, u o'quvchilarning bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirish, fan asoslarini o'qitishda o'zlashtirilgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan.

Taklif etilgan konsepsiyaga muvofiq mehnat va kasb ta'limi bo'yicha darslar keng politexnik tayyorgarlikni nazarda tutib, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning umummehnat va maxsus ko'nikmalarni egallab olishlariga qaratiladi. Kasbiy faoliyat jarayonida o'quvchilar bu ko'nikmalarning juda ko'p turlaridan (mehnatni rejalashtirish va tashkil etish, hisoblash va o'lchash, grafik va konstruktorlik ko'nikmalari, texnikani boshqarish ko'nikmasi va hokazolardan) foydalanishlari mumkin.

Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlash muammosi M.F.Hakimova tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilganligini ko'rishimiz mumkin. Olimaning izlanishlari milliy kasblarga tayyorlashda ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasiga bag'ishlanadi.

Ta'limning barcha bosqichlarida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni kasb-hunarga tayyorlashdagi uzviylik muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda barcha darslarda shakllantiriladigan bilimlarni e'tiborga olgan holda fanlararo va fan ichidagi bog'lanishlarni kuchaytirish nazarda tutiladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda fan asoslarini o'qitishning amaliy yo'nalganligi markaziy o'rinni egallaydi. Demak, o'quvchilar tomonidan nazariy bilimlarni mukammal o'zlashtirish va shu bilan birga ularni hayotda qo'llay olish malakalari uzviy bog'liqdir.

Fanlarning amaliy yo'nalganligi eshitish qobiliyatini yo'qotgan o'quvchilarga hozirgi davr sanoati bo'yicha umumlashgan bilimlar olish imkonini yaratadi. Ushbu holatda o'quvchilarda qator kasblar bo'yicha zarur bo'lgan intellektual va amaliy ko'nikmalar shakllanadi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar pedagogik amaliyotida kasb-hunarga tayyorlashni takomillashtirish uchun eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishning noan'anaviy shakllarini qo'llash ham tavsiya etiladi. Bular tanlanayotgan mehnat obyektlari nomenklaturasini kengaytirishga imkon yaratadi, mahsulotlarning texnik-texnologik murakkabliklariga, o'ziga xosligiga, raqobatbardoshligiga, reklamasiga va sotilishiga diqqatni qaratadi. Natijada o'quvchilarga turli kasblarda o'z kuchini sinab ko'rishga imkon beriladi, bu esa ularning texnik dunyoqarashini kengaytiradi, muammoni aniqlashni, yechimini izlashni, tashabbuskorlikni va ma'suliyatlilikni shakllantiradi.

Maxsus maktabda qo'llaniladigan ish turlarining (frontal, yakka, juftlikda va hokazo) ko'pligiga qaramay, kasbga yo'naltirilgan ta'lim va ishlab chiqarishda jamoaviy ishlash katta ahamiyatga ega. O'quvchilar o'rtasida mehnat funksiyalarining taqsimlanishi pedagogik va iqtisodiy jihatdan o'zaro bir-biriga bog'liqlikni, o'zaro nazoratni o'rnatishga yordam beradi, bolalarni ijodiy fikrlashga undaydi, har bir mahsulot turining sifatiga, tayyorlash vaqtiga nisbatan mas'uliyatlilikni oshiradi, materialni tejashga o'rgatadi, intizomlilikni tarbiyalaydi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun kasbiy tayyorgarlikning istiqboldagi modelini yaratish ham muhim

ahamiyatga ega bo'ladi. Uzluksiz ta'limning barcha bo'g'inlari uchun yangi moddiy texnika bazasini yaratishda o'quv asbob-uskunalari sirasiga modulligi, ko'p funksionalligi bilan ajralib turadigan hisoblash va turlicha surdotexnik vositalarni kiritish taqozo etiladi. Ish joylarining bunday asboblardan jihozlanishi ularning texnologiya fani darslarida, fan asoslarini o'qitishda foydalanish istiqbolini yaratadi, nazariya bilan amaliyot uyg'unligi tamoyilini to'laqonli ravishda amalga oshirish imkonini beradi.

Maktablar va korxonalar bilan ishga doir hamkorlik aloqalarini o'rnatishda, kasb-hunar turlari bo'yicha maktabning moddiy-texnik bazasini takomillashtirishda, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni kasbga tayyorlashning yangi shakllarini tashkil etishda texnologiya fani o'qituvchisi yetakchi rol o'ynaydi.

Hozirgi zamon maxsus maktabida universal o'qituvchi zarur: bunday o'qituvchi bir vaqtning o'zida ham ishlab chiqarish, kasbga yo'naltirish sohasidagi defektolog-mutaxassis hamda tashkilotchi-metodist bo'lishi kerak.

Yuqori umumiy va kasbiy pedagogik madaniyatga ega bo'lgan o'qituvchigina o'quvchilarda tizimli, anglangan, chuqur kasbiy bilimlarni shakllantira oladi, ijodiy qobiliyatlarini, ularning bilish va kasbiy qiziqishlarini rivojlantiradi.

Yuqori sinflarda eshitishda nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar mehnat ta'limining tarbiyaviy, kasbiy, ijodiy funksiyalari ancha kuchaytirilishi mumkin. Maxsus maktablarda kasb-hunarga tayyorlash ishlari o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va xohishlariga ko'ra amalga oshirilishi lozim.

Ulg'ayganida o'quvchilarni faqatgina jismoniy kuchni talab etadigan kasblar qoniqtirmay qo'yadi. Asta-sekin ularning kasbiy faoliyatiga aqliy mehnat elementlarini singdirish, mahsulotlarni tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish yo'llarini izlab topishga qaratilgan amaliy ishlarni ta'lim jarayoniga kiritish lozim.

Respublikamizda eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashdagi muammolarni hal etishda quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- texnologiya fani mazmunini boyitishga doir o'quv uslubi qo'llanmalar tayyorlash va ularni amaliyotga joriy etish;

- yuqori sinflarda qiz va o'g'il bolalarni mehnat turlariga o'rgatishda saralash;

- maxsus maktab-internatlar uchun ishlab chiqilgan o'quv rejalariga hududiy xususiyatlarni e'tiborga olgan holda yangi kasb turlarini kiritish;

- texnologiya fani o'quv xonalarini kerakli uskuna va texnik vositalar bilan ta'minlash.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan ishlarning amalga oshirilishi - eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning mehnat ta'limi mazmunini takomillashtiradi, samaradorligini oshiradi, uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashga imkon yaratadi va, eng muhimi, ularni ijtimoiy hayotga va mehnatga moslashuvini ta'minlaydi.

Shuningdek, mazkur toifadagi o'quvchilarning iqtidori, intilishlarini inobatga olib, ularning oliy ta'lim olish masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ma'lumki, oliy ta'limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, bilimli, o'zi tanlagan yo'nalishi yuzasidan oliy ta'lim mutaxassisi talablariga javob bera oladigan, ilm-fan, madaniyat, iqtisodiy, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o'z hissasini qo'shadigan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma'naviyatli, yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir.

InCheon deklaratsiyasida oliy ta'limning barcha shakllari jadal ravishda kengayib, o'quvchilar umumiy sonining yildan yilga oshib borayotganligi ta'kidlanadi. Ammo oliy ta'lim qamrovida bu ma'lumotlar bilan imkoniyati cheklangan shaxslarning jalb etilishi va qatnashishi o'rtasida jiddiy tafovutlar mavjudligi ham keltirib o'tilgan. Mazkur deklaratsiyada 2030-yilga kelib ta'limdagi bunday tafovutlarni bartaraf etish va barcha darajadagi ta'lim bosqichlarida imkoniyati cheklangan insonlar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash vazifasi belgilangan.

2017-yilning 1-dekabrida qabul qilingan «Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Prezidenti Farmoni mamlakatimizda ushbu toifadagi shaxslar oliy ta'lim olishlarining huquqiy asosi hisoblanadi.

Mazkur hujjat asosida nogironligi bo'lgan abituriyentlar uchun o'tish balining sezilarli darajada pasaytirilganligi hamda ular bu imkoniyatdan kam foydalanishlari bunday abituriyentlarning tayyorgarlik darajasi qoniqarsiz ekanligini anglatadi. Aslida esa jismoniy nogironlik, eshitish qobiliyatining cheklanganligi sifatli o'rta ta'lim olish va oliy ta'lim muassasasiga o'qishga kirish uchun zarur tayyorgarlikni ta'minlashga to'siq bo'la olmaydi.

Ilmiy manbalarda eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning oliy ta'lim olish imkoniyatlari hamda bu yo'ldagi muammolar va ijobiy tomonlar xususida bir qator fikrlar yuritilgan. Xususan, N. Malofeyev oliy ta'limni doimiy ravishda takomillashtirish imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tizimini rivojlantirish uchun asos bo'lishini ta'kidlaydi.

S. Karisheva jahon tajribasiga asoslanib, oliy ta'lim eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslar jamiyat hayotiga moslashuvining eng muhim omillaridan biri ekanligini aytib, hozir Yaponiyada bunday odamlarning 47 foizi oliy ma'lumotga ega ekanligini ta'kidlaydi. Amerika Qo'shma Shtatlarida karlar uchun uchta universitet faoliyat yuritir ekan (Rochester Institute of Technology, Gallaudet University va California State University Northridge).

Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quchilarni oliy o'quv yurtlariga tayyorlashda quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim:

- oliy ta'lim olishga qiziqish bildirgan o'quvchilarni maktab-internatlarda o'qitilayotgan darslar va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda oliy o'quv yurtiga maqsadli tayyorlash;

- ularning oliy ta'lim muassasalariga muammolarsiz moslashishini maqsad qilgan holda ularga mahalliy oliy ta'lim muassasalari haqida ma'lumotlar berib, ekskursiyalar tashkil etish;

- bolalar oliy ta'lim muassasalarida o'qishni davom ettirishlari uchun ularning alohida e'tiborga molik xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlarini inobatga olgan holda muqobil ta'lim yo'nalishlarini aniqlash.

Eshitishida nuqsoni bor o'quvchilar ta'lim olishi uchun oliy o'quv yurtlarida ularning kamchiliklarini hisobga olgan holda

zarur shart-sharoitlar yaratilishi ular ta'lim olish samaradorligini belgilaydi.

Eshitish qobiliyatini yo'qotgan o'quvchilar mutaxassislik bo'yicha bilim olishda atrofidagi insonlar (kursdoshlari, o'qituvchilar) bilan muloqot qilishga qiyinaladi. Shu sababli ularning ma'ruza va seminarlarda axborotlarni o'zlashtirishida surdotarjimonlarning xizmati o'ta muhim ahamiyatga ega.

Koxlear implant va eshitish apparatlaridan foydalanadigan o'quvchilar uchun auditoriyalarni ovozli signallarni elektromagnit signaliga aylantirib, eshitish apparatiga shovqinsiz yetkazib beruvchi induksion ilgak (induction/hearing loop) — induksiya katushkasi rejimida ishlaydigan eshitish apparatlariga uzatish antennasi bilan jihozlash zarur.

Oliy ta'lim muassasalari bino va inshootlarida sharoit yo'qligi, shuningdek, qulayliklar yetishmasligi o'quv jarayonida alohida e'tiborga molik o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishi va ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'quv jarayonida ixtisoslashtirilgan moslamalar, surdotarjimon va boshqa vositalar eshtirishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ilm olishlariga ko'maklashish uchun o'ta zarur. Bunday moslamalarsiz seminar va ma'ruzalar o'tkazilishi o'quvchilarning bilimlarini va ko'nikmalarini yuzakilashtiradi, demak, kelajakda ishga joylashish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslar nafaqat bilim olishi, balki jamiyat hayotiga moslashish ko'nikmalariga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunda oliy o'quv yurtlari boshqa o'quvchilar bilan bir qatorda nogironligi bor o'quvchilarning ham to'liq va teng ishtirokini ta'minlashi kerak. Demak, o'quv binolari, auditoriyalar va yotoqxonalarini imkoniyati cheklangan shaxslarning nuqson xususiyatlaridan kelib chiqqan holda loyihalashtirish, jihozlash va moslashtirish zarur. Shuningdek, mazkur toifadagi o'quvchilarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olishi ta'minlanmasa, bunday oliy ta'limni inklyuziv yondashuvli oliy ta'lim deb bo'lmaydi.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili har bir bola ilm olish huquqiga ega ekanligidadir. Barcha bolalar o'z imkoniyatlaridan qat'i nazar jamiyat hayotida faol ishtirok etishlari shart. Muhimi,

alohida ehtiyojli bolalarni jamoatchilikning ajralmas a'zosi sifatida qabul qilishlari kerak.

Inklyuziv ta'lim esa bolalarning imkoniyatlaridan qat'i nazar, ayniqsa, alohida ehtiyojli bolalarning o'z tengdoshlari qatorida ta'lim olish huquqlarini ta'minlanishga yo'naltirilgan. Inklyuziv ta'lim tamoyillariga asosan hamma bolalar ta'lim olishga haqli. Ular kerakli bilim olishlari uchun ta'lim muassasalarida tegishli shart-sharoitlar yaratib berilishi zarur.

Yuqorida keltirilgan vazifalarning amalga oshirilishi natijasida:

- ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari o'z potensialini ro'yobga chiqarishi uchun imkoniyat yaratiladi;
- ular qiziqishlari, qobiliyatlariga qarab erkin kasb tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- alohida e'tiborga molik bolalar ta'lim olishi uchun sarflanayotgan mablag' va bundan olinadigan natija o'rtasidagi salbiy tafovut bartaraf etiladi;
- nogironlar huquqlari haqidagi konvensiyani ratifikatsiya qilishga tayyorgarlik ishlari uchun asos bo'ladi.

Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun davlat tomonidan imtiyozlar (ikki foizli kvota) joriy etilishi mazkur toifadagi insonlarning oliy ta'lim olishini ta'minlashga qaratilgan ilk qadamlar hisoblanadi. Biroq bu qadamlarni amalga oshirish uchun ta'kidlash joizki, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida ham alohida ta'limga ehtiyoji bor o'quvchilarning bilim darajasini va tayyorgarligini oshirish talab etiladi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarini oilaviy hayotga moslashtirishning ijtimoiy pedagogik muammolari va samarali omillari

Respublikamizda oila muammolari davlat ahamiyatiga molik bo'lgan masalalar qatoridan o'rin olgan. Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligining tashkil etilishi, oila manfaatlariga qaratilgan maxsus davlat dasturining qabul qilinishi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi «Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini

mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmonida belgilab berilgan vazifalar yuqoridagi fikrimizning dalilidir.

Qadimdan oila olimlar diqqat markazida bo'lganligi ma'lum, hatto dinda ham oilaviy munosabatlar munosib o'rinni egallaydi. Sharq muttafakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Umar Xayyom, Abu Kosim Firdavsiy, Abu Abdulla Rudakiy, Nosir Xisrav, Al-Xorazmiy, Al-Farobiy, Kaykovus, Zahiriddin Muhammad Bobur va ko'pgina boshqa allomalar oilaviy hayotning masalalari bo'yicha bebaho meros qoldirgan. Ular o'z kuzatuvlari va zamondoshlarining pedagogik fikrlarini tahlil qilib, oila va nikohga, oilaviy munosabatlar haqidagi ma'lumotlarni bayon etgan qator asarlarini yozib qoldirgan.

Ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizda kuzatilayotgan jadal o'zgarishlar, erishilayotgan yutuqlar bilan bir qatorda oilaviy munosabatlar zaminida yuzaga kelayotgan noxush hodisalar: ota-ona va farzandlar o'rtasida ziddiyatlarning kelib chiqishi, bolalarning uydan ketib qolishi, mehribonlik uylariga bolalarning topshirilishi, farzandlari bo'la turib, qariyalar uyiga topshirilgan ota-onalar sonining ortishi, aka-uka, opa-singillar o'rtasida jiddiy nizolarning sodir etilishi kuzatilmoqda.

Ayrim hollarda bu hodisalar fojeali oqibatlariga olib kelayotganligi, millatning etnik, an'anaviy mentalitetiga yot bo'lgan holatlarning sodir etilayotganligi, o'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar orasidagi o'zaro sovuq munosabatlar, o'sib kelayotgan yosh avlodda noto'g'ri qarashlarning berilayotganligi farzandlarimizni oilaviy hayotga tayyorlash ishlarining qiymatini yanada ortiradi.

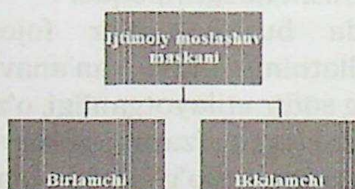
Tarbiyaning poydevori oilada qo'yiladi. Tarbiya murakkab va uzoq davom etadigan o'ziga xos jarayon bo'lib, u farzand tug'ilmasdan oldin boshlanadi. Bo'lajak ota-onaning salomatligi, nasl-nasabi, dunyoqarashi, ichki va tashqi dunyosi, axloq-odobi, moddiy va ma'naviy darajasining mosligi, turmush qurishga ma'naviy va jismoniy tayyorligi ham keyinchalik farzand tarbiyasida muhim ahamiyatga egadir.

Ijtimoiy moslashuvning birlamchi va ikkilamchi maskanlari

Inson hayotida oilaning yana bir muhim ahamiyat kasb etuvchi xususiyati shundaki, oila har bir shaxs uchun birlamchi, dastlabki ijtimoiy moslashuv o'chog'i, maskani hisoblanadi. Ijtimoiy moslashuvning ikkilamchi maskanlari ham mavjudki, ularga barcha bosqichdagi ta'lim muassasalari, mehribonlik uylari, maxsus internatlar, imkoniyati cheklangan bolalarga ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari kiradi. Chunki u yerda nisbatan uzoq vaqt mobaynida bola tarbiyalanadi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim olish davrining katta qismini ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarida o'tkazishini inobatga olgan holda ularning jamiyat hayotiga ijtimoiy moslashuvi ikkilamchi maskan (maxsus maktab-internat) normalari, qadriyatlari va talablari ta'sirida yuz beradi va shu asosida dunyoqarashi shakllanadi, shaxs bo'lib yetiladi.

Aynan shuning uchun ham mazkur toifadagi o'quvchilarni ta'lim jarayonida oilaviy hayotga tayyorlab borish zaruriyati borligini anglatadi.

- Oila muhiti
- Ta'lim muassasalari
- Mehribonlik uylari
- Maxsus internatlar

Maxsus pedagogikada oilaviy hayotga tayyorgarlik muammosi alohida dolzarblik kasb etadi. Muayyan nuqsonning mavjudligi shaxsiy rivojlanishning o'ziga xosligini belgilaydi, kognitiv faoliyatning muvaffaqiyatini pasaytiradi, alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolaning ijtimoiy tajriba orttirishiga to'sqinlik qiladi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilari ijtimoiy hayot normalari va ko'nikmalarini egallashlarida ularni oilaviy hayotga tayyorlash yetakchi omil hisoblanadi. Mazkur toifadagi o'quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarini chuqur o'rganish va bunga doir tavsiyalar ishlab chiqish lozim, degan xulosa chiqishga olib keladi. Ushbu muammo O'zbekistonda M. Utepberganov tomonidan predmetli o'rganilgan bo'lib, mazkur tadqiqotda imkoniyati cheklangan o'quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlashning hozirgi kundagi holati va muammolari o'z aksini topgan. Muallif mazkur toifa vakillari ota va ona rolini bajarish uchun yetarlicha psixologik bilimga ega emasliklari, ota-onalariga iqtisodiy qaramliklari, tarbiyaviy va iqtisodiy jihatdan oilaviy vazifalarni (funksiyalarni) bajara olmasliklarini e'tirof etgan holda, ularni oilaviy hayotga tayyorlashda maktabning ahamiyati va mas'uliyati yanada oshishini ta'kidlaydi.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jamiyatda oila yuzaga kelgan davrlardan buyon eng muhim muammolardan biriga aylangan. Jamiyat rivojlanib borgan sari bu muammoning ahamiyati yanada ortib boraverdi. Chunki insoniyat tomonidan erishilgan yutuqlar ko'pincha aynan oila muhitida o'zlashtiriladi va, aynan, ma'naviy meros tarzida avloddan-avlodga o'tadi. Shunday ekan, u yoki bu jamiyat, xalq, millatning istiqboli ko'p jihatdan shu munosabatlarning istiqboliga, yosh yigit va qizlarni mustaqil tarzda oilaviy hayotga qay tarzda tayyorgarlik ko'rayotganligiga bog'liq. Buning uchun esa ijtimoiy muhitning har tomonlama sog'lom ma'naviy mustahkam bo'lishiga erishish lozim.

Pedagogik tadqiqotda ta'lim-tarbiya jarayonining ichki qonuniyatlarini aniqlash, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish tamoyillarini, yo'llarini, shakllarini ishlab chiqishda so'rovnoma metodi muhim o'rin tutishini inobatga olgan holda, tadqiqotimizda so'rovnoma metodidan foydalandik.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari oila funksiyalarini bilishi va ularga amal qilishi, shuningdek, maktab ta'limi davrida asosiy vaqti maktab-internatda o'tishini inobatga olgan holda ularda oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarning shakllanganlik holati aniqlandi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarining oilaviy hayotga moslashuv muammolarini aniqlash darajalari ishlab chiqildi, sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi va umumlashtirildi.

1-jadval
Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarining oilaviy hayotga moslashuv muammolarini aniqlash darajalari

Darajalar		
A'lo	Qoniqarli	Qoniqarsiz
- erta turmush qurishning salbiy oqibatlarini biladi va bunga amal qiladi; - turmush o'rtog'ining ijtimoiy kelib chiqishi oilaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi; - farzandining ijtimoiy kelib chiqishi ularni tarbiyalashda qiyinchilik tug'dirmaydi; - ajralishlar soni ishtirokchilarning umumiy 5% ini tashkil etadi; - oilasini moddiy tomondan ta'minlay oladi; - oilada dunyoga keladigan farzandlar sonini mustaqil rejalashtira oladi; - farzand tarbiyasi bilan bevosita o'zi	- erta turmush qurishning salbiy oqibatlarini bilsada, bunga amal qilmaydi; - turmush o'rtog'ining ijtimoiy kelib chiqishi oilaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, deb hisoblaydi; - farzandining ijtimoiy kelib chiqishi ularni tarbiyalashda biroz qiyinchilik tug'diradi; - ajralishlar soni ishtirokchilarning umumiy 10% atrofida; - oilasini moddiy tomondan ta'minlashda qiyinaladi; - oilada dunyoga	- erta turmush qurishning salbiy oqibatlari haqida bilimga ega emas; - oiladagi barcha muammolarni nogiron ekanligida deb biladi; - imkoniyatlari cheklanganligi sababli farzandini tarbiyalay olmaydi; - ajralishlar soni ishtirokchilarning umumiy 20% dan yuqori; - oilasini moddiy tomondan ta'minlay olmaydi; - oilada dunyoga keladigan farzandlar sonini rejalashtirish qiyinligini bilmaydi;

shug'ullanadi va bu masalada bilimga ega; - oilasida o'zaro munosabatlar tizimi yaxshi rivojlangan; - bo'sh vaqtini oila davrasida o'tkazadi, oila davrasida o'zini to'liq baxtli his etadi; - oila a'zolarini nazorat qiladi, moddiy va ma'naviy ta'minot hamda ularga nisbatan ma'suliyatini his etib, bunga muvofiq ish ko'radi; - oilasining mehr muhabbatini his etadi, bundan ruhiy madad olishni biladi.	keladigan farzandlar sonini rejalashtirishda ota-onasining maslahatiga ko'ra ish ko'radi; - farzand tarbiyasi bilan ota-onasi shug'ullanadi; - oilasidagi o'zaro munosabatlarda ba'zida kelishmovchiliklar yuz beradi; - imkoniyati cheklanganligi sababli oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ta'minotini ta'minlay olmaydi.	- farzand tarbiyasi uchun vaqt ajratish zarur, deb bilmaydi; - oila vakillarining o'zaro munosabatlari yaxshi emas; - oila davrasida kamroq bo'lishni afzal ko'radi; - imkoniyati cheklanganligi sababli oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ta'minotini ta'minlay olmaydi, shu bilan birga ularga nisbatan mas'uliyatni ham his etmaydi; - oilasining ruhiy madadini deyarli sezmaydi.
---	---	--

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari yuqoridagi savollarga yozma javob berdi. O'quvchilarni maktab ta'limi jarayonida oilaviy hayotga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratish lozimligi hamda bu jarayon uchun katta kuch va vaqt talab etilishi ma'lum bo'ldi. Bunday xulosaga kelishimizga respondentlarda ta'lim olish motivlarining chegaralanganligi, mustaqil ishlash malakasiga ega emasligi, o'z oldiga qo'ygan maqsadni anglay olmasligi kabi holatlar sabab bo'ldi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarining oilaviy hayotga moslashuv muammolarini aniqlash darajalari ishlab chiqildi, sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi va umumlashtildi.

1-jadval
Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarining oilaviy hayotga moslashuv muammolarini aniqlash darajalari

Darajalar		
A'lo	Qoniqarli	Qoniqarsiz
- erta turmush qurishning salbiy oqibatlarini biladi va bunga amal qiladi; - turmush o'rtog'ining ijtimoiy kelib chiqishi oilaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi; - farzandining ijtimoiy kelib chiqishi ularni tarbiyalashda qiyinchilik tug'dirmaydi; - ajralishlar soni ishtirokchilarning umumiy 5% ini tashkil etadi; - oilasini moddiy tomondan ta'minlay oladi; - oilada dunyoga keladigan farzandlar sonini mustaqil rejalashtira oladi; - farzand tarbiyasi bilan bevosita o'zi	- erta turmush qurishning salbiy oqibatlarini bilsada, bunga amal qilmaydi; - turmush o'rtog'ining ijtimoiy kelib chiqishi oilaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, deb hisoblaydi; - farzandining ijtimoiy kelib chiqishi ularni tarbiyalashda biroz qiyinchilik tug'diradi; - ajralishlar soni ishtirokchilarning umumiy 10% atrofida; - oilasini moddiy tomondan ta'minlashda qiyinaladi; - oilada dunyoga	- erta turmush qurishning salbiy oqibatlari haqida bilimga ega emas; - oiladagi barcha muammolarni nogiron ekanligida deb biladi; - imkoniyatlari cheklanganligi sababli farzandini tarbiyalay olmaydi; - ajralishlar soni ishtirokchilarning umumiy 20% dan yuqori; - oilasini moddiy tomondan ta'minlay olmaydi; - oilada dunyoga keladigan farzandlar sonini rejalashtirish minaligini bilmaydi;

shug'ullanadi va bu masalada bilimga ega; - oilasida o'zaro munosabatlar tizimi yaxshi rivojlangan; - bo'sh vaqtini oila davrasida o'tkazadi, oila davrasida o'zini to'liq baxtli his etadi; - oila a'zolarini nazorat qiladi, moddiy va ma'naviy ta'minot hamda ularga nisbatan ma'suliyatini his etib, bunga muvofiq ish ko'radi; - oilasining mehr muhabbatini his etadi, bundan ruhiy madad olishni biladi.	keladigan farzandlar sonini rejalashtirishda ota-onasining maslahatiga ko'ra ish ko'radi; - farzand tarbiyasi bilan ota-onasi shug'ullanadi; - oilasidagi o'zaro munosabatlarda ba'zida kelishmovchiliklar yuz beradi; - imkoniyati cheklanganligi sababli oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ta'minotini ta'minlay olmaydi.	- farzand tarbiyasi uchun vaqt ajratish zarur, deb bilmaydi; - oila vakillarining o'zaro munosabatlari yaxshi emas; - oila davrasida kamroq bo'lishni afzal ko'radi; - imkoniyati cheklanganligi sababli oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ta'minotini ta'minlay olmaydi, shu bilan birga ularga nisbatan mas'uliyatni ham his etmaydi; - oilasining ruhiy madadini deyarli sezmaydi.
---	---	--

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari yuqoridagi savollarga yozma javob berdi. O'quvchilarni maktab ta'limi jarayonida oilaviy hayotga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratish lozimligi hamda bu jarayon uchun katta kuch va vaqt talab etilishi ma'lum bo'ldi. Bunday xulosaga kelishimizga respondentlarda ta'lim olish motivlarining chegaralanganligi, mustaqil ishlash malakasiga ega emasligi, o'z oldiga qo'ygan maqsadni anglay olmasligi kabi holatlar sabab bo'ldi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarni tamomlagan kar va zaif eshituvchilarning oilaviy hayotidagi muammolari to'g'risida yetarli ma'lumotlarni olish va buning asosida ularni maktab ta'limida oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha muhim taklif va tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida uchrashuv va suxbatlar o'tkazdik. Mazkur suhbatlar mazmuni quyidagilardan iborat:

- sog'lom ota-ona va bola haqida to'g'ri tasavvurlarni shakllantirish;

- oila va uning vazifalari haqida maqsadga muvofiq tasavvurni tarkib toptirish;

- namunali ota va ona, er va xotin haqida ma'lumot berish;

- er va xotin orasidagi muloqat madaniyati haqida tushuncha berish;

- ota-ona va bolalar orasidagi munosabatlar, bolalarni tarbiyalash usullari haqida axborot bilan o'rtoqlashish;

- qaynona - ikkinchi ona ekanligi haqida tasavvur shakllantirish;

- oila mustahkamligini ta'minlovchi omillar haqida ma'lumot berish;

- sog'lom bolani dunyoga keltirish shartlari kabi masalalarni tushuntirish;

- oilani boshqarish uning moddiy ta'minotini ta'minlash.

Bundan tashqari biz maktab-internat ta'limi jarayonida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha so'nggi yillar holatini o'rganib chiqdik.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarning 9-10-sinf o'quvchilari uchun «Oilaviy hayotga tayyorlash» nomli o'quv dasturi hamda metodik qo'llanmasi ishlab chiqilgan, ammo ushbu predmet o'quv rejasiga kiritilmagan.

Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalarining (maktab, maktab-internatlar) 2018-2019-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi PF-5325-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida «Oila asoslari» kursi 6-7-sinflarda «Vatan tuyg'usi» fani tarkibida 10 soatdan; «Oila etikasi va psixologiyasi» kursi 8-9-sinflarda

«Milliy istiqlol g'oyasi» fani va «Nutqiy muloqot» fanlari tarkibida 10 soatdan o'qitilishi nazarda tutilgan. Shu sababli maxsus maktab-internatlarda ta'lim berilayotgan ushbu fanlar dasturlarini tahlil qildik. Ularda «Oila asoslari», «Oila etikasi va psixologiyasi» kurslari bo'yicha mavzular aks etmagan. Natijada eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalarni o'qitish va oilaviy hayotga tayyorlash muammolari yillar davomida saqlanib qolishi mumkinligidan darak beradi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'quvchilarini oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha aniqlangan muammolarning tahlili ularni yechish yo'llarini aniqlash imkonini berdi. Bular quyidagilardan iborat:

1) maktab-internatlarda «Oilaviy hayotga tayyorlash» predmeti fan sifatida o'quv rejasiga kiritish;

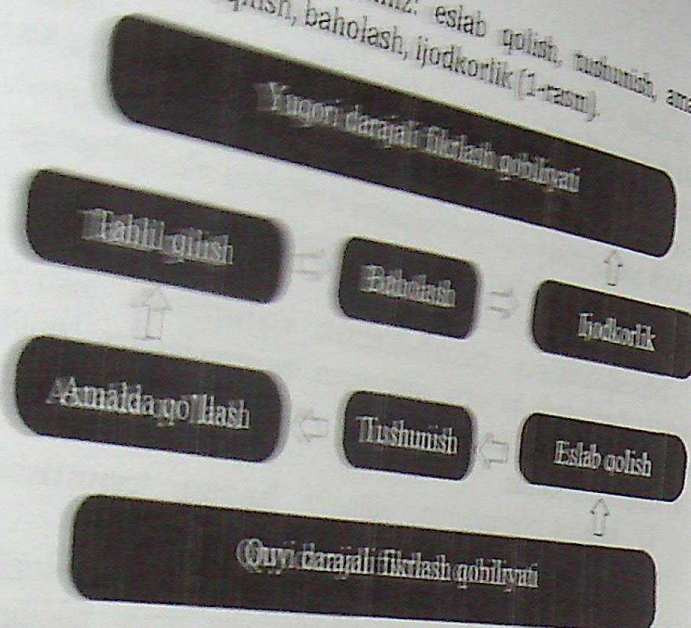
2) so'nggi yillar tadqiqotlari natijalariga, etnopsixologik materiallarga, xalq an'ana va udumlarining ilmiy tahliliga tayangan holda hamda bugungi kun talablarini hisobga olib o'quv dasturlar va o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqish lozim;

3) o'quvchilarda oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda ularning nuqson xususiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan (kinofilimlar, reklama roliklari) keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Mazkur toifadagi o'quvchilarda bilim olishga ehtiyojlarini shakllantirishda o'quv materialining imkoniyatlari ham katta o'rin egallaydi. O'quv materialining taqdim etilishida uning ilmiyligi, yangiligi, amaliy ahamiyati, uni berish usullarining xilma-hilligi, o'yin va amaliy faoliyat, interfaol usullarining qo'llanilishi kabi omillar hisobga olinishi zarur. Shular qatorida o'quvchilarda grafik va belgili ifodalar orqali modellastirish katta qiziqish uyg'otadi.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning tafakkuri o'ziga xos tarzda rivojlanishi ularda fikrlash operatsiyalari nisbatan sekinroq amalga oshishiga sabab bo'ladi. Shu xususiyatlarni inobatga olgan holda eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga «Oilaviy hayotga tayyorlash» predmeti bo'yicha bilim berishda ularning fikrlash doirasini kengaytirishga xizmat qiluvchi quyidagi ketma-ketlikka

rioya etishni tavsiya etamiz: eslab qolish, tushunish, amalda qo'llash, tahlil qilish, baholash, ijodkorlik (1-rasm).

1-rasm. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni amaliy mashg'ulotlarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ketma-ketligi.

«Oilaviy hayotga tayyorlash» fan dasturini oilaviy hayotga bog'lagan holda shakllantirish maqsadga muvofiq. Buning uchun oilaviy hayotga tayyorlashning quyidagi samarali omillari ajratildi:

birinchidan, oilada shaxslararo ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, ijtimoiy ko'nikmalar, shu jumladan, axloq qoidalari, oila a'zolari bilan muloqot qilish odobi, farzand tarbiyalash, ijtimoiy ongni rivojlantirishga yordam beradigan fazilatlar, do'stlik munosabatlarini o'rnatish;

ikkinchidan, iste'molchi madaniyati va savodxonligi, huquq va manfaatlari, oilani moliyaviy boshqarish, tejamkor bo'lish, e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik, reklama ta'siri va iste'molchilarning xatti-harakatlariga alohida e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik, oziq-ovqatlar to'g'risida e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik, oziq-ovqatlar to'g'risida e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik;

uchinchidan, to'g'ri o'qitish, mahsulotlar o'ralgan yoriqlarni o'qish, ma'lumotga ega bo'lish; mahsulotlar o'ralgan yoriqlarni o'qish, oshxonada xavfsizlik va sanitariya qoidalariga amal qilish, tana vaznini boshqarish, zararli odatlar va uning inson salomatligiga salbiy oqibatlari shular jumlasidandir, bundan tashqari, kiyim-

kechaklarni xarid qilish, ularning sifatini aniqlash hamda ulardan oqilona foydalanish ham kiradi.

Ushbu tushuncha va ko'nikmalarni o'quvchilarga yetkazishda o'qituvchidan quyidagilar talab etiladi:

- o'quvchilarni hayotga tayyorlash, ularning jamiyat rivojida ishtirok etishga o'rgatish;

- o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish, turli hayotiy vaziyatlarga o'z munosabatini bildirishga o'rgatish;

- ularni jamiyatda o'z o'rniga ega shaxs sifatida tayyorlash.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy hayotga tayyorlash eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni jamiyatda yashashga, boshqalar bilan muloqot qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarga ega bo'lish, muomalada ahloq-odob normalariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Imkoniyati cheklangan insonlar o'z qiziqishlari asosida kasb tanlashi natijasida yuqori darajadagi kasbiy barqarorlikni namoyon etadi bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

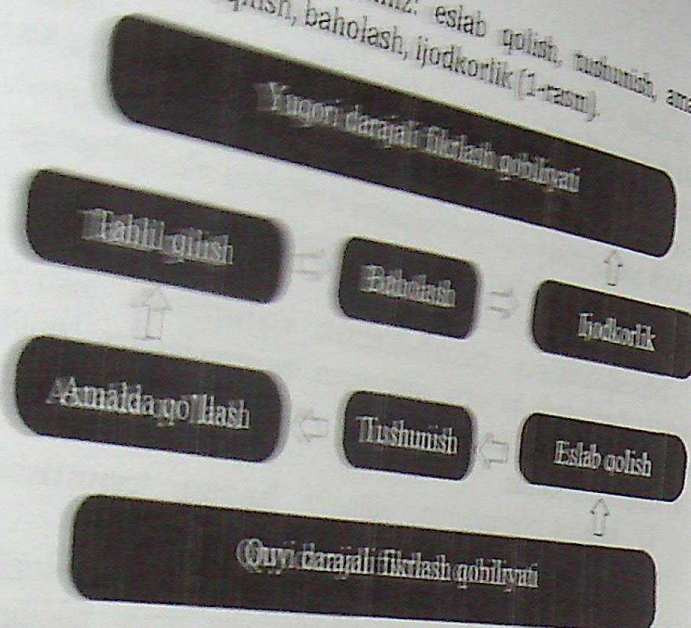
Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari mehnat bilan bandligi hamda oilaviy hayotga moslashuvchanligi ularning jamiyatda o'z o'rnini topishi nuqtayi nazaridan sinov usulida tadqiq etildi. Bunda maktab-internatda o'rganilgan kasb-hunar turlari qanchalik maqsadga muvofiq tanlanganligi va samaradorligi o'rganildi.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarni zamonaviy kasblarga tayyorlash ularning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni yengishi uchun shart-sharoit yaratadi. Zamonaviy mehnat bozori kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga yuqori talablar qo'yimoqda. Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarning yangi iqtisodiy sharoitga moslashishi ularning kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan turli-tuman murakkab jarayonlarga qay darajada tayyor ekanligiga bog'liq.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvi sog'lom hamkasblari va mehnat jamoasining munosabati bilan belgilanadi.

Jamiyat alohida e'tiborga ehtiyoji bo'lgan insonlar bilan o'zaro aloqaga kirishga hali tayyor emas. Eshitish qobiliyatini yo'qotgan

rioya etishni tavsiya etamiz: eslab qolish, tushunish, amalda qo'llash, tahlil qilish, baholash, ijodkorlik (1-rasm).

1-rasm. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni amaliy mashg'ulotlarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ketma-ketligi.

«Oilaviy hayotga tayyorlash» fan dasturini oilaviy hayotga bog'lagan holda shakllantirish maqsadga muvofiq. Buning uchun oilaviy hayotga tayyorlashning quyidagi samarali omillari ajratildi:

birinchidan, oilada shaxslararo ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, ijtimoiy ko'nikmalar, shu jumladan, axloq qoidalari, oila a'zolari bilan muloqot qilish odobi, farzand tarbiyalash, ijtimoiy ongni rivojlantirishga yordam beradigan fazilatlar, do'stlik munosabatlarini o'rnatish;

ikkinchidan, iste'molchi madaniyati va savodxonligi, huquq va manfaatlari, oilani moliyaviy boshqarish, tejamkor bo'lish, e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik, reklama ta'siri va iste'molchilarning xatti-harakatlariga alohida e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik, oziq-ovqatlar to'g'risida e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik, oziq-ovqatlar to'g'risida e'tibor qaratilgan moliyaviy savodxonlik;

uchinchidan, to'g'ri o'qitish, mahsulotlar o'ralgan yoriqlarni o'qish, ma'lumotga ega bo'lish; mahsulotlar o'ralgan yoriqlarni o'qish, oshxonada xavfsizlik va sanitariya qoidalariga amal qilish, tana vaznini boshqarish, zararli odatlar va uning inson salomatligiga salbiy oqibatlari shular jumlasidandir, bundan tashqari, kiyim-

kechaklarni xarid qilish, ularning sifatini aniqlash hamda ulardan oqilona foydalanish ham kiradi.

Ushbu tushuncha va ko'nikmalarni o'quvchilarga yetkazishda o'qituvchidan quyidagilar talab etiladi:

- o'quvchilarni hayotga tayyorlash, ularning jamiyat rivojida ishtirok etishga o'rgatish;

- o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish, turli hayotiy vaziyatlarga o'z munosabatini bildirishga o'rgatish;

- ularni jamiyatda o'z o'rniga ega shaxs sifatida tayyorlash.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy hayotga tayyorlash eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni jamiyatda yashashga, boshqalar bilan muloqot qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarga ega bo'lish, muomalada ahloq-odob normalariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Imkoniyati cheklangan insonlar o'z qiziqishlari asosida kasb tanlashi natijasida yuqori darajadagi kasbiy barqarorlikni namoyon etadi bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari mehnat bilan bandligi hamda oilaviy hayotga moslashuvchanligi ularning jamiyatda o'z o'rnini topishi nuqtayi nazaridan sinov usulida tadqiq etildi. Bunda maktab-internatda o'rganilgan kasb-hunar turlari qanchalik maqsadga muvofiq tanlanganligi va samaradorligi o'rganildi.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarni zamonaviy kasblarga tayyorlash ularning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni yengishi uchun shart-sharoit yaratadi. Zamonaviy mehnat bozori kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga yuqori talablar qo'yimoqda. Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarning yangi iqtisodiy sharoitga moslashishi ularning kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan turli-tuman murakkab jarayonlarga qay darajada tayyor ekanligiga bog'liq.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvi sog'lom hamkasblari va mehnat jamoasining munosabati bilan belgilanadi.

Jamiyat alohida e'tiborga ehtiyoji bo'lgan insonlar bilan o'zaro aloqaga kirishga hali tayyor emas. Eshitish qobiliyatini yo'qotgan

insonlarning jismoniy va psixologik imkoniyatlari va ular bilan bog'liq noto'g'ri tasavvurlar ushbu toifa odamlarining o'z qobig'iga o'ralib qolishiga olib keladi va ijtimoiy mehnatga moslashuviga to'sqinlik qiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning mehnat bilan bandligi masalasi ularning ijtimoiy moslashuvida muhim omil ekanligi, bu holat mazkur toifadagi o'quvchilarni maktab-internatda kasb-hunarga tayyorlash ishlarini zamon talablari asosida yo'lga qo'yish lozimligini ko'rsatib berdi. Maktab-internat o'quvchilariga zamonaviy kasb-hunar turlarini o'rgatish yuzasidan amaliy ahamiyatga ega bo'lgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Har bir oilaning sog'lom bo'lishi, oilada ijobiy muhitning hukm surishi, shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, o'zi yashayotgan yurtning iqtisodiy, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta'minlovchi inson kamolotida oilaning tutgan o'rni beqiyosdir. Imkoniyati cheklangan insonlar hayotida oilaning ahamiyati bir necha barobar katta ekanligini ba'zida ular mustaqil hayot kechira olmasligida ham anglash mumkin.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar hamda tadqiqot natijalariga asoslanib, maktab-internat o'quvchilarini oilaviy hayotga tayyorlash orqali:

- oilaning yuksak qadriyatlardan biri ekanligi, jamiyatimiz tayanchi sifatida har tomonlama e'zozlanishi va huquqiy jihatdan muhofaza qilinishi to'g'risidagi tasavvurlar va unga bo'lgan hurmat tuyg'usi tarkib topadi;

- oilaviy hayot va uning turli sohalaridagi faoliyat bilan bog'liq bilim, malaka, ko'nikma, yaxlit olganda ijtimoiy tajribani rivojlanishning ilk davrlaridanoq o'zlashtirib boradi;

- reproduktiv madaniyatning rivojlanishi natijasida sog'lom farzandlar dunyoga kelishi va sog'lom voyaga yetishi uchun imkoniyatlar kengayadi;

- oilaviy hayot bilan bog'liq turli huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining oldi olinadi;

- oila byujetini boshqarish, uni rejalashtirish oilaning mustahkamligiga va jipsligiga ta'sirini anglab yetadi;

- oila funksiyalarining bajarilmasligi oqibatlari haqida tushunchaga ega bo'ladi.

Nazorat savollari:

1. Sharq mutafakkirlarning kasb-hunar haqida qarashlariga ma'lumot bering.
2. Surdopedagogikada kasb-hunarga yo'naltirilgan ta'lim masalalari qanday olib borildi?
3. Maxsus maktablarda *eshitishda nuqsoni bo'lgan* o'quvchilar kasb-hunarga qanday tayyorlanadi?
4. Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilari kasbiy faoliyatining ahamiyatini yoriting.

AMALIY MASHG'ULOTLAR ISHLANMASI

17-§. QOG'OZ TURLARI

1. Darsning maqsadi: Qog'oz turlari va qog'oz bilan ishlashni o'rganish.

2. Reja:

1. Qog'oz va karton turlari bilan tanishish.

2. Materiallar va vositalar haqida tushuncha.

3. Asboblarsiz qog'oz bilan ishlash.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Qog'oz va karton haqida ma'lumot berish.

➤ Material va vosita turlari bilan tanishtirish.

➤ Asboblarsiz qog'oz bilan ishlashni interfaol metodlar orqali topshirish.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: amaliy ish, kichik ma'ruza, blits-so'rovnoma, klaster va hokazo.

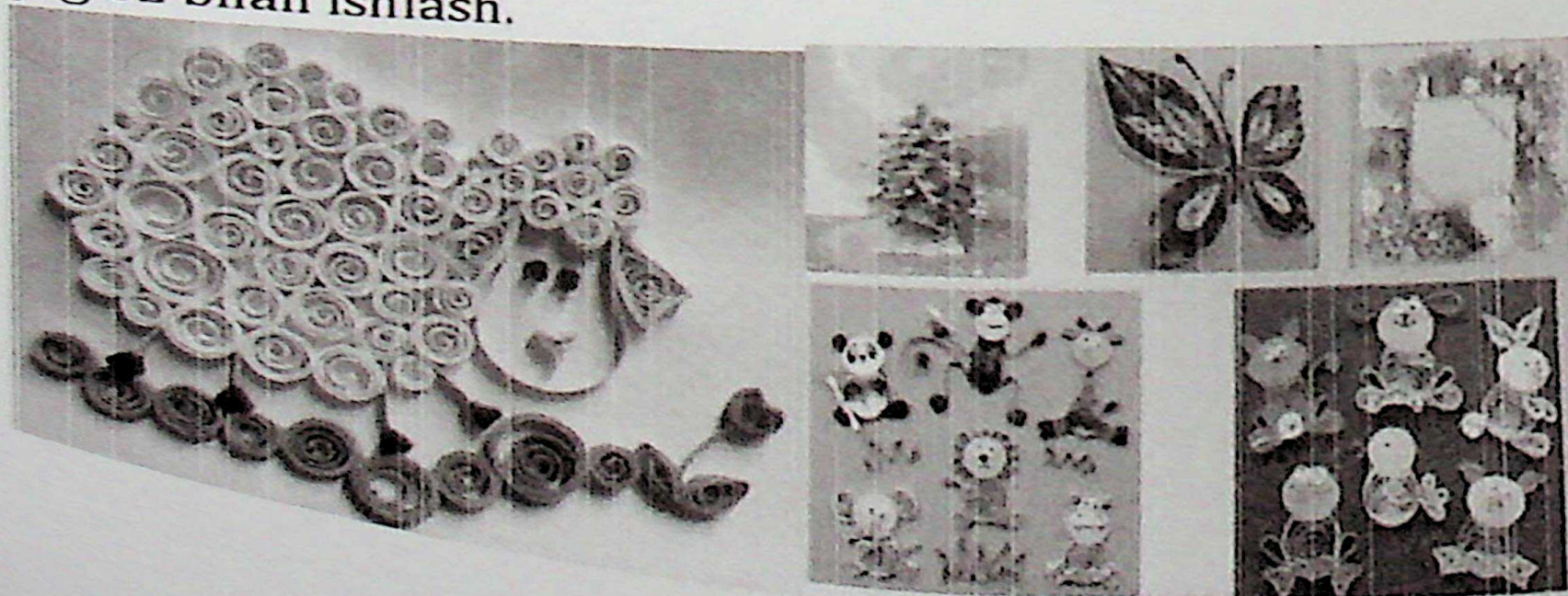
6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

1. Qog'oz va karton bilan ishlash uchun materiallar va vositalar haqida ma'lumot berish.

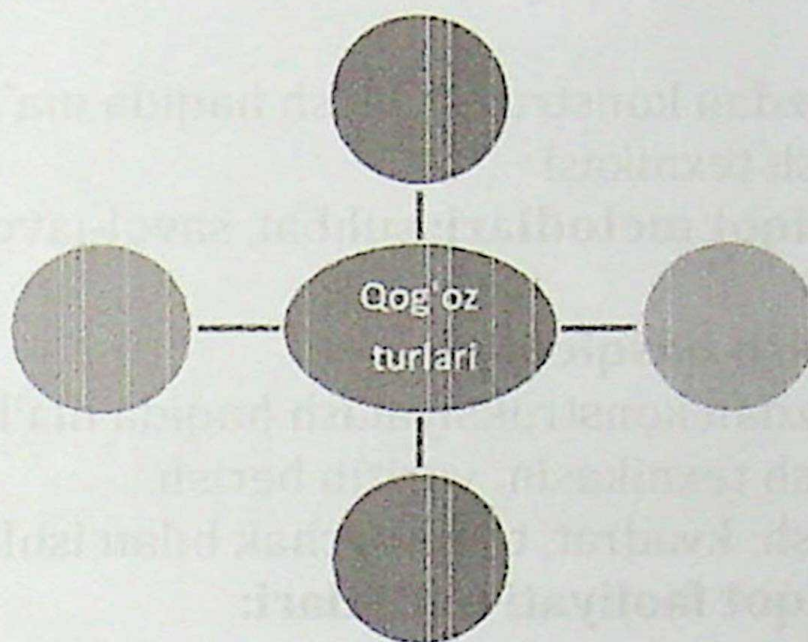
2. Asboblarsiz qog'oz bilan ishlash.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

Qog'oz va karton bilan ishlash uchun materiallar va vositalarni tanlay olish, ishlanma yasash, ishlash, asboblarsiz qog'oz bilan ishlash.

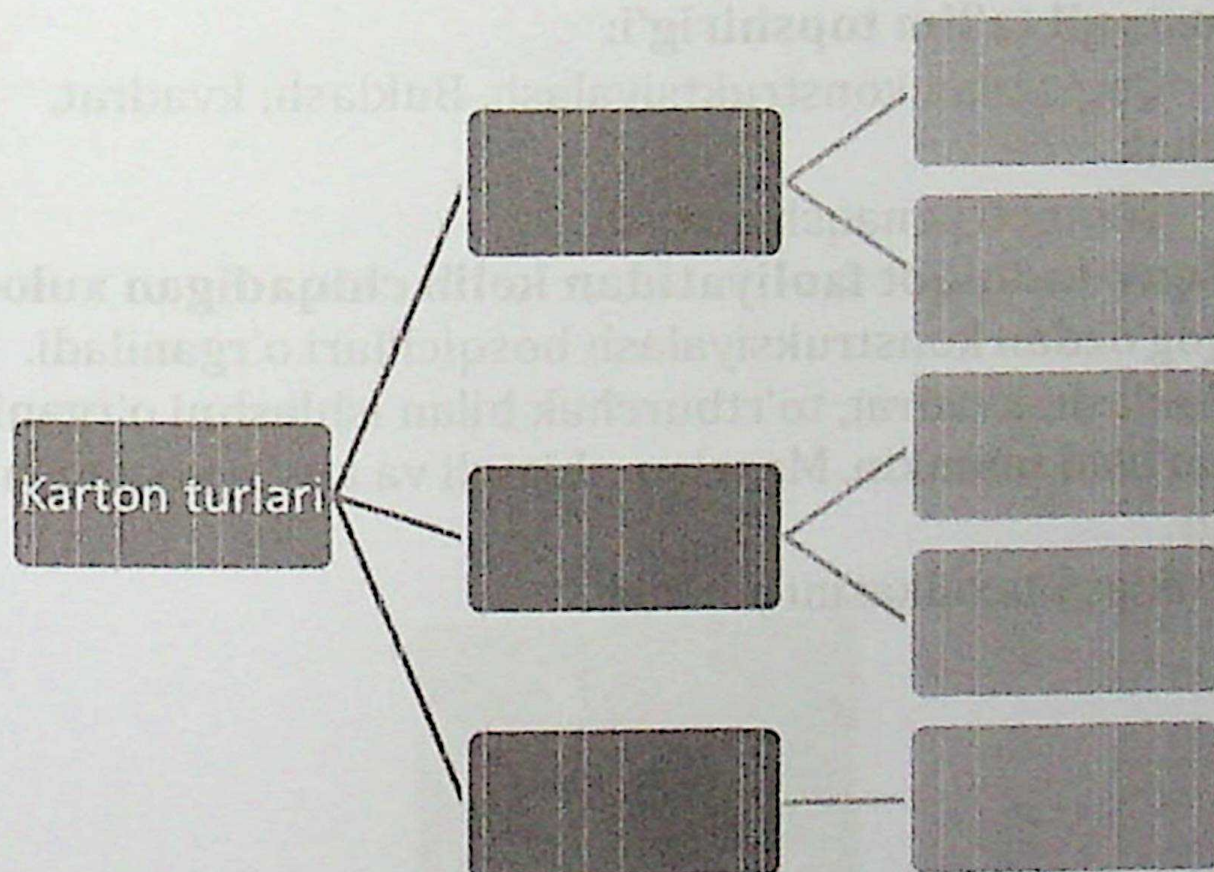

KLASTER METODIDA QOG'OZ TURLARINI IZOHLANG

2-ilova

KLASTER METODIDA KARTON TURLARINI IZOHLANG

18-§ QOG'OZDAN KONSTRUKSIYALASH

1. Darsning maqsadi: Qog'ozdan konstruksiyalashni o'rganish.

2. Reja:

1. Qog'ozdan konstruksiyalash haqida ma'lumot
2. Buklash texnikasi

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik, amaliy ish.

4. Bajarish bosqichlari:

- Qog'ozdan konstruksiyalash haqida ma'lumot berish.
- Buklash texnikasini yoritib berish.
- Buklash; kvadrat, to'rtburchak bilan ishlashni o'rganish.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari:

- ✓ taqdimot,
- ✓ amaliy ish,
- ✓ kichik ma'ruza,
- ✓ blits-so'rovnoma,
- ✓ klaster.

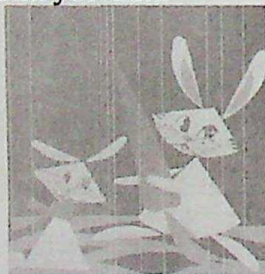
6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

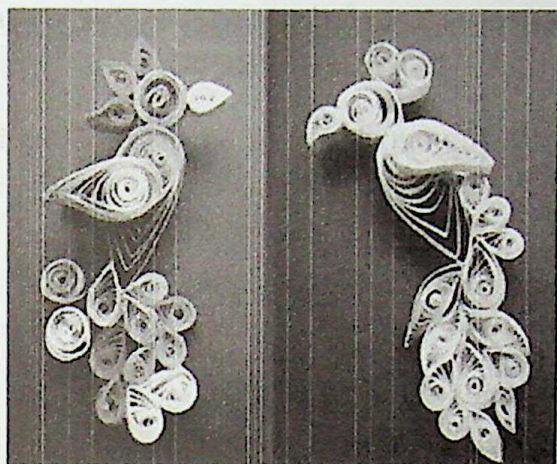
- Qog'ozdan konstruksiyalash. Buklash; kvadrat, to'rtburchak.

- Simmetrik naqsh qirqish.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- ✓ Qog'ozdan konstruksiyalash bosqichlari o'rganiladi.
- ✓ Buklash; kvadrat, to'rtburchak bilan ishlashni o'rganish turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, chiziqli va aylanma naqsh va boshqalar.
- ✓ Buklash texnikasini yoritish.

1-ilova

Jadvalni to'ldiring.

Ongli o'zlashtirishga qaratilgan topshiriqlarni anglash, harakatli mashqlarni ongli bajarish, turli holatlarda ulardan mustaqil ravishda foydalanishga yordam beradigan og'zaki va yozma metodlar namunasi.

No	Og'zaki metodlar	Yozma metodlar
1		
2		
3		
4		

19-§ SIMMETRIK NAQSH QIRQISH, CHIZIQLI VA AYLANMA NAQSH QIRQISH

1. Maqsadi: Simmetrik naqsh qirqish, chiziqli va aylanma naqsh qirqishni o'rganish.

2. Reja:

1. Simmetrik naqsh qirqish.

2. Chiziqli va aylanma naqsh qirqish.

3. Tadqiqot metodlari:

- ✓ suhbat,
- ✓ savol-javob,
- ✓ ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Simmetrik naqsh qirqish bosqichlari.

➤ Naqshlarni ketma-ketlikda qirqish.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, blits-so'rovnoma, klaster ba hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

1. Chiziqli va aylanma naqsh qirqish.

2. Origami tarixi.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Simmetrik naqsh qirqish bosqichlari o'rganiladi.
- Simmetrik naqsh qirqish turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, chiziqli, aylanma naqsh va boshqalar.
- Simmetrik naqsh qirqish, chiziqli va aylanma naqsh qirqirilganda ma'no anglatishi aniqlanadi.

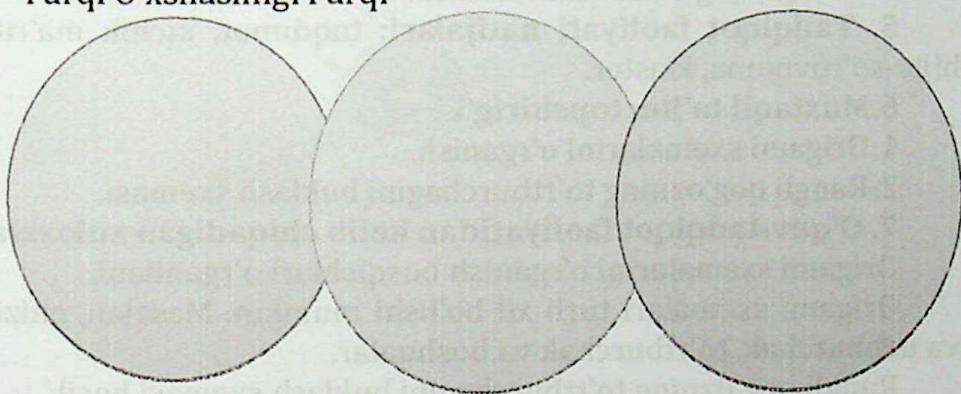
Munozara savollari

- 1 Simmetrik naqshga ta'rif bering.
2. Naqsh turlari haqida ma'lumot bering.
3. Chiziqli va aylanma naqsh qirqish tarkibi nimalardan iborat?

2-ilova

«VEN DIAGRAMMASI». Bu metodda 2 ta so'z tanlab olinadi va ularning o'xshash, farqli tomonlari ajratib chiqiladi.

Farqi O'xshashligi Farqi

20-§ ORIGAMI SXEMALARINI O'RGANISH. RANGLI QOG'OZNING TO'RTBURCHAGINI BUKLASH SXEMASI

1. Darsning maqsadi: Origami sxemalarini o'rganish. Rangli qog'ozning to'rtburchagini buklash sxemasini o'rganish.

2. Reja:

1. Origami sxemalarini o'rganish.

2. Rangli qog'oz turlari.

3. Rangli qog'ozning to'rtburchagini buklash sxemasi.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Origami sxemalarini o'rganish bosqichlari.

➤ Rangli qog'ozlar bilan ishlash.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, blits-so'rovnoma, klaster.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

1. Origami sxemalarini o'rganish.

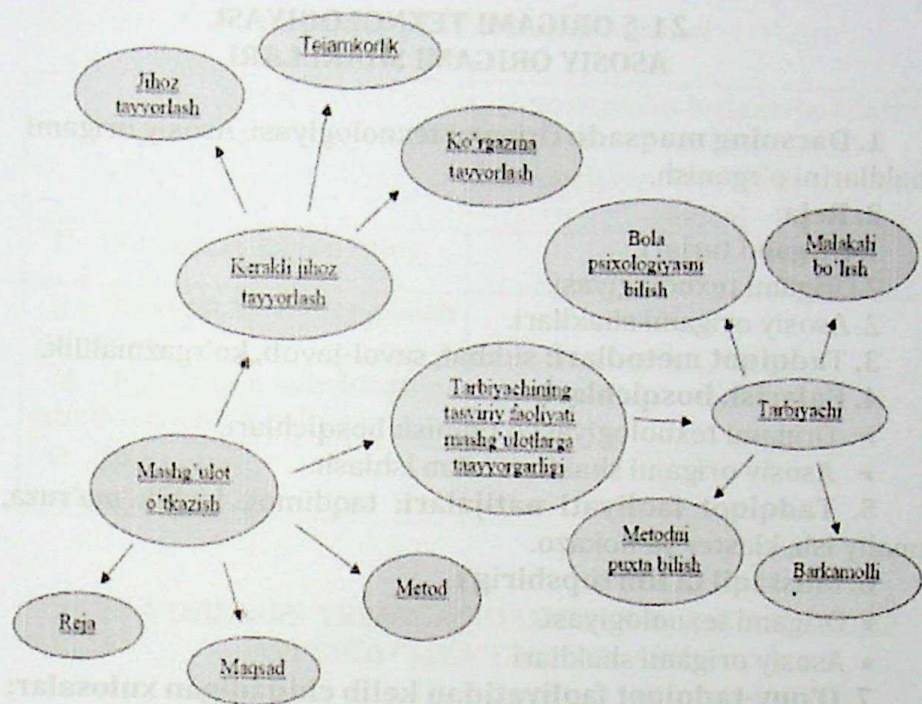
2. Rangli qog'ozning to'rtburchagini buklash sxemasi.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

Origami sxemalarini o'rganish bosqichlari o'rganiladi.

Origami sxemalari turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, chiziqli va uchburchak, to'rtburchak va boshqalar.

Rangli qog'ozning to'rtburchagini buklash sxemasi hosil qilindi.

21-§ ORIGAMI TEXNOLOGIYASI. ASOSIY ORIGAMI SHAKLLARI

1. Darsning maqsadi: Origami texnologiyasi. Asosiy origami shakllarini o'rganish.

2. Reja:

1. Origami turlari.

2. Origami texnologiyasi.

2. Asosiy origami shakllari.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Origami texnologiyasi o'rganish bosqichlari.

➤ Asosiy origami shakllari bilan ishlash.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

• Origami texnologiyasi.

• Asosiy origami shakllari

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Origami texnologiyasi bosqichlari o'rganiladi.

- Origami texnologiyasi turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, chiziqli va uchburchak, to'rtburchak va boshqalar.

- Asosiy origami shakllari hosil qilindi.

1-ilova

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o'quv jarayonini baxs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya o'quvchilarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalar bilan o'rtoqlashishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan birga bahslashish madaniyatini o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

Topshiriq FSMU texnologiyasi

Savol	2 yoshgacha bo'lgan bolalarni rivojlantirish bu kelajakka mustahkam poydevor qurish degani
F – fikringizni bayon eting	
S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
U – fikringizni umumlashtiring	

22-§ ORIGAMI TEXNIKASIDAN FOYDALANGAN HOLDA APPLIKATSIYA TAYYORLASH

1. Darsning maqsadi: Origami texnikasidan foydalangan holda applikasiya tayyorlashni o'rganish.

2. Reja:

1. Origami texnikasi tushunchasi.
2. Applikasiya haqida tushuncha.
3. Applikasiya tayyorlash.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

- Origami texnikasidan foydalanish bosqichlari.
- Applikasiya tayyorlash.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va boshqalar.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

1. Origami texnikasidan foydalangan holda applikasiya tayyorlash.

2. Mavzu va syujetli applikasiya.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Origami texnikasidan foydalangan holda applikatsiya tayyorlash o'rganiladi.

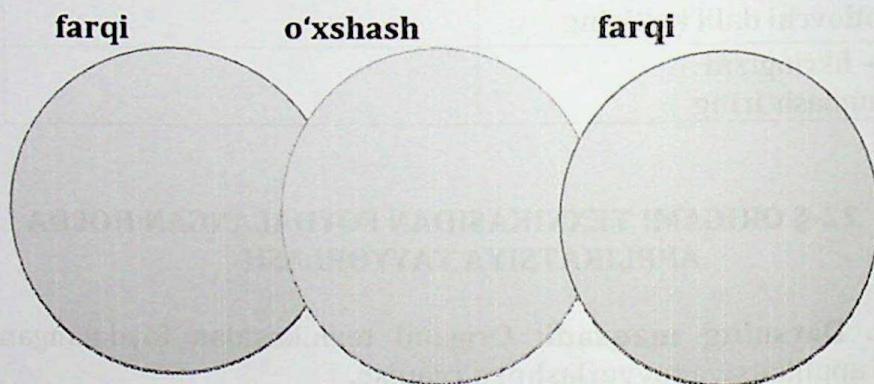
- Origami texnikasidan foydalanish turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, chiziqli va uchburchak, to'rtburchak va boshqalar.

- Origami texnikasidan foydalangan holda applikatsiya hosil qilindi.

1-ilova

«VEN DIAGRAMMASI» Bu metodda 2 ta so'z tanlab olinadi va ularning o'xshash, farqli tomonlari ajratib chiqiladi.

Masalan, chizma va chiziq.

23-§ APPLIKATSIYA. DEKORATIV VA MANZARALI APPLIKATSIYA

1. Darsning maqsadi: Applikatsiya. Dekorativ va manzarali applikatsiya tayyorlashni o'rganish.

2. Reja:

1. Applikatsiya turlari.

2. Dekorativ applikatsiya.

3. Manzarali applikatsiya.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Dekorativ applikatsiya tayyorlash bosqichlari.

➤ Manzarali applikatsiya tayyorlash.

Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, sh, klaster va hokazo.

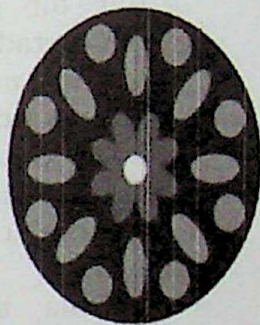
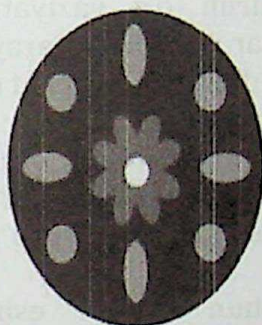
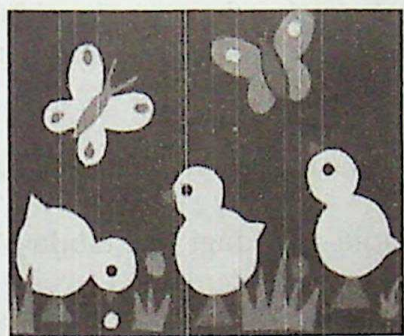
6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

- Dekorativ va manzarali applikatsiya.
- Yassi va hajmli applikatsiya

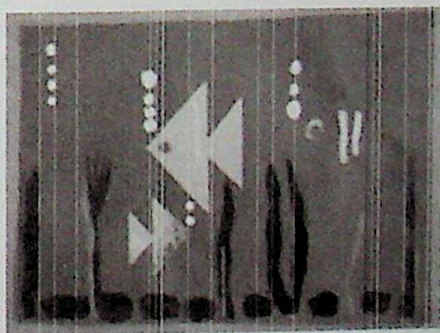
7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Dekorativ applikatsiya tayyorlash o'rganiladi.
- Manzarali applikatsiya turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, o'rmon, hovli va boshqalar.
- Origami texnikasidan foydalangan holda applikatsiya hosil qilindi.

Predmetli applikatsiya

Dekorativ applikatsiya – turli bezaklar hosil qilish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat turi. Dekorativ applikatsiyada bolalar qirqish mahoratining ritmi.

1- topshiriq. «Nima uchun..?»

Maqsad: Nogironlikning ijtimoiy tushunchasini mustahkamlash va ijtimoiy modelga asoslangan holda tahlil o'tkazish ko'nikmalarini shakllantirish.
(40 daqiqa)

Topshiriq: Ishtirokchilar 4-6 kishidan iborat kichik guruhlariga bo'linadilar. Har bir guruh berilgan savollarga tibbiy va ijtimoiy model nuqtayi nazaridan javob berishlari lozim. Javoblarni flipchartlarga jadval shaklida yozadilar:

Tibbiy model	Ijtimoiy model

Har bir guruh o'z vaziyati bo'yicha bergan javoblarini namoyish etadilar. Munozara jarayonida javoblar qanchalik tibbiy yoki ijtimoiy modelga mos kelishi muhokama qilinadi.

Muhokama uchun savollar:

✓ Nima uchun nogironlik aravachasidan foydalanuvchi kishi kutubxonadan foydalana olmaydi?

✓ Nima uchun ko'zi ojiz bola yaqin atrofdagi maktabda o'qiy olmaydi?

✓ Nima uchun qulog'i eshitmaydigan bola ota-onasiga qo'ng'iroq qila olmaydi?

✓ Nima uchun nutqida buzilishi bo'lgan bola do'kondan o'ziga kerakli narsa sotib ololmaydi?

Xulosa: Nogironligi bo'lgan kishilar hayotida chegaralarni keltirib chiqaruvchi sabablarga to'siq sifatida qarash mumkin. Ular jamiyat tomonidan bunyod etilgan bo'lib, buning shaxs nogironligiga aloqasi yo'q. Flipchartga to'siqlarning har xil turlari yoziladi.

24-§ YASSI VA HAJMLI APPLIKATSIYA

1. Darsning maqsadi: Yassi va hajmli applikasiya tayyorlashni o'rganish.

2. Reja:

1. Yassi applikasiya.

2. Hajmli applikasiya.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Yassi applikasiya yasash bosqichlari.

➤ Hajmli applikasiya tayyorlash.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

• Geometrik shakllardan (kvadratchalar, uchburchaklar, doiralar va doira qismlaridan) applikasiya.

• Quritilgan o'simliklardan applikasiya.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Yassi applikasiya tayyorlash o'rganiladi.

- Yassi applikasiya turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, chiziqli va uchburchak, to'rtburchak va boshqalar.

Hajmli applikasiya hosil qilindi

1-topshiriq. «T-jadval» grafik organayzeri

Ushbu grafik organayzer tayanch tushunchalarni bir-biri bilan o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida o'rganilayotgan mavzu yoki masalaning muayyan jihatini bir necha asosiy belgilarga ko'ra batafsil yoritish maqsadida qo'llaniladi. Ko'p hollarda grafik organayzer mavzu mazmunida yoritiladigan bir necha holatlarning afzallik yoki kamchiliklarini, samaradorligi yoki samarasizligini, bugungi kun va istiqbol uchun ahamiyatini taqqoslash maqsadida qo'llaniladi.

Mashg'ulotlarda «T-jadval» grafik organayzeridan foydalanish uchun o'quvchilarning e'tiboriga quyidagi sxema taqdim etiladi:

O'rganilayotgan masala (g'oya, omil)	
Afzalligi	Kamchiligi
1.	1.
2.	2.
...	...

25-§ GEOMETRIK SHAKLLARDAN (KVADRATCHALAR, UCHBURCHAKLAR, DOIRALAR VA DOIRA QISMLARIDAN) APPLIKATSIYA

1. Darsning maqsadi: Geometrik shakllardan (kvadratchalar, uchburchaklar, doiralar va doira qismlaridan) applikatsiya yasashni o'rganish.

2. Reja:

1. Geometrik shakllar.
2. Kvadratchalar va uchburchaklardan applikatsiya.
3. Doiralar va doira qismlaridan aplikatsiya.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Geometrik shakllardan applikatsiya tayyorlash bosqichlari.

Kvadratchalar va uchburchaklardan applikatsiya.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

1. Plastilin asosidagi o'simlik urug'laridan mozaika.

2. Loydan buyumlar yasash.

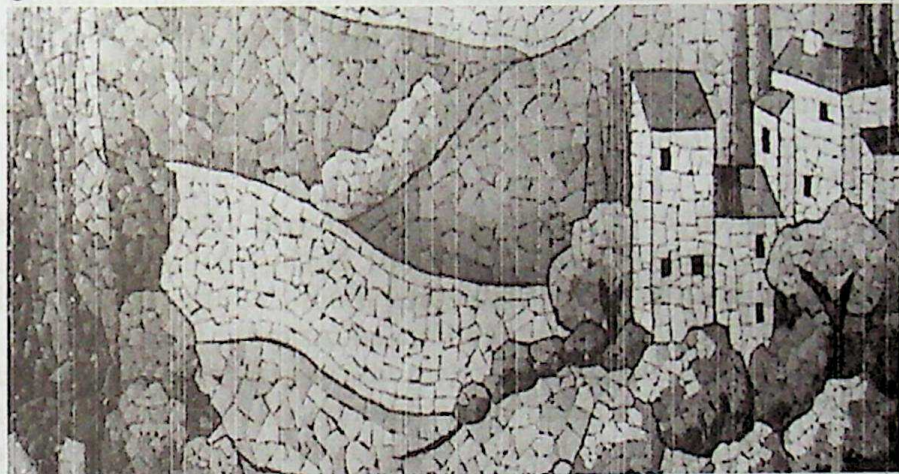
7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

○ Geometrik shakllarni foydalangan holda applikatsiya tayyorlash o'rganiladi.

○ Geometrik shakllardagi applikatsiya turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, kvadratchalar, uchburchaklar, doiralar, doira qismlari va boshqalar.

○ Geometrik shakllarni foydalangan holda applikatsiya hosil qilindi.

○

1-topshiriq. «IKKI QISMLI KUNDALIKLAR» metodi

Ikki qismli kundaliklar o'quvchilarga matn mazmunini o'z shaxsiy tajribasi bilan chambarchas bog'lash, o'zining tabiiy qiziquvchanligini qondirish imkonini beradi. Ayniqsa, o'quvchi qandaydir katta matnni uyda, o'quv auditoriyasidan tashqari o'qib chiqish topshirig'ini olishganida ikki qismli kundaliklar foydalidir.

Ikki qismli kundalik uchun o'quvchilar yozilmagan qog'ozning o'rtasidan tik chiziq o'tkazib, uni ikkiga ajratishlari kerak.

Qog'ozning chap tomoniga matnning qaysi qismi ularda eng ko'p taassurot qoldirganini qayd etishadi. Ehtimol, u qandaydir xotirani uyg'otishi, hayotlarida yuz bergan voqealarni esga tushirishi yoki shunchaki taajjubga solishi yoxud ularning qalbida keskin norozilik hissini uyg'otishi mumkin. O'ng tomonida quyidagi savollarga sharh beriladi:

- Ayni shu hikmatni yozishga ularni nima majbur etdi?
- Ularda qanday fikrlar uyg'otdi?
- Shu munosabat bilan ularda qanday savol tug'ildi?

Qisqasi, matnni o'qirgan, o'quvchilar vaqti-vaqti bilan to'xtashlari va o'zlarining qo'shaloq kundaliklarida shunday belgilar qo'yib borishlari kerak.

Matn. Alohida yordamga muhtoj farzandi bor onalarning hikoyasidan: «Zaif eshituvchi farzandning ota-onasi boshqa har qanday bolaning ota-onasi bo'lishdan farq qilmaydi. Menga haligacha: «Eh bechora, senga qanchalik qiyin-a?» deyishganini tushunmayman. Bunday savollarni tez-tez eshitib turaman. Shunday paytda o'zimni yo'qotib qo'yaman. Darhaqiqat, bu qanaqasi?

O'z ishing bilan mashg'ul bo'lganingda o'ylab o'tirmaysan, odatdagidek bajarib ketaverasan, axir, boshqa ilojing ham yo'q. Bu ham kamlik qilganidek, mendan nima uchun ruhan tushib, umidvorligimni yo'qotmaganligimni so'rashadi.

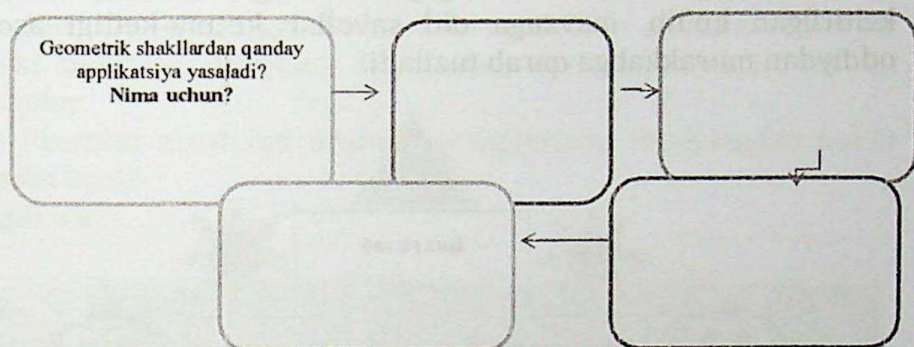
Ular uchun nuqsonli bola eng qo'rqinchli narsadek tuyuladi. Lekin men negadir o'zimni bechoradek his qilmayman va o'z qizim haqida qayg'urishim boshqa onalarnikidan farq qiladi, deb o'ylamayman. Menga bolalar uyida nuqsonli bolalar qancha ko'pligini aytishadi, men esa, qancha sog'lom bolalar ham bor, deya javob beraman. Menimcha, hayotimizning eng og'ir davri — aktseptatsiya (qabul qilish) davri bo'lib, u nuqsonli farzand muammosiga yuzma-yuz kelganingda, uning nafaqat «rivojlanishdan orqada qolishi»ni, balki doim shunday bo'lib qolishini tushunib yetguningcha davom etadi; natijada, haqiqatdan qochishdan to'xtab, o'zingda bori bilan yashay hlaysan...».

1	2

5-ilova

«Nima uchun» grafik organayzeri yordamida xulosalar chiqarish

2-topshiriq. «Nima uchun» grafik organayzerini to'ldiring

26-§ QURITILGAN O'SIMLIKlardan APPLIKATSIYA

1. Darsning maqsadi: Quritilgan o'simliklardan applikasiya yasash.

2. Reja:

1. Quritilgan o'simliklar haqida tushuncha.
2. Quritilgan o'simliklardan applikasiya yasash usullari.
3. Quritilgan o'simliklardan applikasiya yasash.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Quritilgan o'simliklardan applikasiya yasash bosqichlari.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

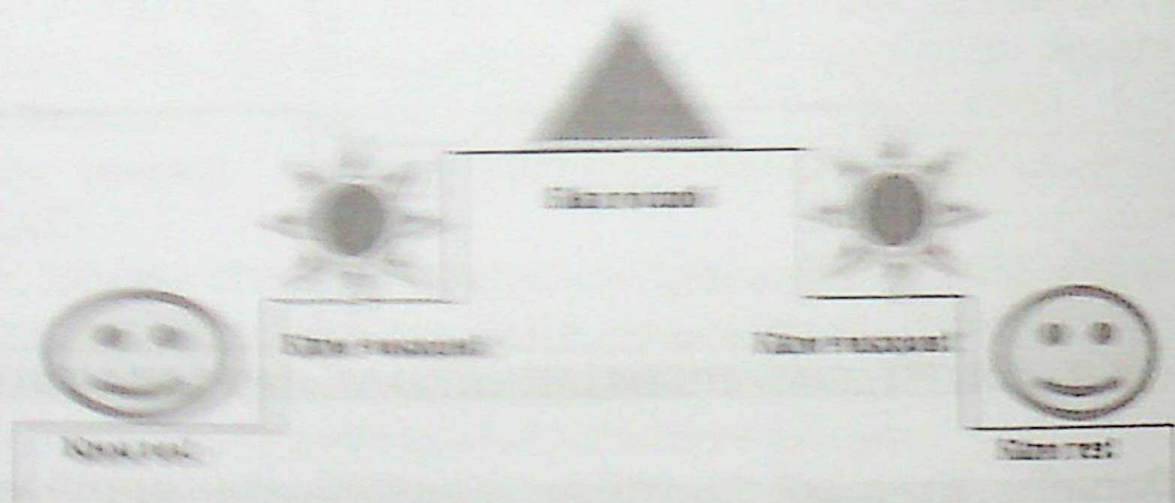
6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

1. Yangi bir qatlamni yaratish va buni tanishtirish.
2. Yangi qatlamni yaratish va buni tanishtirish.
3. Yangi qatlamni yaratish va buni tanishtirish.
4. Yangi qatlamni yaratish va buni tanishtirish.

- Qurilgan *Q-shiliklardan* applikasiya tayyorlashi o'rganiladi.
- Qurilgan *Q-shiliklardan* applikasiya turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, *manzil*, *qiyos*, *qiyos* va boshqalar.
- Qurilgan *Q-shiliklardan* applikasiya hosil qilindi.

Thymus praecox

Alimama Zinnat metodi o'yin nazariyasida tashkil etishga mo'ljallangan bo'lib, berilgan topshiriqlar asosida nazarga kim birinchi chiqishidan iborat. Quyida uning sxematik ko'rinishi keltirilgan bo'lib, nazarga old savollar ketma-ketligi asosida oddiydan murakkabga qarab tuziladi.

1992 YILININ İSİMLERİ YÖNETİLEN ÖZEL
İNGİLİZCE MUZAKA

- [illegible]

4. Bajarish bosqichlari:

- Plastilindan foydalanish bosqichlari.
- Plastilin asosidagi o'simlik urug'laridan mozaika yasash.

5. **Tadqiqot faoliyati natijalari:** taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

1. Yumshoq o'yinchoq tikish texnikasi.

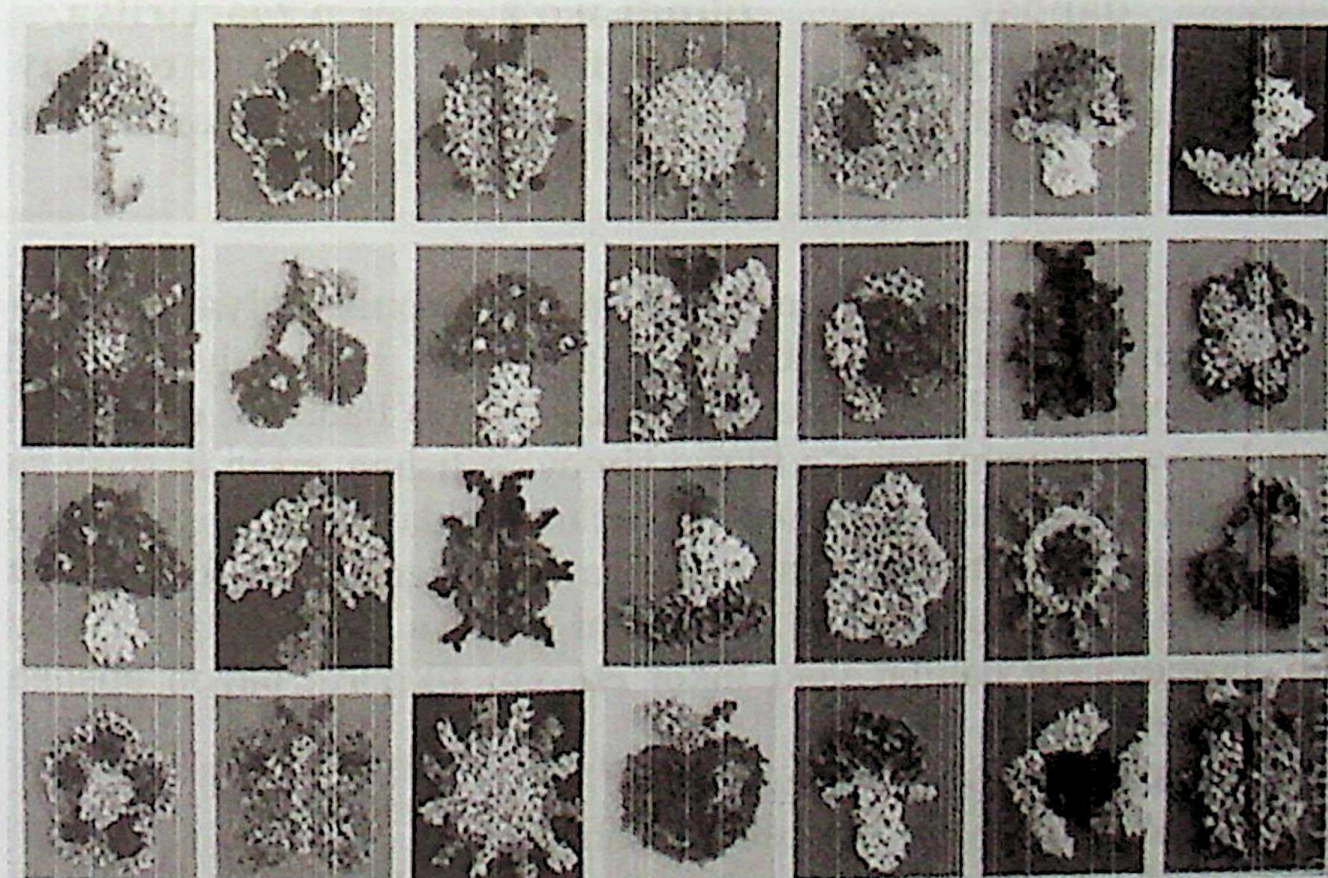
2. Qog'oz va kartondan tayyorlangan ramkalar dizaynini ishlab chiqish.

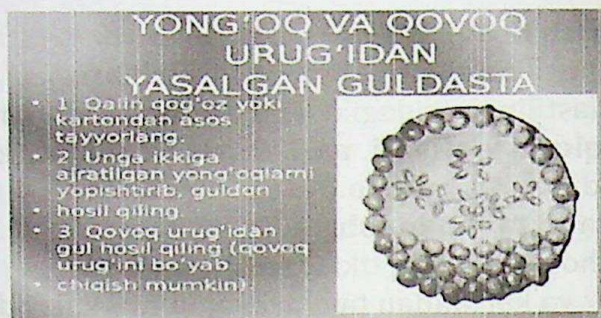
7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Plastilin asosidagi o'simlik urug'laridan foydalangan holda mozaika tayyorlash o'rganiladi.

- Plastilin asosidagi o'simlik urug'laridan mozaika turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, hayvonlar, mevalar, o'yinchoqlar va boshqalar.

- Plastilin asosidagi o'simlik urug'laridan foydalangan holda mozaika hosil qilindi.

«Tanqidiy tafakkur» uslubini o'tkazish qoidalari:

1. Aniq belgilab qo'yilgan vaqtda o'quvchilar ko'rsatilgan topshiriq yoki chalkash masaladagi rollarni ijro etishlari lozim.

2. Rollar qanday o'ynalganiga ko'ra o'yin muhokama etiladi va baholanadi. Ishtirokchilar va kuzatuvchilar o'yin mazmunini muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

Bunda quyidagi savollarni berish mumkin:

Rolli o'yin o'tkazilayotganda qanday natijalarga erishiladi?	Qaysi muammo tilga olindi, u o'z yechimini topdimi?	Bordi-yu o'yin shartlari o'zgartirilsa, natijalar qanday bo'lardi?
---	--	---

Uyga vazifa. 3-topshiriq. FSMU texnologiyasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o'quv jarayonini bahs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya o'quvchilarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan birga bahslashish madaniyatiga o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

F – fikringizni bayon eting.

S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating.

M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring.

– fikringizni umumlashtiring.

1- guruh

Savollar	2 yoshgacha bo'lgan bolalarni rivojlantirish kelajakka mustahkam poydevor qurish demak
F – fikringizni bayon eting.	
S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating.	
M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring.	
U – fikringizni umumlashtiring.	

2-guruh

Savol	3 yoshdagi bolaning rivojlanishida o'yin faoliyatining o'rnini beqiyosdir
F – fikringizni bayon eting.	
S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating.	
M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring.	
U – fikringizni umumlashtiring.	

28-§ MATO QIRQIMLARI VA TURLI BEZAKLARDAN APPLIKATSIYA YASASH

1. Darsning maqsadi: Mato qirqimlari va turli bezaklardan applikasiya yasashni o'rgatish.

2. Reja:

1. Mato haqida ma'lumot.
2. Mato turlari.
3. Mato qirqimlaridan applikasiya.
3. **Tadqiqot metodlari:** suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

- Mato qirqimlaridan foydalanish bosqichlari.
- Turli bezaklardan applikasiya tayyorlash.

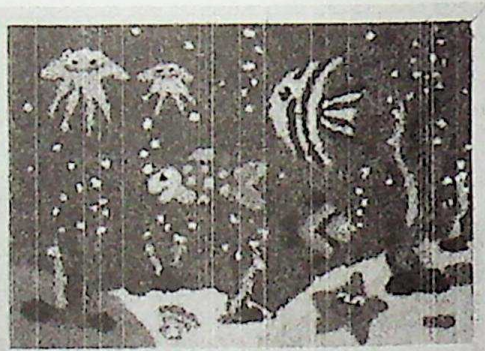
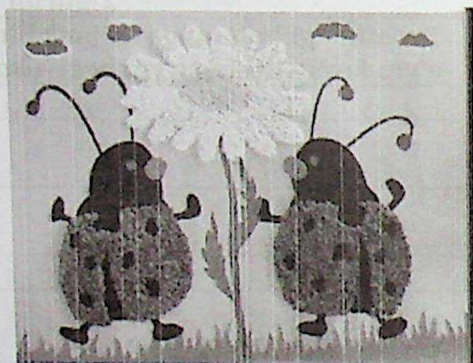
5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

1. Kartondan hajmli buyumlar yasash (Uy maketi).
2. Loy va plastilinni ishga tayyorlash. Meva va sabzavot yasash usullari.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Mato qirqimlari va turli bezaklardan applikatsiya tayyorlash o'rganiladi.
- Mato qirqimlari va turli bezaklardan foydalanib turli xil applikatsiyalar, masalan, manzarali, ma'noli va boshqalarni yasash mumkin.
- Mato qirqimlari va har xil bezaklardan foydalanib turli xil applikatsiyalar hosil qilindi.

Topshiriq

«T-JADVAL» grafik organayzeri

Ushbu grafik organayzer tayanch tushunchalarni bir-biri bilan o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida o'rganilayotgan mavzu yoki masalaning muayyan jihatini bir necha asosiy belgilariga ko'ra batafsil yoritish maqsadida qo'llaniladi. Ko'p hollarda grafik organayzer mavzu mazmunida yoritiladigan bir necha holatlarning afzallik yoki kamchiliklarini, samaradorligi yoki samarasizligini, bugungi kun va istiqbol uchun ahamiyatini taqqoslash nazarda tutiladi.

Mashg'ulotlarda «T-jadval» grafik organayzeridan foydalanish o'quvchilarning e'tiboriga quyidagi sxema taqdim etiladi:

O'RGANILAYOTGAN MASALA (G'OYA, OMIL)	
Afzalligi	Kamchiligi
1.	1.
2.	2.
...	...

2- topshiriq. «TANQIDIY TAFAKKUR» metodi

O'quvchi qo'yilgan masala yoki muammo yuzasidan o'z fikrini bayon qilish, o'zgalarning fikrlarini tanqidiy qayta idrok etish, o'z nuqtayi nazarini asoslab berish va saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lishiga asoslangan. Bu o'qituvchiga o'quvchilarning tinglash va muloqot qilish ko'nikmalarini, turli nuqtayi nazarlarni tushunish malakasini rivojlantirish, bahsli masalalarni hal qilish, tahliliy mushohada yuritish va fikrlash layoqatini oshirish, ularning o'z fikrini shakllantirish mahoratini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

«Tanqidiy tafakkur»ni o'tkazish uslubi.

1. O'quvchilarga muammo, topshiriq yoki chalkash masala qo'yiladi va quyidagi savollar beriladi: 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarni rivojlantirish mashg'ulotlarini qay tarzda tashkillashtirish kerak? Qarindoshlik nikohini to'xtatish mumkinmi? Bolalarda uchraydigan kamchiliklarning asosiy sabablari nimada deb o'ylaysiz?

Nima deb o'ylaysiz?	Fikringiz qanaqa?	Sizningcha qanday?
----------------------------	--------------------------	---------------------------

Bu kabi savollar o'quvchi nuqtayi nazarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

2. O'quvchiga o'z nuqtayi nazari, fikrini shakllantirish uchun imkoniyat va fursat beriladi.

3. O'quvchi o'z fikrini asoslaydi. Bunda uning nuqtayi nazarini aniqlab olish uchun quyidagi savollarni berish mumkin:

**Nega bunday deb
o'ylaysiz?**

**Nimalar asosida
bunday xulosaga
keldingiz?**

4. O'qituvchi ko'rib chiqilayotgan masala yuzasidan boshqa fikrda bo'lgan ta'lim oluvchilarga so'zlash imkoniyatini beradi. Bunda quyidagi savollarni berish mumkin:

**Kimda boshqa
fikir bor, nega?**

**Kim aytilgan fikrni
ma'qullamaydi, nega?**

5. O'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda har xil nuqtayi nazarlarni muhokama qilish vositasida barcha fikrlarni tahlil qilib chiqadi. Bunda quyidagi savollarni berish mumkin:

**Nega boshqa
o'quvchining nuqtayi
nazarini
ma'qullamaysiz?**

**O'z nuqtayi
nazaringizni
tasdiqlovchi asoslar
keltira olasizmi?**

6. Muammoni topshiriq, chalkash masala bo'yicha qabul qilingan qarorga o'quvchilar tomonidan o'z nuqtayi nazarlarini qabul qilinishi yoki qayta baholanishi bilan erishiladi. Bunda quyidagi savollarni berish mumkin:

**Sizningcha,
kimning nuqtayi
nazari maqbul?**

**Yuzaga kelgan
vaziyatdan qaysi yo'l
bilan chiqish
ma'qulroq?**

29-§ YUMSHOQ O'YINCHOQ TIKISH

1. Darsning maqsadi: Yumshoq o'yinchoq tikishni o'rganish.

2. Reja:

1. Yumshoq o'yinchoq turlari.

2. Yumshoq o'yinchoq tikishda mato tanlash.

3. Yumshoq o'yinchoq tikish texnikasi.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Yumshoq o'yinchoq tikish bosqichlari.

➤ Yumshoq o'yinchoq tikish texnikasi.

5. Tadqiqot natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i.

1. Loy va plastilindan qush va hayvonlarni yasash usullari.

2. No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorgarlik: tanlash, namlash, o'stirish.

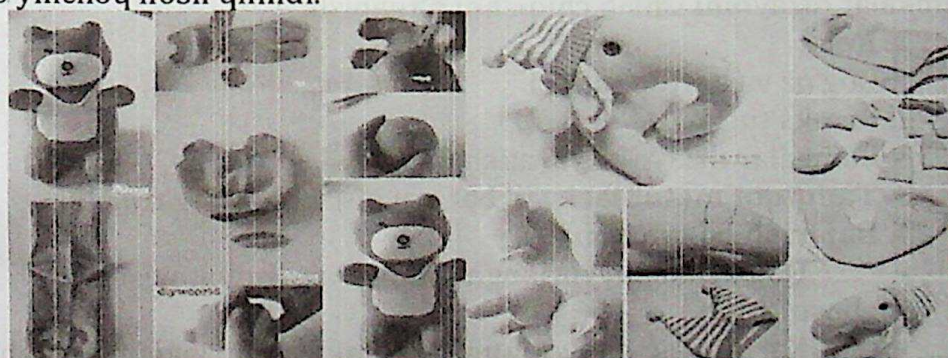
7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

-Yumshoq o'yinchoq tikishda mato tanlash o'rganiladi.

- Yumshoq o'yinchoq turli xil materiallardan bo'lishi mumkin.

Masalan, gazlama, junli va mato, ipakli va boshqalar.

- Mato va materiallardan foydalangan holda yumshoq o'yinchoq hosil qilindi.

1-topshiriq. SWOT - tahlili

SWOT – tahlili jadvalidan foydalanish jarayonida o'quvchi mavjud holatni tahlil qiladi va baholaydi. Tahlil va sintez qilish yo'li bilan biror mantiqiy qaror qabul qilishga o'rganadi.

- S – kuchli tomoni
- W – kuchsiz tomoni
- O – imkoniyatlari
- T – xavf-xatar

Ilk yoshdagi bolalar ota-onalari bilan olib boriladigan korreksion pedagogik ishlarning o'ziga xosligi. SWOT – tahlil.

S	Kuchli tomoni	
W	Ojiz tomoni	
O	Imkoniyatlari	
T	Xavflar	

30-§ QOG'OZ VA KARTONDAN TAYYORLANGAN RAMKALAR DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH

1. Darsning maqsadi: Qog'oz va kartondan tayyorlangan ramkalar dizaynini ishlab chiqishni o'rganish.

2. Reja:

1. Qog'oz va karton turlari.
2. Ramka turlari.
3. Ramkalar dizaynini yaratish texnikasi.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

- Qog'ozdan tayyorlangan ramkalar dizaynini ishlab chiqish bosqichlari.
- Kartondan tayyorlangan ramkalar dizaynini ishlab chiqish texnologiyasi.

5. Tadqiqot natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, r va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i

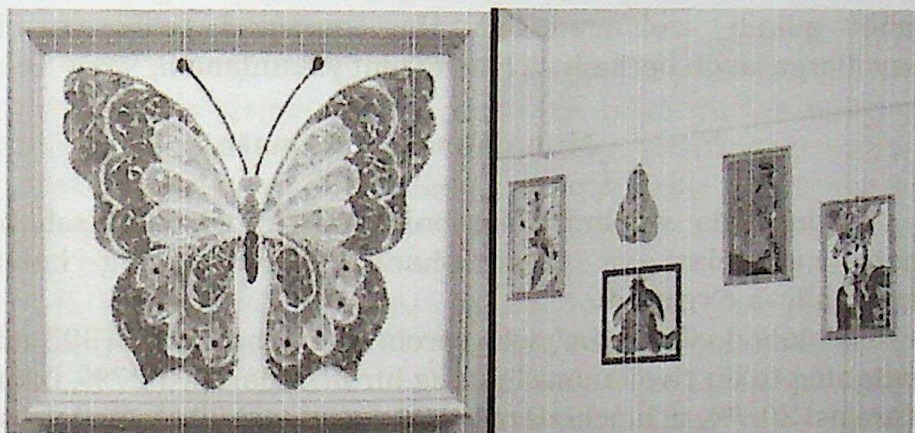
Bog'da qo'l bilan ishlov berishda xavfsizlik qoidalari.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Qog'oz va kartondan foydalangan holda ramkalar tayyorlash o'rganiladi.

- Qog'oz va kartondan tayyorlangan ramkalar turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, uchburchak, to'rtburchak va boshqalar.

- Qog'oz va kartondan tayyorlangan ramkalar dizayni ishlab chiqiladi.

1-topshiriq. «INSERT» METODI

Metodning maqsadi. Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarning o'zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo'llanadi. Shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o'taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

1 pedagog mashg'ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko'rinishida tayyorlaydi;

2 yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta'lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko'rinishida namoyish etiladi;

3 ta'lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar.

Matn bilan ishlashda tinglovchilar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar:

1-matn, 2-matn, 3-matn.

«V» – tanish ma'lumot.

«?» – mazkur ma'lumotni tushunmadim, izoh kerak.

«+» – bu ma'lumot men uchun yangilik.

«-» – bu fikr yoki mazkur ma'lumotga qarshiman.

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta'lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar pedagog tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to'liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg'ulot yakunlanadi.

Muhokama uchun matn

Tadqiqotda serebral falaj bolalardagi nogironlik sabablari, nutq nuqsonlari va tayanch-harakat apparatining holatlari aniqlandi va o'rganildi.

Jalolobod viloyati bo'yicha serebral falaj bolalarda (303 nafar) nutqning to'liq rivojlanmasligining birinchi darajasi 27%, ikkinchi darajasi 20,9%, uchinchi darajasi 20,4% ni tashkil etgan. Jalolobod viloyati bo'yicha serebral falaj bolalarning fonetik-fonematik nutq kamchiliklari 21,1% ni, duduqlanish esa 10,6% ni tashkil etganligi kuzatilgan.

So'rovnomalar tahlili shuni ko'rsatdiki, onalarning ko'pchiligida anemiya, kuchli toksikoz, tug'ruq jarayonidagi jarohatlar, yuqumli kasalliklarning asorati kuzatildi. So'rovnomadani ma'lum bo'lishicha, serebral falaj bolalarning otalarni tibbiy yordamdan tashqari, pedagogik, ijtimoiy reabilitatsiya, maxsus ta'lim-tarbiya, korreksion-pedagogik ishlar, bolani kasbga yo'naltirish imkoniyatlari, jismoniy tarbiyalash, ijtimoiy hayotga tayyorlash masalalariga oid ma'lumotlar ham qiziqtirar ekan.

Keyingi bosqichda nogiron bolalar tarbiyalanayotgan oilalarning ijtimoiy kelib chiqishi o'rganildi. Bunda tajriba-sinovga qilingan serebral falaj bolalar bir bo'g'indan iborat (nuklear)

oila, ota-ona, buva-buvi va boshqalardan iborat ko'p bo'g'inli oila, to'liq oila, noto'liq oila va qayta tuzilgan oilalarda tarbiyalanayotganiga qarab tasniflandi, oilalarda bolalar soni va nogiron bolaning oiladagi tug'ilish qatoriga ham e'tibor berildi. Oilada bola tarbiyasi ko'proq ona zimmasiga tushadi. Bu esa onadan bolaga ta'lim-tarbiya berishda maxsus pedagogikaga oid umumiy bilimlarni, pedagogik savodxonlikni talab etadi. Oila qurishga tayyor bo'lmagan, pedagogikaga oid ma'lumotlardan bexabar bo'lgan qizlar farzand tarbiyasida ko'p qiyinchiliklarga duch keladilar va kamchiliklarga yo'l qo'yadilar.

Serebral falaj farzandi bor otalarning ko'pchiligi nogiron farzand tug'ilganidan so'ng ajralishib ketganlar. Bola esa ko'proq ona qaramog'ida qolgan, uning tarbiyasi bilan yolg'iz onagina shug'ullangan. Qishloqlardagi onalarning ma'lumoti o'rta, maktabni bitirgach, yosh turmushga chiqqan. Bu oilada onalar oilani moddiy tomondan ta'minlash maqsadida ish bilan band, onaning bola bilan shug'ullanishiga vaqti ham, ma'lumoti ham yetmaydi. Bunday oilada onalar bolaga nisbatan o'ta qattiqqo'l yoki o'ta mehribon bo'ladi, ba'zida esa bola butunlay qarovsiz qoladi. Bunday oilalarda ham maxsus yo'l tutish, bola psixologiyasini bilmaslik nogiron bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, natijada noxush hollarga olib keladi. So'rovnomalar natijasida tekshiruvdan o'tkazilgan oilalar 3 guruhga bo'lindi: me'yordagi (mukammal), ziddiyatli va o'ta ziddiyatli oilalar.

31-§ KARTONDAN HAJMLI BUYUMLAR (UY MAKETI) YASASH

1. Darsning maqsadi: Kartondan hajmli buyumlar (uy maketi) yasashni o'rganish.

2. Reja:

1. Kartondan hajmli buyumlar yasash usullari.

2. Maket haqida ma'lumot.

3. Uy maketini yasash texnikasi

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ Kartondan hajmli buyumlar yasash usullari, foydalanish bosqichlari.

➤ Uy maketini yasashda foydalaniladigan buyumlar.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

Mehnat faoliyati bo'yicha davlat talablari tahlili

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Kartondan foydalangan holda hajmli buyumlar tayyorlash o'rganiladi.

- Kartondan foydalangan holda turli xilhajmli buyumlar yasash mumkin. Masalan, uy maketi, maktab maketi, istirohot bog'lari maketlari va boshqalar.

- Kartondan foydalangan holda hajmli buyumlar (Maket....) hosil qilindi.

1-topshiriq. «Beshinchisi ortiqcha» metodini amalga oshirish bosqichlari:

1. Juftliklar shakllantiriladi.

2. Har bir juftlikka mavzu mohiyatini ochib beruvchi tushunchalar tizimi beriladi. (Tushunchalar tizimi orasida mavzuga oid bo'lmagan tushunchalar ham bo'ladi).

3. 5-10 daqiqa vaqt belgilanadi.

4. Juftliklarga mavzuga taalluqli bo'lmagan tushunchani aniqlash va uni tizimdan chiqarish vazifasi topshiriladi.

5. Juftlikda ishlayotgan o'quvchilar o'z harakatlari mohiyatini sharhlab beradilar.

1-juftlik: ilk yordam, xizmat, rivojlanish, turli nuqsonlar, **tarixiy.**

2-juftlik: ilm, bilim, ko'nikma, **manzirat**, malaka, dars, muloqot.

3-juftlik: konsepsiya, abilitatsiya, reabilitatsiya, korreksiya, adaptasiya, **kostor.**

4-juftlik: o'qituvchi, **oshxona**, o'quvchi, institut, fakultet, auditoriya.

5-juftlik: toza, asl, **zaharli**, zotli, qimmatbaho, noyob.

2- **topshiriq. «Sinkveyn» metodini amalga oshirish bosqichlari:**

Namuna: zamon, dastur, O'zbekiston, kitob. Ona. Ota.

32-§ LOY VA PLASTILINNI ISHGA TAYYORLASH. MEVA VA SABZAVOT YASASH USULLARI

1. Darsning maqsadi: Loy va plastilinni ishga tayyorlash. Meva va sabzavot yasash usullarini o'rganish.

2. Reja:

1. Loy va plastilin haqida ma'lumot.
2. Loy va plastilin turlari.
3. Loy va plastilin. Meva va sabzavot yasash usullari.
4. Loy va plastilindan qush yasash usullari.
5. Loy va plastilindan hayvonlarning maketlarini yasash usullari.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

- Loy va plastilindan foydalanish bosqichlari.
- Loy va plastilindan meva va sabzavotlar yasash.
- Loy va plastilindan qush yasash.
- Loy va plastilindan hayvonlarning maketlarini yasash usullari.

5. Tadqiqot natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, savol javob, klaster va hokazo.

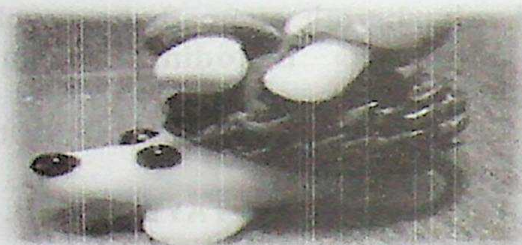
6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

Ilk qadam dasturida turli yosh guruhlari uchun davlat talablari

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Origami texnikasidan foydalangan holda applikatsiya tayyorlash o'rganiladi.
- Loy va plastilin turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, yumshoq, dag'alroq, qattiq va boshqalar.

Loy va plastilindan foydalangan holda turli predmetlar yasaladi.

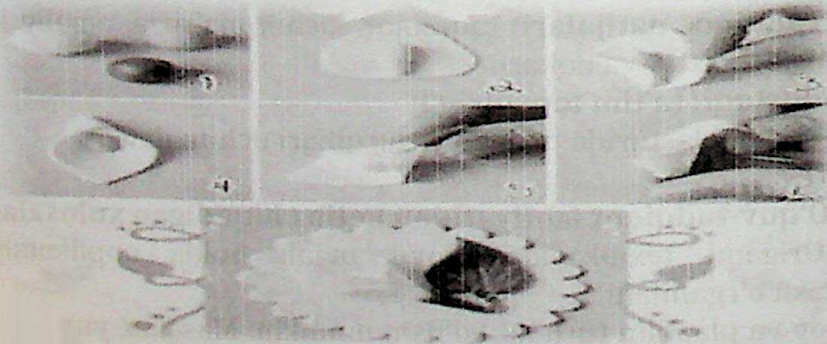
Qanday

materiallar zarur

Bo'yoq bilan ishlash uchun bankada toza suv, yumshoq latta, mo'yqalam suvini shimishi uchun kerak bo'ladi. Rangni aralashtirib, zarur rangni tanlash uchun palitradan foydalanish mumkin. Qog'ozni rasm albomi va rasm daftaridan olingan ma'qul. Yupqa yozma varaq va oddiy daftar varaqalaridan foydalanish tavsiya etilmaydi.

Applikatsiya uchun rangli qog'ozdan foydalangan ma'qul. Eng muhimi, bolaning ishiga hurmat bilan qarashdir. Bola rasm chizayotgan vaqtda unga xalaqit qilishi, xatosini to'g'rilash, e'tiborini boshqa narsalarga qaratish kerak emas. Bola diqqatini tez-tez boshqa narsalarga qaratish undagi psixik jarayonlarni buzadi.

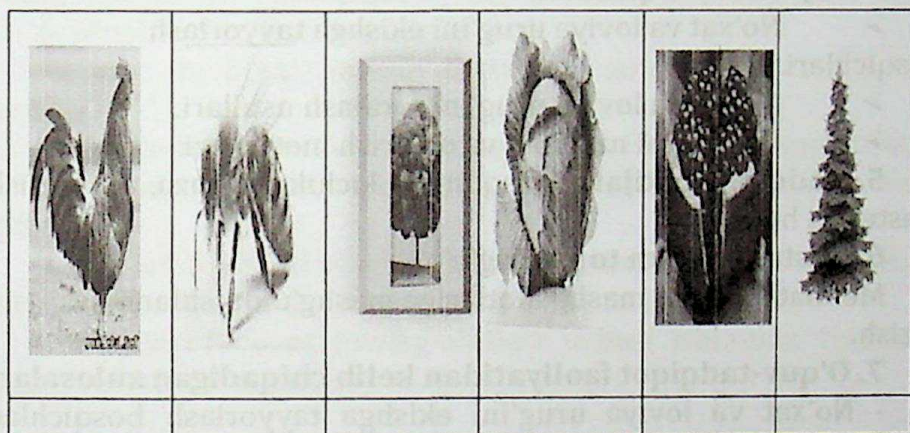
Rasm va loy ishida qalamni to'g'ri ushla, qattiq bosma, rasmni ehtiyot bo'lib bo'ya, shoshilma kabi gaplar bilan tanbeh berishning o'zi yetarli.

1. Topishmoqni toping. Har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing. maktabgacha yoshdagi bolalar bilan rasmi loto shaklida ham ishlash mumkin.

1) xo'roz; 2) asalari; 3) daraxt; 4) karam; 5) anor; 6) archa;

Rasmi va ko'p javobli nostandart test javoblari quyidagicha bo'ladi.

Yozda kiyinadi, Qishda yechinadi	Gulni sevar azali, Hosil berar mazali	Mevasi dona- dona, Har biriga bir dona	Qishda ham, yozda ham, Bir xil kiyimda	Qat-qat to'ni bor, Qarich bo'yi bor	Boshi taroq, Dumi o'roq

33-§. NO'XAT VA LOVIYA URUG'INI EKISHGA TAYYORLASH: TANLASH, NAMLASH, O'STIRISH

1. Darsning maqsadi: No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorlash: tanlash, namlash, o'stirishni o'rganish.

2. Reja:

1. No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorlash.

2. No'xat va loviya urug'ini tanlash.

3. No'xat va loviya urug'ini namlash orqali o'stirish.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

➤ No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorlash bosqichlari.

➤ No'xat va loviya urug'ini saralash usullari.

➤ Urug'larni namlash va o'stirish metodlari.

5. Tadqiqot natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

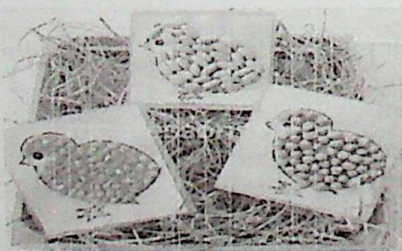
Mehnat faoliyati mashg'ulotlariga mashg'ulot ishlanmasi tuzish.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorlash bosqichlari o'rganiladi.

- No'xat va loviya urug'lari turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, yirik, o'rta, mayda va boshqalar.

- No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorlash, namlash, o'stirish ko'nikmalari hosil qilindi.

1. Darsning maqsadi: Mehnat faoliyati mashg'ulotlariga ma tuzishni o'rganish.

2. Reja:

1. Mehnat faoliyati mashg'ulotlari haqida tushuncha.
2. Mehnat mashg'ulotlari uchun mashg'ulot ishlanmasi tuzish.
3. Mehnat mashg'ulotlari uchun ishlanma tuzish.

3. Tadqiqot metodlari: suhbat, savol-javob, ko'rgazmalilik.

4. Bajarish bosqichlari:

- Mehnat faoliyati mashg'ulotlari bosqichlari.
- Mehnat mashg'ulotlari uchun mashg'ulot ishlanmasi tuzish

tartibi.

5. Tadqiqot faoliyati natijalari: taqdimot, kichik ma'ruza, amaliy ish, klaster va hokazo.

6. Mustaqil ta'lim topshirig'i:

Mehnati faoliyati mashg'ulotlariga mashg'ulot ishlanmasi tuzish.

7. O'quv-tadqiqot faoliyatidan kelib chiqadigan xulosalar:

- Mehnat faoliyati mashg'ulotlari haqida tushuncha hosil qilinadi.

- Mehnat faoliyati mashg'ulotlarida metodlar turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, didaktik, ko'rgazmalilik va boshqalar.

- Mehnat faoliyat mashg'ulotlari uchun ishlanma tuzishda to'g'ri metodlar tanlandi.

«Nimaga va nima uchun?» usuli. O'qituvchi bir xil hajmdagi karton qog'ozlarga 1 tadan 40 ta qisqa va aniq savollar yozib chiqadi. Savollar «Nimaga va nima uchun?» tamoyiliga moslab tuziladi. Masalan: «Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolani tarbiyalayotgan oilalarning ijtimoiy-psixologik tavsifi nimalardan iborat?» Bu usulni qo'llashdan oldin barcha varaqalar yig'ib,

aralashtiriladi va teskari qo'yib chiqiladi. O'quvchilar birin-ketin varaqani tortib, savolga javob beradilar. Agar savolga javob berilmasa, joyiga qaytib qo'yiladi. To'g'ri javob bergan bola varaqani o'zida saqlab qoladi. Eng ko'p varaqa to'plangan g'olib hisoblanadi.

34-§. MEHNAT FAOLIYATI MASHG'ULOTLARIGA ISHLANMA TUZISH

«5 daqiqa» usuli

Bu interfaol usulni xohlagan mavzuni o'rganish jarayonida qo'llash mumkin. O'quvchilarni stol atrofida shunday joylashtirish kerakki, bir-birining nima yozayotganligini ko'rmasin. O'quvchilarga vazifa beriladi, ular 5 daqiqa ichida topshirilgan vazifani bajaradilar. Ular yozishni bir vaqtda tugatishlari shart. Eng ko'p nom yozgan va uni izohlab bergan o'quvchi g'olib hisoblanadi.

«Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim» (BBB)

«Grafik organayzeri» (GO).

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

«Tushunchalar tahlili» metodi

«Tushunchalar tahlili» metodidan foydalanishda kichik guruhlar ajratiladi. Pedagog quyidagi tartibda yo'l tutadi:

- 1) o'rganilgan mavzuga doir tayanch tushunchalarni ajratib oladi va guruhlardan ularni ta'riflashni so'raydi;
- 2) guruhlar o'rganilgan mavzu bo'yicha:
 - a) tayanch tushunchalarni ajratib ko'rsatish;
 - b) ularni tizimlashtirish;
 - d) tizimlashtirilgan tushunchalarni ta'riflash.

Metod bellashuv xarakteriga ham ega bo'lishi mumkin. Bunda pedagog kichik guruhlar mavzuga doir tayanch tushunchalarni ta'riflash va ularni ta'riflash uchun «raqib» guruhlar taqdim etish usulini beradi.

«MAKTABGACHA TA'LIM VA TARBIYA TO'G'RIDA»GI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI

«Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni ijrosini ta'minlash, shuningdek, ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta'lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. Quyidagilarni nazarda tutuvchi maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti 1-ilovaga muvofiq tasdiqlansin:

- davlat standartining maqsadi, asosiy vazifalari va prinsiplari;
- maktabgacha ta'limning namunaviy o'quv rejasi;
- davlat standartini joriy etish hamda unga rioya etilishini nazorat qilish;
- davlat standartining tarkibiy qismlari;
- ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari;
- maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlarini o'yinlar to'plami, o'yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik, reabilitatsiya vositalari bilan jihozlash me'yorlari.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning DAVLAT STANDARTI

1-bob. Umumiy qoidalar

1. Ushbu Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti (keyingi o'rinlarda — davlat standarti) davlat standartining maqsadi va asosiy vazifalarini, prinsiplarini, tarkibiy qismlarini, davlat standartlarini joriy etish hamda uning talablariga rioya etilishini nazorat qilish tartibini belgilaydi.

Davlat standartini amalga oshirishda maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat ta'lim dasturini, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berish sohasidagi o'quv-metodik qo'llanmalarni, metodik tavsiyalarni ishlab chiqish, shuningdek,

maktabgacha ta'lim tashkilotlarini loyihalashtirish, qurish, jihozlash va ularning faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinadi.

2. Davlat standartini ishlab chiqish quyidagi hujjatlarga asoslanadi:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi, «Yong'in xavfsizligi to'g'risida»gi, «Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonunlari;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2017 yil 9 sentabrdagi PQ-3261-son va «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» 2019 yil 8 maydagi PQ-4312-son qarorlari;

Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi to'g'risidagi nizomni hamda Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti ustavini tasdiqlash haqida» 2017 yil 21 noyabrdagi 929-son, «Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2019 yil 13 maydagi 391-son, «Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida» 2019 yil 9 sentabrdagi 754-son qarorlari;

O'z DSt 1.0-98. «O'zbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. Asosiy qoidalar»;

O'z DSt 1.1-92. «O'zbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. O'zbekiston Respublikasi standartlarini ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, tasdiqlash va ro'yxatdan o'tkazish tartiblari»;

O'z DSt 1.5-93. «Standartlashtirishga doir normativ hujjatlarni ko'rib chiqish, tekshirish, o'zgartirish kiritish va bekor qilish tartibi»;

O'z DSt 1157: 2008. Hujjatlarni unifikatsiyalashtirish tizimi. Tashkiliy-farmoyish hujjatlar tizimi. Hujjatlarni rasmiylashtirishga bo'lgan talablar;

O'z DSt 1.8:2009. Asosiy qoidalar. Tavsiyalar.

3. Davlat standartini bajarish O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun majburiydir.

4. Davlat standarti kamida besh yilda bir marta qayta ko'rib chiqiladi.

2-bob. Davlat standartining maqsadi va asosiy vazifalari

5. Davlat standartining maqsadi — maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

6. Davlat standartining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- maktabgacha ta'limning mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

- o'quv-tarbiya jarayoniga innovatsion pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

- ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida to'laonli va xavfsiz ovqatlantirishni tashkil etishga bo'lgan sanitariya-gigiyenik talablarni belgilash;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarini qurish me'yorlarini tartibga solish;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarini o'yinlar, o'yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik, reabilitatsion vositalar bilan jihozlash;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarining yong'in xavfsizligini ta'minlashga qo'yiladigan talablarga muvofiqligini ta'minlash.

3-bob. Davlat standartining asosiy prinsiplari

7. Davlat standartining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- tarbiyalanuvchining intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi;

- har bir bolaning, shu jumladan, jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning maktabgacha ta'lim va tarbiya olishga bo'lgan huquqini amalga oshirish imkoniyatining tengligi;

- davlat standartining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga mosligi;

- maktabgacha ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi;

- maktabgacha ta'lim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda birligi va yaxlitligi;

- maktabgacha ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsiya texnologiyalariga asoslanilganligi;

- xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida me'yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish.

4-bob. Davlat standartining tarkibiy qismlari

8. Davlat standartining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari (1-ilova);

Maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi (2-ilova);

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini o'yinlar to'plami, o'yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik, reabilitatsiya vositalari bilan jihozlash meyorlari (3-ilova).

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida to'laqonli va xavfsiz ovqatlantirishni tashkil etishdagi gigiyenik talablar, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qurilish-loyihalash ishlari hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yong'in xavfsizligini ta'minlashga qo'yiladigan talablar tegishli qonun hujjatlari asosida amalga oshiriladi.

9. Maktabgacha ta'limning namunaviy o'quv rejasi (keyingi o'rinlarda — namunaviy o'quv reja) maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tkaziladigan mashg'ulotlarning nomi, eng kam (minimal) hajmi va ularning yoshi bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi.

10. Namunaviy o'quv reja maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlarni o'tkazish uchun asos hisoblanadi.

**MAKTABGACHA TA'LIMNING NAMUNAVIY O'QUV
REJASI**

**3 DAN 4 YOSHGACHA BO'LGAN GURUHLARDA O'TKAZILADIGAN
MASHG'ULOTLARNING TAXMINIY SONI**

T/r	Mashg'ulotlar nomi	O'quv yili mobaynida			Sog'lomlashtirish davri mobaynida		
		hafta mobaynida	oy mobaynida	o' quv yili mobaynida	hafta mobaynida	oy mobaynida	Sog' lomlash tirish davri mobaynida
1.	Atrofdagi olam bilan tanishtirish	1	4	36	1	4	12
	eksperimentlar — amaliy tajriba						
2.	Tabiat bilan tanishtirish	1	4	36	o'yinlar-viktorinalar	1	3
3.	Badiiy adabiyot						
4.	Nutqni rivojlantirish	1	4	36	1	4	12
5.	Sensortarbiya	1	4	36	o'yinlar	1	3
6.	Elementar matematika						
7.	Rasm chizish	2	8	72	1	4	12
8.	Applikatsiya	1 navbatma-navbat	2	36	1	4	12
9.	Konstruksiyalar to'zish		2				
10.	Plastilin, loydan yasash	1	4	36	1	4	12
11.	Jismoniy tarbiya	2 (bittasi toza havoda)	8	72	hordiq	1	3
12.	Musiq	2	8	72	hordiq	1	3
Jami:		12	48	432	5	24	72

**4 DAN 5 YOSHGACHA BO'LGAN GURUHLARDA O'TKAZILADIGAN
MASHG'ULOTLARNING TAXMINIY SONI**

T/r	Mashg'ulotlar nomi	O'quv yili mobaynida			Sog'lomlashtirish davri mobaynida		
		hafta mobaynida	oy mobaynida	o' quv yili mobaynida	hafta mobaynida	oy mobaynida	Sog' lomlashtirish davri mobaynida
1.	Atrofdagi olam bilan tanishish	1	4	36	1	4	12
	Eksperimentlar amaliy tajriba						
2.	Tabiat bilan tanishish	1	4	36	1	4	12
3.	Nutqni rivojlantirish	2	8	72	1	4	12
4.	Badiiy adabiyot	1	4	36	viktorinalar	1	3
5.	Elementar matematika mantiqiy fikrlash	1	4	36	mantiqiy o'yinlar	1	3
6.	Rasm chizish	2	8	72	1	4	12
7.	Applikatsiya	1	2	36	1	4	12
8.	Konstruksiya to'zish	navbatma-navbat	2				
9.	Plastilin, loydan yasash	1	4	36	1	4	12
10.	Jismoniy tarbiya	2 (bittasi toza havoda)	8	72	sport o'yinlari	1	3
11.	Musiq	2	8	72	hordiq	1	3
Jami:		14	56	504	6	28	84

**5 DAN 6 YOSHGACHA BO'LGAN GURUHLARDA O'TKAZILADIGAN
MASHG'ULOTLARNING TAXMINIY SONI**

T/r	Mashg'ulotlar nomi	O'quv yili mobaynida			Sog'lomlashtirish davri mobaynida		
		hafta mobaynida	oy mobaynida	o' quv yili mobaynida	hafta mobaynida	oy mobaynida	Sog' lomlashtirish davri mobaynida
1.	Atrofdagi olam bilan tanishish	2	8	72	1	4	12
	eksperimentlar — ilm-fan						
2.	Tabiat bilan tanishish	1	4	36	1	4	12
3.	Nutqni rivojlantirish	2	8	72	1	4	12
4.	Badiiy adabiyot	1	4	36	viktorinalar	1	3
5.	Ikkinchi tilni o'rganish	2	4	36	o'yinlar	o'yinlar	o'yinlar
6.	Elementar matematika	1	4	36	mantiqiy o'yinlar	1	3
	Mantiqiy fikrlash						
7.	Rasm chizish	2	8	72	1	4	12
8.	Applikatsiya	1 navbatma-navbat	2	36	1	4	12
9.	Konstruksiyalar to'zish		2				
10.	Plastilin, loydan yasash	1	4	36	1	4	12
11.	Jismoniy tarbiya	2 (bittasi toza havoda)	8	72	sport o'yinlari	1	3
12.	Musiq	2	8	72	hordiq	1	3
		17	64	576	6	28	84

**6 DAN 7 YOSHGACHA BO'LGAN GURUHLARDA O'TKAZILADIGAN
MASHG'ULOTLARNING TAXMINIY SONI**

T/r	Mashg'ulotlar nomi	O'quv yili mobaynida			Sog'lomlashtirish davri mobaynida		
		hafta mobaynida	oy mobaynida	o' quv yili mobaynida	hafta mobaynida	oy mobaynida	sog' lomlashtirish davri mobaynida
1.	Atrofdagi olam bilan tanishish	2	8	72	1	4	12
	eksperimentlar — ilm-fan						
2.	Tabiat bilan tanishish	1	4	36	1	4	12
3.	Nutqni rivojlantirish	1	4	36	1	4	12
4.	Savodxonlikka o'rgatish	1	4	36	o'yinlar	1	3
5.	Badiiy adabiyot	1	4	36	viktorinalar	1	3
7.	Ikkinchi tilni o'rganish	2	4	36	1	4	12
8.	Elementar matematika	2	8	72	mantiqiy o' yinlar	1	3
	mantiqiy fikrlash						
9.	Rasm chizish	2	8	72	1	4	12
10.	Applikatsiya	1 navbatma-navbat	2	36	1	4	12
11.	Konstruksiyalar to'zish va qo'l mehnati		2				
12.	Plastilin, loydan yasash	1	4	36	1	4	12
13.	Jismoniy tarbiya	2 (bittasi toza havoda)	8	72	sport o' yinlari	1	3
14.	Musiq	2	8	72	hordiq	1	3
Jami:		18	68	612	7	33	99

**BOLALAR BILAN QISQA MUDDATLI GURUHLARDA O'TKAZILADIGAN
MASHG'ULOTLARNING TAXMINIY SONI**

T/r	Faoliyat turlari	O'tkazish davriyligi
1.	Bolalarning erkin, mustaqil faoliyati	Har kuni
2.	O'yin faoliyati	Har kuni
3.	Tasviriy faoliyat	Haftasiga 2 marta
4.	O'rganuvchi tadqiqiy faoliyat (atrofdagi olamni anglash)	Haftasiga 2 marta
5.	Tabiat bilan tanishuv	Haftasiga 1 marta
6.	Matematika	Haftasiga 2 marta
7.	Musiq	Haftasiga 2 marta
8.	Jismoniy madaniyat	Haftasiga 2 marta
9.	Nutqni rivojlantirish	Haftasiga 1 marta
10.	Savodxonlikka o'rgatish	Haftasiga 1 marta
Jami		15 soat

5-bob. Davlat standartini joriy etish

11. O'zbekiston Respublikasida davlat standartini joriy etish, muvofiqlashtirish, unga metodik rahbarlik qilish O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

12. Davlat standartiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish belgilangan tartibda Vazirlar Mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi.

6-bob. Davlat standarti talablariga rioya etilishini nazorat qilish

13. Davlat standarti talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishning maqsadi — davlat standartida belgilangan talablarni bajarish darajasini aniqlash, zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish asosida ta'lim-tarbiya sifatini ta'minlashdan iborat. 14. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida davlat standarti talablariga rioya etilishi ustidan nazorat O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi va uning hududiy bo'linmalari tomonidan quyidagicha amalga oshiriladi:

ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga digan davlat talablari ijrosi;

- maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat o'quv dasturining bajarilishi;

- davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida to'laqonli va xavfsiz ovqatlantirishni tashkil etishga bo'lgan gigiyenik talablarga rioya etilishi;

- davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini qurishda idoraviy qurilish me'yorlariga rioya etilishi;

- davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini o'yinlar to'plami, o'yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik vositalar bilan jihozlash;

- davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yong'in xavfsizligini ta'minlashga qo'yiladigan talablarga rioya etilishini tahlil qilish.

15. Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini nazorat qilishning turlari quyidagilardan iborat:

ichki nazorat — davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari hamda maktabgacha ta'limni boshqarish bo'yicha yuqori turuvchi tuman (shahar) maktabgacha ta'lim bo'limlari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar maktabgacha ta'lim boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi;

tashqi nazorat — qonun hujjatlarida belgilangan davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini tekshirish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari va tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi;

jamoatchilik nazorati — mahalla va qishloq fuqarolar yig'inlarida tashkil etiladigan jamoatchilik komissiyasi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi;

milliy va xalqaro darajada baholash — hukumatning tegishli qarori hamda xalqaro shartnomalar talablari asosida maktabgacha ta'lim boshqaruvi organlari, boshqa tashkilotlar, jumladan, xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi.

7-bob. Yakunlovchi qoida

16. Davlat standarti talablarining buzilishida aybdor bo'lgan shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javob beradilar.

**Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga
qo'yiladigan
DAVLAT TALABLARI**

1-bob. Umumiy qoidalar

1. Mazkur O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari (keyingi o'rinlarda — davlat talablari) ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni (keyingi o'rinlarda — bolalar) har tomonlama rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish, maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha davlat talablarini belgilaydi.

Davlat talablari O'zbekiston Respublikasi hududida tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'i nazar, quyidagi ta'lim tashkilotlariga nisbatan qo'llaniladi:

davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari;
nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari;
maktabgacha yoshdagi guruhleri mavjud bo'lgan
«Mehribonlik» uylari va «Bolalar shaharchalari».

2. Maktabgacha ta'lim turlari uchun kadrlar tayyorlovchi o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, maktabgacha ta'lim turlari bo'yicha pedagogik kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlashni amalga oshiradigan tashkilotlar, maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiya olayotgan oilalar davlat talablariga rioya qilishlari lozim.

3. Davlat talablarida quyidagi asosiy tushunchalardan foydalaniladi:

maktabgacha ta'lim — maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqishi, iqtidori, individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari, madaniy ehtiyojlarini inobatga olgan holda hamda bolada ma'naviy me'yorlarning shakllanishi, hayotiy va ijtimoiy tajriba egallanishini ko'zda tutgan har tomonlama rivojlantirishga aratilgan yaxlit jarayon;

rivojlanish — inson tanasi to'zilishi, ruhiyati va xulqida biologik jarayonlar hamda atrof-muhit ta'sirida ro'y beradigan o'zgarishlar;

rivojlanish sohasi — bola rivojlanishidagi aniq bir yo'nalishlar;

kichik soha — sohaning kichik guruhlar. Asosiy sohalarning kichik sohasi rivojlanishning ma'lum bir tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi va ularning aniq bir yo'nalishini ko'rsatib beradi;

kutilayotgan natija — bolalarda kutilayotgan bilim, ko'nikma va malakalar ko'rsatkichi;

bola tarbiyasining majmui — ma'lum bir yosh davriga xos vazifalarni maqsadli bajarish uchun yetarli bo'lgan bolaning bilimi, ko'nikmasi va malakasi hamda qadriyatlar;

integratsiya — bola ta'limi va rivojlanishidagi mazmun tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlik;

inklyuziv ta'lim — bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim va tarbiya olinishini teng ta'minlovchi jarayon;

refleksiv faoliyat — bolada o'z tushunchalari va xatti-harakatlarini anglash va mustaqil tahlil qilishi asosida xulosalar shakllanishi jarayoni;

«Men» **konsepsiyasi** — bolaning o'zi haqidagi anglangan tasavvurlari tizimi, uning refleksiv faoliyatining bir qismi.

2-bob. Davlat talablarining maqsadi va asosiy vazifalari

4. Davlat talablarining maqsadi — mamlakatda o'tkazilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tizimida ma'naviy barkamol va intellektual jihatdan rivojlangan shaxsni tarbiyalash.

5. Davlat talablarining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, ta'lim-tarbiyasi mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida bolalarga ta'lim-tarbiya berish, rivojlantirishning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

- ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash.

3-bob. Davlat talablarining asosiy prinsiplari

6. Davlat talablari quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

bolaning noyobligi;

«Men» konsepsiyasi va shaxsiy ta'limini yaratishda bolaning faol roli;

bolaning huquqlarini himoya qilish va ta'minlashning muhimligi;

bola ta'limi va rivojlanishida kattalarning asosiy roli;

bolalar rivojlanishida individual farqlanishlar mavjudligi sababli har bir bolaga moslashuvchan bo'lib, individual variativlik asosida yondashish.

4-bob. Davlat talablarining tarkibi

7. Davlat talablari rivojlanish sohalari integratsiyasini nazarda tutadi va bola rivojlanishiga ko'maklashadi.

Davlat talablari tug'ilgandan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning beshta asosiy rivojlanish sohasiga bo'lingan. Har bir rivojlanish sohasi o'z o'rnida kichik sohalarga bo'lingan bo'lib, ular har bir yosh guruhiga mos bir nechta talablardan (kutilayotgan rivojlanish ko'rsatkichlaridan) iborat.

8. Davlat talablari bolaning quyidagi rivojlanish sohalari bo'yicha belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi;

- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;

- nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari;

- bilish jarayonining rivojlanishi;

ijodiy rivojlanish.

9. «Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi» sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

- yirik motorika;
- mayda motorika;
- sensomotorika;
- sog'lom turmush tarzi va xavfsizlik.

10. «Ijtimoiy-hissiy rivojlanish» sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

- «Men» konsepsiyasi;
- hissiyotlar va ularni boshqarish;
- ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot.

11. «Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari» sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

- nutq va til;
- o'qish malakasi;
- qo'l barmoqlari mayda motorikasi.

12. «Bilish jarayonining rivojlanishi» sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

- intellektual-anglash malakalari;
- elementar matematik malakalar;
- tadqiqiy-bilish va samarali refleksiv faoliyat.

13. «Ijodiy rivojlanish» sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

- dunyoni badiiy tasavvur etish;
- badiiy-ijodiy qobiliyatlar.

14. Davlat talablari asosidagi yosh davrlari quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- go'daklik (tug'ilgandan 1 yoshgacha);
- erta yoshdagi bolalik (1 yoshdan 3 yoshgacha);
- kichik maktabgacha yosh (3 yoshdan 4 yoshgacha);
- o'rta maktabgacha yosh (4 dan 5 yoshgacha);
- katta maktabgacha yosh (5 yoshdan 6 yoshgacha);
- maktabga tayyorlov yoshi (6 yoshdan 7 yoshgacha).

15. Ilk yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan talablar mazkur Davlat talablariga 1-ilovada belgilangan.

16. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan talablar mazkur davlat talablariga 2-ilovada belgilangan.

5-bob. Yakunlovchi qoida

17. Mazkur Davlat talablari buzilishida aybdor bo'lgan shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javob beradilar.

2.2. Qurish-yasash va uning kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida tutgan o'rni.

Qurish-yasash lotin tilidan olingan bo'lib, turli predmetlarni, qism va elementlarni ma'lum bir holatga keltirish degan ma'noni bildiradi. Kar va zaif eshituvchi bolalar qurilish materiallaridan, qog'ozdan, karton, daraxt va boshqa materiallardan turli xil o'yinchoqlar yasashga o'rgatiladi. O'z xarakteriga ko'ra kar va zaif eshituvchi bolalarning qurish-yasashi ko'pincha tasviriy va o'yin faoliyati bilan o'xshashdir va u tevarak-atrofdagi aks etadi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning yasagan narsalari asosan amaliyotda ishlatiladi. Masalan. archa yasatish va onalarga sovg'a uchun o'yinchoqlar.

Qurish-yasash faoliyati-amaliy faoliyat bo'lib, oldindan belgilangan, biror maqsadga qaratilgan real voqelikdir. Qurish-yasash faoliyatiga o'rgatish jarayonidakar va zaif eshituvchi bolalarda aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi shakllana boradi hamda tevarak-atrofdagi predmetlarni tahlil qilish ko'nikmasi, mustaqil fikrlash, badiiy did, shaxsning irodaviy sifatlaridan (maqsadga intilish, qat'iylik va xakazo...) tarkib topa boshlaydi, ularni barchasi kar va zaif eshituvchi bolalarni maktabda o'qishga tayyorlaydi.

Qurish-yasash materiallarining turlari. Maktabgacha ta'lim muassasalarida kar va zaif eshituvchi bolalarga qurish-yasash faoliyatini o'rgatishda qurilish materiallari, konstruktor, qog'oz, tabiiy va tashlandik materiallardan foydalaniladi.

Qurilish materiallari mayda va yirik geometrik figuralardan (kub, silindr, prizma va hokazo...) iborat. Mashg'ulotlarda qurilish materiallarining turli to'plamlaridan foydalaniladi. Mazmunli to'plamlar: «Kosmodrom», «Temir yo'l vokzali» va boshqalar. Mashg'ulot paytida materiallar ko'p bo'lishi kerak. Tarbiyachi

qurilish materiallaridan qurish-yasashni faoliyatini tashkil etayotgan odam, hayvon, o'simlik va transport vositalarining ifodalovchi mayda o'yinchoqlarni tanlashi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalar tevarak-atrofdagi konkret narsalarni, ya'ni quyvon uchun uy, mashinalar va yo'lovchilar uchun ko'priklar yasaydilar. O'yinchoqlarni qurish-yasashda ishlatish muhim ahamiyatga ega. U o'yin faoliyatini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Qurilish materiali ma'lum bir shkalalarda tartib bilan saqlanadi.

Konstruktorlar. Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi katta bolalar mashg'ulotdan tashqari konstruktorlardan (taxta, plastmassa, metall va keramikadan yasalgan) foydalanadilar. Bu to'plamlar orqali turli konstruktsiyalar yasash mumkin. Tarbiyachi rahbarligida kar va zaif eshituvchi bolalar oddiy birlashtirish usulidan suratlar bo'yicha turli xil harakatli konstruktsiyalar yasaydilar. Asosiy diqqat kar va zaif eshituvchi bolalarni ma'lum qismlarni birlashtirish malakalarini shakllantirishga qaratiladi. Bunda kar va zaif eshituvchi bolalarning qo'llari, muskullari ishtirok etadi. Bu yoshda ularning qo'l mushaklari hali yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Tarbiyachi avval konstruktor yig'ishning metodik ko'rsatmalarini beradi. Shundan so'ng qurilish materiali va konstruktorlar kar va zaif eshituvchi bolalarga ketma-ket beriladi.

Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi katta bolalar mashg'ulotdan tashqari vaqtda yog'och, plastmassa va metallardan tayyorlangan turli xil konstruktorlardan foydalanadilar. Bu to'plamlar yordamida detallarning joylashtirilishi bo'yicha ancha murakkab bo'lgan konstruktsiyalar yasash mumkin. Tarbiyachi yordamida bolalar rasm va chizmaga qarab yangi birlashtirish yo'llarini qo'llagan holda turli xil ko'rinishdagi konstruktsiyalarni yasashni o'rganadilar. Bu ishlarni kar va zaif eshituvchi bolalarga taklif etishdan oldin tarbiyachining o'zi konstruktorlar va ularning ko'rsatmalari bilan yaxshilab tanishib chiqishi zarur. Konstruktorlar va ulardagi yasash materiallari to'plami bolalarga bir vaqtda emas, balki oldinma-keyin, o'zlashtirishlariga qarab beriladi.

Birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari

II. Kichik guruh. Kar va zaif eshituvchi bolalarga yasash materiali – kubik, g'ishtcha, turli xil shakllar va ularning qanday holatda joylashganligi (g'ishtcha yotibdi yoki turibdi) bilan tanishtiriladi. Bundan tashqari kubiklarni gorizontol holda joylashtirish, bir-birining ustiga qo'yish, darvoza, uycha qurish kabilar ham o'rgatiladi. Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalardan qurilmalar va tevarak olamdagi tanish predmetlar o'rtasidagi o'xshashlikni topishni so'raydi.

II. Kichik guruh. Kar va zaif eshituvchi bolalarga asosiy yasash materiallarini (kubik, g'ishtcha, plastilin) farqlash bilan birga, ularning nomini aytish, katta-kichik, uzun-qisqa, baland-past kabi so'zlarning ma'nosini tushuntirish, g'ishtchalarni teng oraliqda joylashtirish so'raladi.

Kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning mazmuni

Ikkinchi kichik guruhdagi dastlabki mashg'ulotlar g'ishtchalarni bir tekisda yo'lakcha qilib terib chiqish malakalarini rivojlantirish va mustahkamlashga qaratiladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar qisqa va keng yo'llar quradilar. Keyinchalik ulardan tramvay yo'li yasashni so'rash mumkin. Bu mashg'ulotlarning asosiy maqsadi kar va zaif eshituvchi bolalarga g'ishtchalarni bir tekisda joylashtirish va uzun-qisqa, tor-keng kabi tushunchalarni o'rgatishdan iborat. Keyingi mashg'ulotlarda g'ishtchalarni vertikal holda joylashtirish o'rgatiladi. Shundan keyin bolalar (g'ishtchalar, kubiklar, plastilindan) turli ko'rinishdagi darvozalarni yasaydilar. Bularning barchasini kar va zaif eshituvchi bolalar ma'lum ketma-ketlikka asoslangan holda bajarishlari ijobiy natija beradi. Darvoza qurish jarayonida tor-keng, baland-past tushunchalari tushuntirib boriladi. (Keng darvoza yuk mashinasi uchun, tor darvoza yengil mashina uchun, baland darvoza katta qo'g'irchoq uchun, past darvoza esa kichik qo'g'irchoq uchun mo'ljallangan va h.k.) Kar va zaif eshituvchi bolalarga bir necha mashg'ulot davomida sistemali ravishda o'qitilgan yangi konstruktsiyasi berib boriladi. Tarbiyachi har gal

yangi konstruksiyani oldingisi bilan solishtiradi, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatadi. Bolalarning namunaga qarab uychni qurish malakasi hosil bo'lganligini tekshirish uchun mazkur namunani o'zlari mustaqil tarzda qurib berishlari so'raladi. Mashg'ulotlarning bu turi kar va zaif eshituvchi bolalarda aqliy faollikni oshiradi.

Kichik guruhda kar va zaif eshituvchi bolalarni faqatgina konstruksiyani qurish detallarini (kub, g'isht, plastilinni) bilishga, farqlashga va ularni to'g'ri atashga o'rgatiladi. Masalan, katta-kichik, uzun-qisqa, past-baland g'ishtchalar, doiralar, to'g'ri to'rtburchaklar, kublar, plastina va uch yoqli prizmalardan iborat konstruksiya qurish materiallari 3-4 ta to'plamga jamlanadi. Yil davomida tarbiyachi birinchi kichik guruhda to'rt-olti nafardan bo'lib mashg'ulotlarni uyushtiradi. Asta-sekin kichik guruhlar soni ko'paytiriladi, yilning ikkinchi yarmidan boshlab butun guruh kar va zaif eshituvchi bolalardan iborat bo'ladi.

Kichik guruhga jamlangan kar va zaif eshituvchi bolalarni konstruktorlar yordamida qurishga o'rgatishda turli metodlardan foydalaniladi. Asosiy o'rinni axborot-retseptiv metod va reproduktiv metod egallaydi. Bolalar nimani va qanday qurish kerakligi bilan tanishtiriladi. Bunda ko'rish va tushunish uchun tarbiyachining o'zi yasagan namunadan foydalanish mumkin bo'ladi. Birorta predmetni qurishni o'rgatishdan oldin tarbiyachi o'sha predmet, uning qismlari va amaliy belgilari bilan tanishtiradi. Masalan, tarbiyachi sayr vaqtida kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ikki qismdan iborat bolalar sirpanib tushadigan arg'imchoqni kuzatadi. Birinchi qism bolalarning tepaga chiqishlari uchun mo'ljallangan zinapoya bo'lsa, ikkinchisi - tushishlari uchun sirg'aluvchi qismi. Bu keyinchalik xuddi shunday arg'imchoq yasashga yordam beradi.

Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalarni konstruksiya qurishga o'rgatishda o'zi yasagan namunalarni taqdim qiladi. Avval namuna butun bir holatda o'rganiladi. Masalan, uycha devorlari, to'siqlari va tomi butun qismlar bo'lsin. Keyin ularning shakllari va bir-biriga nisbatan joylashishi ko'zdan kechiriladi. So'ng har bir qismning qaysi detallardan iboratligi aniqlanadi.

Masalan, uychaning tomi qatorma-qator qo'yilgan prizmalardan tashkil topgan va h.k. Namunaning bunday ko'rib chiqilishi bolalar konstruksiyani yasashda ketma-ketlikka rioya etishlariga yordam beradi, qurish-yasash jarayonini ancha osonlashtiradi. Tarbiyachi bolalarning o'zlari mustaqil ravishda harakat qilishlari, qurish-yasashning xilma-xil variantlari va yo'llaridan foydalanishlariga undaydi. Bunda tarbiyachi bir vaqtda reproduktiv va evristik metodlardan foydalanadi. Har bir mashg'ulot oxirida tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalarni o'zi qurgan qurilmalari bilan o'ynashlari uchun ikki-uch minut ajratib beradi. Bu esa kar va zaif eshituvchi bolalarda o'yin jarayoniga qiziqish va havas paydo qiladi.

Tarbiyachi konstruktor yasash materiallari, detallari nomini faqatgina mashg'ulotlarda emas, balki mashg'ulotdan tashqari, ularni yig'ib joylash jarayonida ham aytib boradi. Masalan, konstruktor qismlairni yig'ib-terganda, kub yoki plastilinni ishlatganda mazmunan mos keladigan she'r, qo'shiq, ertaklardan foydalanishi mashg'ulotlarning yana ham qiziqarli o'tishiga olib keladi. Shuningdek, qurish-yasash jarayonida amaliy harakatlar orqali bolalarga savollar berish mumkin. Agar bolalar vazifani bajarishga qiynalsalar, tarbiyachi qaytadan tushuntirib beradi. Tarbiyachi kar va zaif eshituvchi bolalar ishlarini tahlil qilishda faqatgina ularning qanday bajarilganligini ko'rsatib o'tmay, balki butun jarayon, ya'ni namuna qanday ko'rib chiqilgani, materiallar qanday tanlangani, ayrim harakatlar qanday bajarilgani haqida gapirib beradi. Har bir mashg'ulotdan so'ng tarbiyachi qurilmani qanday joy-joyiga taxlashni va boshqalarni sistemali ravishda ko'rsatadi. Bolalar oddiy konstruksiyalarni yasash bo'yicha birlamchi texnik ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Yilning boshida ikkinchi kichik guruhda o'tilgan mavzularni takrorlovchi mashg'ulotlar o'tkaziladi. Masalan, darvoza, mebel, garaj kabilar quriladi. Tarbiyachi garaj yasab ko'rsatishdan avval kar va zaif eshituvchi bolalarga mashinaning katta-kichikligiga e'tibor berishni so'raydi. Yuk mashinasi uchun katta garaj, yengil mashina uchun kichik garaj qurish kerakligi tushuntiriladi, albatta. vingi mashg'ulotlarda bolalar tarbiyachining ko'rsatmasi va

namunasi asosida ko'prik, trolleybus, tramvay, avtobus, yuk mashina yasashni o'rhanadilar, silindr va undan qurilmada qanday foydalanish kerakligi bilan tanishadilar. Har bir konstruksiyani yasashni o'rganish uchun bir nechta mashg'ulot o'tkaziladi.

Dastlabki mashg'ulotlarda namuna bo'yicha yasashni o'rganishsa, keyingilarida mustaqil yasashga harakat qiladilar. Misol uchun, namuna bo'yicha kichik ko'prik qurishni o'rganib bo'lganlaridan so'ng o'quvchilarga mustaqil tarzda baland, keng ko'prik qurish taklif etiladi. Bunda bolalarning o'zlari qurilish materiallarini tanlab, ko'prik konstruksiyasini o'ylab topadilar. Mavzudan mavzuga o'tgani sari o'rganiladigan konstruksiyalar murakkablasha boradi. Aksari mashg'ulotlar tarbiyachi rahbarligida olib borilsa-da, ba'zi narsalarni bolalarning o'zlari mustaqil bajarishlariga imkon beriladi. Shu yo'l bilan bolalarda mustaqil fikrlash malakasi rivojlanadi. Yilning ikkinchi yarmida bolalarning o'zlari o'ylagan, istagan narsalarini yasashlari mumkin. Buning asosiy maqsadi hosil bo'lgan malakalarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash va o'ylagan narsalarini osonlikcha yasashni o'rgatishdir.

Kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va usullari

Kichik guruhlarda kubiklar, g'ishtchalar, plastilin, prizmalardan foydalaniladi. Yil boshida bir kichik guruhda tarbiyachi 4-6 nafardan kar va zaif eshituvchi bolani birlashtiradi. Sekin-asta guruhlar soni ko'payib boradi. Yilning ikkinchi yarimida esa mashg'ulotlar butun guruh bilan birgalikda olib boriladi. Kichik guruhda qurish-yasashga o'rgatishda tarbiyachi turli metodlardan foydalanadi. Asosiy metodlar axborotli-retseptiv va reproduktiv metodlardir. Kar va zaif eshituvchi bolalarga nimani qanday yasash kerakligi ko'rsatib tushuntiriladi. O'rgatishdan avval tarbiyachi tasvirlanadigan predmetning yaxlit o'zini va qismlarini ko'rsatadi. Natijada bolalar predmetni kuzatishlari asosida o'z qurilmalarini yasay oladilar.

Mashg'ulot boshida namuna yaxlitligicha ko'rsatiladi. So'ng uning qismlari, shakli, qanday joylashganligi tushuntiriladi. Tarbiyachining darsni to'g'ri tashkil qilishi, batafsil tushuntirishi ishni ancha osonlashtiradi. Bolalar olgan bilimlari asosida o'z qurilmalarini mustaqil tarzda yasay olishlari uchun biror bir qurilmani turli xil variantlarda ko'rsatish lozim. Har bir mashg'ulot yakunida tarbiyachi bolalarga bu qurilma bilan qanday o'ynash mumkinligini ko'rsatadi. Bu paytda bolalarda o'yin faoliyatiga qiziqish uyg'onadi. O'yin bolalarni qurish-yasash jarayonidan chalg'itsa-da, kichik guruhda undan tez-tez foydalaniladi.

O'yinchoqlar bolalarni qurishga undaydi. Bolalarning qurish-yasash qismlari nomini yaxshi o'zlashtirishlari uchun tarbiyachi mashg'ulotdan keyin materiallarni stolga birma-bir qo'yib, har birining nomini aytadi. Yasash faoliyatining yanada qiziqarli o'tishi uchun tarbiyachi ertak, topishmoq va she'rlardan keng foydalanishi maqsadga muvofiq. Bu tarbiyachining mahoratiga bog'liq. Tarbiyachi mashg'ulot davomida bolalar ishlarni to'g'ri bajarayotganliklari, materiallardan to'g'ri foydalanayotganliklarini kuzatib boradi. U bolalarning xatolarini ko'rsa, qaytadan tushuntirib, ko'rsatib berishi mumkin. Bolalarning ish faoliyatini tahlil qilganda tarbiyachi faqatgina natijadan emas, balki namunani qanday kuzatganliklari, materiallarni tanlab, bajara olishlarini ham hisobga oladi. Mashg'ulot yakunida pedagog bolalarga qurilish materiallarini yig'ishtirish va joyiga joylashni ham o'rgatadi.

GLOSSARIY

Ichki nazorat — davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari hamda maktabgacha ta'limni boshqarish bo'yicha yuqori turuvchi davlat idorasi tomonidan amalga oshiriladi.

Tashqi nazorat — qonun hujjatlarida belgilangan davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini tekshirish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari va tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

Jamoatchilik nazorati — mahalla va qishloq fuqarolar yig'inlarida tashkil etiladigan jamoatchilik komissiyasi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Milliy va xalqaro darajada baholash — hukumatning tegishli qarori hamda xalqaro shartnomalar talablari asosida maktabgacha ta'lim boshqaruvi organlari, boshqa tashkilotlar, jumladan, xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi.

Moderator — ta'lim mazmunini yaratish, modullarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadigan shaxs.

Trener — o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantiruvchi, mashqlar o'tkazuvchi maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassis.

Tyutor — masofadan o'qitish dasturlarini yaratish va bajarilishini ta'minlash darsi.

Fasilitator — darsda ko'makchi, yo'naltiruvchi, jarayonga javob bermaydi, xulosa chiqarmaydi.

Mentor — ustoz, o'rgatuvchi (yakka va guruhli tartibda).

Kouch — ta'lim oluvchilarning to'liq o'zlashtirishlari uchun yordam ko'rsatuvchi repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida mashg'ulotni, ish jarayonini nazorat qiladi, kuzatadi.

Kouching — imtihonlarga yoki sport bo'yicha tayyorgarlik ko'rish.

Konsultant — maslahat berish, tushuntirish, qo'shimcha ma'lumot berish bilan mashg'ul shaxs.

Lektor — nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiruvchi inson.

Ekspert — kuzatish, tahlil qilish, tekshirish, xulosa chiqarish, tavsiya, taklif, mulohaza bildirish bilan shug'ullanadi.

Innovator – yangiliklarni ta'lim mazmuni va mashg'ulotlar jarayoniga joriy qiladigan odam.

Kommunikator – o'zaro muloqotlarning sifati va samaradorligini oshirish, takomillashtirish bilan mashg'ul mutaxassis.

O'qituvchi – mashg'ulot mavzusi bo'yicha ko'zda tutilgan mazmunni tushuntiruvchi, o'quv jarayonini olib boruvchi rahbar.

Menejer – tashkiliy-pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etadigan odam.

Spekter – kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish bilan shug'ullanadigan shaxs.

Assistent – mashg'ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo'llashga tayyorlash, mashg'ulot ishtirokchilariga yordam ko'rsatib turish uchun mas'ul mutaxassis yordamchisi.

Kotib (sekretar) – zarur ma'lumotlarni yozib borish, tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, o'rnatilgan tartibda saqlash bilan mashg'ul xodim.

Texnolog – pedagogik texnologiya mutaxassisi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlash bilan bog'liq masalalarni hal yetadi.

Metodist – ta'lim-tarbiya metodlari bo'yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqishda va amalga oshirishda metodik masalalarni hal etib boradi.

Koordinator – loyihalar, dasturlarni ishlab chiqishga rahbarlik, ularni amalga oshirishni rejalashtirish, muvofiqlashtirish, tashkiliy va moliyaviy masalalarni hal etish uchun mas'ul odam.

O'quvchilar – ta'lim oluvchi bolalar.

Maktabgacha ta'lim — maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqishi, iqtidori, individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari, madaniy ehtiyojlarini inobatga olgan holda hamda bolada ma'naviy me'yorlarning shakllanishi, hayotiy va ijtimoiy tajriba egallanishini ko'zda tutgan har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yaxlit jarayon.

Rivojlanish — inson tanasi tuzilishi, ruhiyati va hulqida biologik jarayonlar hamda atrof-muhit ta'sirida ro'y beradigan o'zgarishlar.

Rivojlanish sohasi — bola rivojlanishidagi aniq bir yo'nalishlar.

Kichik soha — sohaning kichik guruhlar. Asosiy sohalarning kichik sohasi rivojlanishning ma'lum bir tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi va ularning aniq bir yo'nalishini ko'rsatib beradi.

Kutilayotgan natija — bolalarda kutilayotgan bilim, ko'nikma va malakalar ko'rsatkichi.

Bola tarbiyasining majmuyi — ma'lum bir yoshga xos vazifalarni maqsadli bajarish uchun yetarli bo'lgan bolaning bilimi, ko'nikmasi va malakasi hamda qadriyatlari.

Integratsiya — bola ta'limi va rivojlanishidagi mazmun tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlik.

Inklyuziv ta'lim — bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim va tarbiya olinishini teng ta'minlovchi jarayon.

Refleksiv faoliyat — bolada o'z tushunchalari va xatti-harakatlarini anglash va mustaqil tahlil qilishi asosida xulosalar shakllanishi jarayoni.

«Men» konsepsiyasi — bolaning o'zi haqidagi anglangan tasavvurlari tizimi, uning refleksiv faoliyatining bir qismi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1997-y., 3-son, 89-modda va O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008-y., 14-15-son, 96-modda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 31-martdagi PF1741-sonli «Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 1997-y. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 4-iyundagi 282-sonli «Hunarmand» xalq hunarmandlari uyushmasini tashkil etish va uning faoliyati masalalari to'g'risida»gi Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2005-y., 12-13-son, 90-modda.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 28-martdagi PF-3588-sonli «Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san'atining yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni.

4. N.Yusupova, «Qo'l mehnatini o'qitish maxsus metodikasi va predmetli-amaliy ta'lim» T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012.

5. Y.N.Marsinovskaya, Уроки предметно-практического обучения в школе глухих, М.: 1990 г.

6. L.N. Gushkin, V.R. Xiltunin «Mehnat eng yaxshi tarbiyachi», T.: 2020-y.

7. S.Karimova, «Mohir qo'llar». T.: «O'qituvchi» nashriyoti. 2018-y.

8. 1-5-sinflar uchun «Texnologiya» darsligi.

9. «O'zing yasa», O. Hasanboyeva, T.; 2020-y.

10. U.Y. Fayzieva, 0-1-sinflarda zaif eshituvchi o'quvchilarni savodga tayyorlash va o'qitish metodikasi. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T.: 1994. – 24 b.

11. M.F.Xakimova, Maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari. Ped. fan. dok. Diss. – T.: 2010.

12. N.O.Yaroshevich, Социально-трудова адаптация лиц с нарушениями слуха: На примере создания службы «Карьера» в специальной школе // Диссертация кандидата педагогических наук // Москва: 2002. – 143 с.

13. Якубжанова Д.Б. Бўлажак дефектологларда касбий ижодкорликни ривожлантириш технологияси. Пед. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. - Т.: 2017. - 22 б.;

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. В.Г. Петрова, Обучение учащихся 1-4 классов вспомогательной школы, М.: Просвещение, 1993, 112-161 стр.

2. Н.П. Павлова, Трудовое обучение в 1-3 классах вспомогательной школы, М.: 1998, 68-70, 119-121, 152-154 стр.

3. Т.С. Комарова, Методика обучения изобразительной деятельности и конструирования. (ред.). - 2021 г.

4. Н.М. Сокольникова, Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе: Рисунок. Живопись. Народное искусство. Декоративное искусство. - М.: Академия, 2008.

5. J. A. Rubin, Bolalar art terapiyasi 2012. 272-278 betlar.

6. (BAAT) British Association of Art Therapists (2003) Membership Directory 2003–2004, London: British Association of Art Therapists. – R – 2

Axborot manbalari:

1. www.edu.uz – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi sayti.

2. www.tdpu.uz

3. www.pedagog.uz

4. www.defektolog.uz

5. www.ziyonet.uz

6. www.lex.uz

MUNDARIJA

Kirish	3
1-§ Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi fanining tarkibi va umumiy masalalari	7
2-§ Ixtisoslashtirilgan maxsus ta'lim tashkilotlarida mehnat faoliyati bo'yicha dastur talablari	16
3-§ Eshitishda nuqsoni bor bolalar rivojlanishida predmetni amaliy ta'limning ahamiyati	23
4-§ Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi ta'limi metodlari.	28
5-§ Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasi tamoyillari	49
6-§ O'zbek milliy san'atining rivojlanishi	58
7-§ Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyaning olib borilishi	71
8-§ Applikatsiya va uning turlari haqida tushuncha	78
9-§ Predmetli amaliy ta'lim darslarida kar o'quvchilarning so'zlashuv nutqini rivojlantirish	99
10-§ Qog'oz va karton bilan ishlash metodikasi	105
11-§ Muqovalash jarayoni va muqovalash texnologiyasi.	112
12-§. To'qimachilik materiallari bilan ishlash metodikasi	116
13-§. Tabiiy materiallar va loy bilan ishlash metodikasi	126
14-§. Turli xil va mahalliy materiallarni to'plash, ishlash metodikasi	139
15-§. Zaif eshituvchi va kar bolalar maktabida sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etish	145
16-§. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga Ixtisoslashtirilgan maktab-internat bitiruvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash	153
AMALIY MASHG'ULOTLAR ISHLANMASI	
17-§. Qog'oz turlari	180
18-§. Qog'ozdan konstruksiyalash	182
19-§. Simmetrik naqsh qirqish, chiziqli va aylanma naqsh qirqish.	184
20-§. Origami sxemalarini o'rganish. Rangli qog'ozning turchagini buklash sxemasi	186

21-§. Origami texnologiyasi. Asosiy origami shakllari	188
22-§. Origami texnikasidan foydalangan holda applikasiya tayyorlash.	189
23-§. Applikasiya. Dekorativ va manzarali applikasiya.	190
24-§ Yassi va hajmli applikasiya	193
25-§ Geometrik shakllardan applikasiya (kvadrat chalar, uchburchaklar, doiralar va doira qismlaridan).	194
26-§. Quritilgan o'simliklardan applikasiya	197
27-§. Plastilin asosidagi o'simlik urug'laridan mozaika	198
28-§. Mato qir-qimlari va turli bezaklardan applikasiya yasash	201
29-§. Yumshoq o'yinchoq tikish	205
30-§. Qog'oz va kartondan tayyorlangan ramkalar dizaynini ishlab chiqish	206
31-§. Kartondan hajmli buyumlar yasash (Uy maketi)	209
32-§. Loy va plastilinni ishga tayyorlash. Meva va sabzavot yasash usullari	211
33-§. No'xat va loviya urug'ini ekishga tayyorlash: tanlash, n	214
34-§. Mehnat faoliyati mashg'ulotlariga ishlanma tuzish.	216
Glossariy	239
Foydalanilgan adabiyotlar	242

D.B. Yakubjanova, X.S. Akramova, G.X. Temurova

MEHNAT VA PREDMETLI AMALIY TA'LIM TEXNOLOGIYASI

DARSLIK

Toshkent - "METHODIST NASHRIYOTI" - 2023

Muharrir: Xolsaidov F. B.

Bosishga 20.10.2023.da ruxsat etildi.

Bichimi 60x90. "Cambria" garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 16. Nashr bosma tabog'i 15,5.

Adadi 285 nusxa.

"METHODIST NASHRIYOTI" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy ko'chasi, 5-uy.

+99893 552-11-21

Nashriyot rozilgisiz chop etish ta'qiqlanadi.

